

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	3
'AHO	Pulelulu, 3 Fepueli 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaafonganga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H ai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakati

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taulangi Fakahau
Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala

Hou'eiki Fakaafonganga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha' angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakaafonganga N pele 'Eua

'Eiki Fakaafonganga N pele Ongoniua

Kau Fakaafonganga Kakai

Fakaafonganga Fika 2 Tongatapu

Fakaafonganga Fika 4 Tongatapu

Fakaafonganga Fika 9 Tongatapu

Fakaafonganga Fika 12, Ha'apai

Fakaafonganga Fika 13, Ha'apai

Fakaafonganga Fika 15, Vava'u

S misi Lafu Kioa Sika

Penisimani 'Epenisa Fifita
Vili Manuopangai Hingano
Veivosa *Light of Life* Taka
S miu Kuita Vaipulu

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 03/2016
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Pulelulu 03 Fepueli, 2016
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	LIPOOTI MAKEHE: i. Polokalama Ako Ngaue 'a e Komiti Tu'uma'u 'a e Fale Alea 'o Tonga ki he Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga, 'aho 19 – 21 Sanuali, 2016, Fale Fakataha'anga Davina, Nuku'alofa.
Fika 05	:	<u>KOMITI KAKATO:</u>
		<u>5.1 Lao Fakaangaanga 2016:</u>
		Fika 1/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e Kau 'Ofisa Kolo 2016
		Fika 2/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Faka-Pule'anga 2016
		Fika 3/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tauhi 'o e Maau 'i he Ngaahi Feitu'u Faka-Pule'anga 2016
		<u>5.2 Ngaahi Tu'utu'uni:</u>
		Fika 5/2016: Ngaahi Tu'utu'uni (Fokotu'u 'o e Kau Talekita) ki he Sino'i Pa'anga Fakafonua ki he Ngaahi Monu'ia Malolo 2015

		Fika 6/2016: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Sino'i Pa'anga Fakafonua ki he Ngaahi Monu'ia Malolo (Fokotu'u) (Fakapekia) 2015
		Fika 7/2016: Tu'utu'uni ki he Tauhi 'o e Maau 'i he Ngaahi Feitu'u Faka-Pule'anga (Kava Malohi Tapu) 2015
		Fika 8/2016: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Fe'alu'aki 'i he Hala 2015
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu	7
Ui ‘a e Fale	7
Poaki.....	7
Me’a ‘a e Sea.....	7
Ongoongo ki he vailasi <i>Zika</i> ‘i Tonga.....	8
Ongoongo ki he fakamavae & kau folau mei he Pule’anga Papua Niukini	10
Tokanga ki he fika 1 Tonga he fu’u sisino.....	10
Tokanga ki ha ngaue’aki ‘o e panatolo ki he <i>Zika</i>	12
Tali Pule’anga ke ngaue’aki ‘a e panatolo ki he vailasi <i>Zika</i>	12
Tokanga ki he ngaahi l unga fekau’aki mo e Potung ue Ako	13
Tokanga ki he K miti fili ki he teuteu ki he sipoti 2019.....	14
Tapou ka ‘i ai ha liliu ki he Pule’anga pea fai ki he lelei e fonua	15
Tali Pule’anga ki he hoha’a ki he ngaahi ta’efiemalie ki he’enua ng ue	16
Fakamahino ko e tokoni lahi Papua Niukini, ‘Asitelelia & Nu’usila ki he sipoti	17
Taukave ko e me’a lelei ke ‘ilo tu’unga ‘i ai e ako	18
Tokanga ki he tafa’aki ‘o e ako	24
Holo tu’unga e ako he fonua ni	25
Ngaahi makatu’unga ki he holo ‘a e ako.....	26
Poupou ki he founa maaka hangatonu.....	26
Palopalema hoko he Potung ue Ako.....	27
Fakamahino ‘ikai ha taha ‘e fie Pal mia	29
Muimui ki he tu’utu’uni ‘a e Lao kae malu e fonua.....	38
Fie ma’u e ng ue fakataha ki ha lelei ma’a e fonua	38
Mahu’inga ke nofo ‘i he Lao.....	39
Fakamanatu ko e kakai Tonga kitautolu & mahu’inga e ng ue fakataha	40
Fakam l ’ia e ng ue ki he matamatalelei Fale Alea.....	41
Tokoni ki he ‘ata totonu e fakamatala pa’anga Pule’anga	42
L pooti e Komiti Tu’uma’u ki he Pa’anga & Fakamatala Pa’anga Pule’anga	42
Tokanga ki he fokotu’u fili Sea Komiti mei ha M mipa ‘ikai Pule’anga	43
Taukave kei fakapotopoto pe founa lolotonga he fili Sea Komiti Pa’anga.....	44

Ke tau'at ina p ng ue K miti Pa'anga	45
Tokanga 'i ai matavaivai ng ue Komiti Pa'anga ke muimui'i Patiseti	46
Taukave 'oua Sea ha Minisita he K miti Pa'anga	50
Fokotu'u nouti L pooti Komiti Pa'anga kae fai ng ue ki he Lao K miti	50
Fokotu'u ke fakatonutonu kupu 174 kupu si'i 2	52
Fehu'ia founa fakah mai 'a e Lao mei he Pule'anga	52
Fokotu'u ke tali L pooti K miti Pa'anga	53
Kole ke fakapotopoto ange feme'a'aki	54
Poupou ke sivi'i pa'anga Pule'anga	54
Fatongia pe ke fai ke tauhi l kooti pa'anga v henga	56
Founa ng ue kosilio fakakolo Tongatapu 8	57
P loti'i e L pooti mei he ako e K miti Pa'anga	58
Me'a 'a e Sea.....	59
Fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga fika 1/2016.....	59
Mahu'inga fetu'utaki Palemia & kau 'ofisakolo & pule fakavahe	60
Hiki malumalu Va'a kau 'ofisakolo & pule fakavahe mei he 'Ofisi Pal mia.....	61
Taukave faingofua ange faifatongia e Pule'anga	62
Fie 'ilo ki he tukunga fokotu'u ke fili fakata'u 4 kau 'ofisakolo & pule fakavahe	62
Tali ki he fokotu'u ke fili fakata'u fa kau 'ofisakolo & pule fakavahe	63
Fakalahi ki he fatongia kau 'ofisakolo & pule fakavahe.....	63
Tokanga ki he 'ikai to e fai ha fono fakam hina	64
Kole MIA ke tukuange ngaahi fokotu'u fai ki ai 'enau ng ue.....	65
Fokotu'u ke holoki tokolahi kau pule fakavahé 'o toko 2 p	66
P loti'i Lao Fakaangaanga fika 1/2016.....	66
Kelesi.....	67
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea	68

Fale Alea 'o Tonga.

'Aho: 03 Fepueli 2016.

Taimi: 1000-1010 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá.

'Eiki Sea: K taki Kalake fai mai 'etau lotu 'a e 'Eikí.

Lotu

Na'e hua mai leva 'e he Kalake Tepilé 'a e Lotu 'a e 'Eikí 'o kamata 'aki ia 'a e fakataha ki he 'aho ni.

'Eiki Sea: M l k taki Kalake fai mai 'etau tali uí.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit , pea mo e Hou'eiki Fakafofonga N pelé kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, kae 'at ke fakahoko e ui e Falé ki he pongipongi ni, ko e 'aho Pulelulu 'aho 3 'o Fepueli 2016... 'Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu'a e uí.

'Eiki Sea: M l .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Pa'angá & Palani Fakafonuá. 'Eiki Sea ngata'anga ia e tali ui e Falé.

Poaki

Kei hoko atu p 'a e poaki tengetange 'a e 'Eiki Minisit Laó, pea 'oku poaki mai 'a e 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'angá. To e hoko atu mo e poaki folau 'a e 'Eiki N pele Vaeá, pea 'oku poaki me'a t mui mai 'a Veivosa *Light of Life* Taka. Ko e 'Eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali hono uí, kuo u tui 'oku ne me'a t mui mai p . M l 'Eiki Sea.

Me'a 'a e Sea

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga, pea peh 'eku fakatapu ki he Hau e fonuá, Tupou VI, kae 'uma' e Ta'ahine Kuiní mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Tapu atu foki ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' e Tokoní mo e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e fonuá, kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí, pea

‘oku tau fakafeta‘i kotoa p ki he ‘Otua Mafimafi he‘ene kei fakakoloa ‘a kitautolu e mo‘uí, tau a‘usia e pongipongi ko ení, kae ‘uma‘ e ‘aho fo‘ou ko eni, ke kei hoko atu ‘a e ng ue ‘a e Fale ni, pea hang ko ia ‘aneafi, na‘a tau toloi mai foki mei ‘aneafi koe‘uhí ko e fatongia na‘e kole ki ai e ‘Eiki Pal miá, pea ‘oku ou tui p na‘e fakahoko lelei p e fatongia ko iá. Ka ki mu‘á, kuo u kole p mu‘a ki he ‘Eiki Minisit Mo‘uí ke fakahoko mai ‘a e me‘a mahu‘inga ‘aupito koe‘uhí kae tukuange ‘a e faingam lie ko iá ki ai he pongipongi ni. M 1 .

Ongoongo ki he vailasi *Zika* ‘i Tonga

‘Eiki Minisit Mo‘ui: Tapu p pea mo e Feitu‘u na Sea. Fakatapu ki he ‘Eiki Pal mia ‘o Tonga kae‘uma‘ e Hou‘eiki Minisit e Kapinetí. Fakatapu atu ki he kau Fakafofonga Hou‘eiki N pelé kae‘uma‘ e kau Fakafofonga e kakaí kae tuku p e ki‘i faingam lie ko ení Sea ke ki‘i *update* p pe ki‘i fakahoko atu p ki he Fale ‘Eiki ni Sea ‘a e tu‘unga ko ‘oku ‘i ai e, ‘a e *Zika virus*. Mahalo ‘oku mea‘i p he Feitu‘u na Sea kae ‘uma‘ ‘a e Fale ‘Eiki ni peh ki he kakai e fonuá, ‘oku lolotonga lele p ngaahi polokalama e Potung ué ‘i he ngaahi uike kuo maliu atu na, pea ko e tu‘u p motu‘á ni Sea ke fakahoko atu e ki‘i l pooti nounou p Sea.

Ko e hang ko e feme‘a‘aki he kamata‘anga hotau Fale ni ‘etau fakafeta‘i ki he ‘Otua Mafimafi he‘ene taulama hao kae fakatu‘uta lelei kitautolu ki he kamata‘anga e to‘u Fale Alea e ta‘u ko eni. Hang ko e me‘a ‘a e Minisit Laó ...

<003>

Taimi 1010-1020

‘Eiki Minisit Mo‘ui: ... ngaahi ‘aho ko ki mu‘a atu ko ... mahu‘inga Sea ‘a e ... ki he ng ue fepoupouaki ‘a e Fale ni ki he lelei fakalukufua ‘a e fonua. Sea mea‘i p ‘e he Feitu‘u na kae ‘uma‘ ‘a e Kakai ‘o e fonuá ‘a e fokoutua ko eni ko e *Zika virus*, ko ene toki fuofua t mai eni ki Tonga ni. Ko e fuofua *case* na‘e l pooti na‘e kamata ia, l pooti ia ‘i ‘Afilika he 1947, pea toki mafola holo ai p ‘i ‘Afilika mo ‘Esia, pea ko ene toki fuofua a‘u mai ki he Pasifiki he 2007 ‘i *Micronesia*.

‘I he ta‘u kuo ‘osí p na‘e a‘u mai ai ‘a e *Zika virus* ki hotau fonua kaung ‘api ki Tahiti ko *New Caledonia*, Ha‘amoá, *Cook Island*. Pea ko e ta‘u ni eni kuo fakapapau‘i kuo a‘u mai ki Tonga ni, kae fokoutua foki ko eni Sea ‘oku fakamafola ia ‘e he namu ‘a eni ko eni ‘oku ne ... namu tatau p ‘oku ne hanga ‘o fakamafola e mofi tengi, ‘oku ne fakamafola ‘a e fokoutua ko eni ko e *Zika*. Ko e ... na‘e ‘i ai ‘a e ngaahi sivi Sea na‘e to‘o ‘a e ngaahi *specimen* ‘o ‘ave ‘o fai‘aki hono sivi ke fakapapau‘i ko e *Zika Virus* eni kuo a‘u mai ki Tonga ni, pea na‘a nau ‘ave ‘a e *specimen* ‘e hiva, pea ‘oku fakapapau‘i ai he *specimen* ‘e 2 ‘oku *positive*. Na‘e ‘i ai ‘a e l pooti mai pea mei Nu‘usila pea mei he *focal point* ko ‘a Nu‘usila fekau‘aki pea mo e ngaahi fokoutua ko eni, ‘i ai ‘a e toko tolu na‘e toki m tu‘a Tonga p na‘e toki foki atu he *holiday* ko eni he kilisimasi ‘o nau puke ‘o sivi hake ‘oku fakapapau‘i ko e *Zika virus*.

‘A ia ko e tu’u fakak toa ‘i he taimi ní Sea ko e toko nima eni kuo ‘osi fakapapau’i ‘oku ma’u ‘e he fokoutua ko eni, pea fe’unga fakak toa mo e toko 259 ‘a e *case* kuo nau talatalaange ko e natula ko p ko e ngaahi talatala ‘oku fakahoko angé ko e ... hang hang ko e ... ‘oku nau ma’u ‘a e *Zika Virus*, ‘a ia ko e ngaahi faka’ilonga p ia ko e ki’i mofimofi, ko e pepete ‘o e sínó, felangaaki, hang p ko e ngaahi fokoutua ko eni ‘o e *flu*, pea neongo p ‘e Sea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ‘ave holo ‘o peh ‘a e fakatu’ut maki ‘a e ... te’eki ai ke ‘i ai ha *scientific evidence* ke fakapapau’i k ‘oku mahu’inga p ki he kakai ‘o e fonuá ia ke tau faka’ehi’ehi. ‘Oku lolotonga lele ‘a e polokalama ‘a e Potung ue Sea ki he fakama’a kolo mo faka’auha ‘a e ngaahi nofo’anga ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e namu.

‘Oku ou tui ‘oku mon ‘ia p ‘a e fonua ni hoko mai ‘a e *Zika* ‘oku te’eki ai ke lahi ‘a e t mai ‘a e ‘uha ke to e lahi ange ai ‘a e namu pea ‘i he tui ‘a e motu’a ni pea mo e Potung ue ‘e to e lahi ange, k ‘oku hoko mai ‘a e me’a ni ke ng ue’aki ai ‘e he Potung ue ko ha founa ia ke tau ... ‘a e mahu’inga ki he kakai ‘o e fonuá ke tau to e fakam lohi’i ‘a e fakama’a ‘a e ngaahi koló ko e ngaahi ‘apí.

Pea ‘oku ‘i ai ‘a e polokalama Sea ‘oku lolotonga fai ‘a e talanoa ki ai ‘a e va’a ki tu’a ‘a e Potung ue mo e Potung ue ko eni ‘a e *Internal Affairs*, kau ‘ofisakoló ke fa’ufa’u ha polokalama ki hono fakahoko ha ng ue ‘a e fonua ki he fakama’a koló mo e fakama’a ‘apí telia na’a to e lahiange ‘a e ‘ *case* te tau ma’u. Neongo ‘oku ... ngaahi l pooti ‘oku t ma’ama’a p neongo ko ‘ene fuofua ...mahalo ko e hoha’a p kakai ‘o e fonuá Sea ko e fo’ou ‘a e fokoutua ko eni, k ‘oku ‘i he ngaahi l pooti pea mei he ngaahi Kautaha Mo’ui ‘a M mani ‘oku ... ko e ... ‘oku t ma’ama’a p kapau ‘e tauhi lelei ‘a e kakai ‘o e fonua. Ko e ki’i lau ‘aho p ki he uike ko totonu ke nau sai kapau te nau fai pau ki he ngaahi fale’i ‘oku ‘oatu ‘e he Potung ue Mo’ui, te ongo’i p ki’i fokoutua ko eni ke m l l mei he ng ue, inu ‘a e vai momoko ke lahi pea te m l l lelei ‘e t ma’ama’a p ‘a e ngaahi ... ‘a e fokoutua ko eni.

Ko ia ai Sea ko e ki’i fakahoko atu p kuo ‘osi ... kuo ‘i Tonga ni, toko nima eni kuo ‘osi fakapapau’i kuo ‘i ai ‘a e *specimen* ‘e 35 ‘oku kei ‘ave ke to e fai hono sivi faka’auliliki ke fakapapau’i mai mo ia. K ko hono mo’oni ‘oku ‘i Tonga ni ‘a e fokoutua ko eni ko e *Zika* p ko ia ‘oku fakatupunga p ko ia ‘e he *Zika virus*, k ‘oku mea’i p ‘e he Fale ‘Eiki ni kae ‘uma’ ‘a e kakai ‘o e fonua ‘oku ‘ikai foki ke ‘i ai ha faito’o ia ki he virus. Ko ‘etau faka’ehi’ehi p mo ‘etau tauhi lelei pea ‘oku tau tui ... pea mo e tokoni mai ‘a e Laum lie M ‘oni’oni, tau tui p te tau ... te tau ikuna’i p ‘a e t mai ko eni ‘a e fokoutua ko eni. Pea ‘oku ‘i ai p ‘a e ngaahi fetu’utaki ‘a e ngaahi Fonua kaung ‘api na’e t ai ‘a e fokoutua ko eni he ta’u kuo ‘osí, *Cook Island, New Caledonia* kae ‘uma’ Tahiti mo Ha’amoá ke nau pou pou mai mo tokoni mai ki he fokoutua ko eni ke tau ng ue fakataha ke fakasi’isi’i pea ke peh ke ‘oua ‘e ‘i ai ha mo’ui ‘e mole mei he fokoutua ni.

Ko e ngaahi l pooti mei he ngaahi fonua ko eni kuo ‘osi t a í ne te’eki ai ke ‘i ai ha mo’ui ‘e mole ai Sea, pea ‘oku ‘i ai p faka’amu ‘oku fanongo mai ‘a e kakai ‘o e fonua mo e kau ‘ofisakolo kae ‘uma’ ‘a e kau Pulefakavahe ‘a e mahu’inga ke uki ‘a e ‘a’ahi fakakolo, pea mo e fakama’a ‘a e ngaahi Kolo mo e ‘amanaki ko eni ko ke tau t mai ‘a e ngaahi ‘uha pea mo e ...

‘a eni ko ‘oku tau hanganaki ki ai kuo tau mateuteu ke ... me’a mahu’inga p ‘i he taimi ni ‘a e *vector control* ki hono ta’ota’ofi ‘a e namú mo hono fetuku ‘a e fokoutua ko eni Sea. Pea ‘oku ou fakam l atu ‘i he ma’u faingam lie. M l .

Eiki Sea: M l ‘aupito ‘Eiki Minisit Mo’ui, m l ‘aupito ‘a e ‘omai ‘a e ngaahi ongoongo ko ia ‘oku ... ke tokanga ‘a e fonua pea ‘oku ou tui ko e ... he ko e taha foki ‘a e ngaahi me’a na’e ‘ohake p ‘o t afataha ki he kakai fefine ‘oku feitama, h fanga ‘i he fakatapu, koe’uhí ‘e ‘ilonga ‘a e ng ue ‘a e *virus* ko eni. ‘Oku ou tui ko e me’a fakal kufua ke tau tokanga neongo ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha mo’ui ‘e mole k ‘i he taimi tatau p ‘oku tonu p ke tau tokanga ‘aupito ki he fakatokanga ‘oku ‘omai, t afataha kia kimoutolu kau Fakafofonga homou ngaahi V henga takitaha, ‘oku tonu ke ngaahi me’a ke mou tokanga ki ai ki he mo’ui lelei homou takitaha V henga, pea ke fai pau ki he ngaahi polokalama ko eni ‘a e Potung ue Mo’uí koe’uhi ko e me’a lelei ke fakamo’ui ‘a e letio ‘o fanongo ki ai, ko e h ha ngaahi me’a ‘e lava ke tau faka’ehi’ehi mei he ngaahi me’a ko eni, ‘oku ou tui ‘oku mahu’inga ‘aupito.

Pea ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e fakam l ki he ‘Eiki Minisit Mo’ui. ‘Eiki Pal mia ... mo’ui ‘a e me’a lea? Me’a mai.

Ongoongo ki he fakamavae & kau folau mei he Pule’anga Papua Niukini

Eiki Pal mia: Sea ‘oku ou fakam l atu ki he Feitu’u na, tapu atu ki he ‘Eiki Sea na kae ‘uma’ ‘a e toenga ‘o e Hou’eiki. Na’e lava lelei Sea ‘a e ki’i fatongia ‘aneafi, na’e lele atu ‘a e m tu’a ni ‘o muimui atu ‘i he Hou’eiki ‘o mau ‘o fai ‘a e ki’i fakam vae pea mo e k inga ko eni. Pea na’e lava lelei ‘aneafi pea na’a mau ha’u ai p ki mala’e vakapuna ‘o mau fe’iloaki ai mo nautolu pea nau toki foki atu ki Papua Niukini.

Hou’eiki ko e ‘aho fakam fana ‘aneafi, mea’i p ia ‘e he Hou’eiki N pele na’a nau ‘i ai ‘a e fe’iloaki mo hotau k inga. Tau tukuange ki he tafa’aki ‘enau tokoni fakapa’anga. Ko e me’a mahu’inga taha ‘a e malava p ke mau ongo’i ‘oku fu’u fet feaki ‘a e m fana mo e fe’ofa’aki ‘i he vaha’a ‘o e k inga ko eni pea mo kitautolu ‘a e kakai Tonga.

Ko ia ‘oku ‘oatu’a e fakam l ‘i he faingam lie na’e ‘omai ‘aneafi, mo’oni p Hou’eiki na’e lava ... na’e kaniseli hotau Falé ‘ikai ke lava ‘etau feme’a’aki ‘i he ngaahi *issue* mahu’inga k ‘oku ou ... anga ko ‘emau fakakaukau fakataha p mo e Hou’eiki N pele ko na’a nau pou pou mai ki he me’a ni na’e lava lelei hotau fatongiá, pea ‘oku foki atu ‘a e k inga ko eni pea kuo nau ‘osi hanga ‘o tuku mai ‘enau polokalama tokoní ‘i he pepa.

Ko ia ‘oku peh ‘a e fakam l ki he ‘Eiki Sea kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale ni ‘i he faingam lie na’e ‘omai ma’ae Fale ni ke nau fakahoko ki he fatongia ‘aneafi. M l ‘aupito.

Tokanga ki he fika 1 Tonga he fu’u sisino

Sea k taki ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i me’a p ‘e taha. Ko e me’a ko eni fekau’aki mo e mo’ui. Hou’eiki

kuo 'osi tufaki atu ki M mani Lahi 'a hotau tu'unga mo'ui lelei ...

<005>

Taimi: 1020-1030

'Eiki Pal mia : ... ko kitautolu 'oku fika 'uluaki he sisinó. 'Eiki Sea, pea 'oku t langa'i e me'a ko ení 'i he m tiá, 'i Tonga ni, pea 'i muli. Pea ko e kole 'a e motu'a ni, ko e me'a ni 'oku 'ikai ko ha me'a ia 'a e Fale Aleá, ko e me'a eni ia, ko e ' siu fakafonua, ko e ' siu fakafonua eni ia. 'Oku ou kole atu ki he Minisit Mo'ui, mo kitautolu e Falé. Ko e h 'etau me'a 'e fai ki he me'a ko eni? Kuo talaki ai 'e m mani ko kitautolu 'oku tau kapiteni he sisinó. 'Oku 'ikai ko ha ongoongo lelei eni ia. Ko e ongoongo ko ení 'oku ne hanga 'e ia 'o talamai kiate kitautolu 'oku 'ikai ke fu'u loko lelei hotau 'atamaí, tapu mo kitautolu. Hang ko 'oku 'asi ki he motu'a ni, 'oku 'ikai ke tau fakalongolongo 'o fakakaukau lelei 'a e mo'ui hotau kakaí. 'Ikai ko ia p , ka 'oku holo foki e *life expectancy*. Pea 'oku ou faka'amu ki he Minisit Mo'ui ke ne talamai totonu he 'aho ni, ko e holo ko ia 'o 'etau mo'uí, 'a e 'avalisi ko ia e mo'ui 'a e kakaí tangata mo e kakai fefine. Tau kumi ke 'ilo ko e h ko e 'uhinga 'oku holo aí, lolotonga 'oku 'alu e akó, pea mo e lotú 'o tumutumu he fonua ni, kuo holo 'etau mo'uí 'atautolu. 'Oku ou tui 'oku totonu ke 'asi 'i he l loa 'etau mo'uí, 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e maama faka'atamaí, mo e maama fakalotu 'oku 'i hotau kakaí. Ko e me'a ko eni ki he holo 'a e 'avalisi e mo'uí, 'oku ou tui ko e fo'i me'a fakalilifu eni.

Ua, ko 'ene talaki ko eni 'i m mani ko kitautolu 'oku tau kapiteni he sisinó, me'á ni ko ha fa'ahinga ongoongo eni ke tau p lepole ai mo tau laukau'aki? Ko ia 'oku ou fokotu'u atu e ' siu ko iá, ke tau fakakaukau p ki ai, pe ko e h 'etau me'a 'e fai ki he me'a ko iá. M l .

'Eiki Sea : M l , pea 'oku ou tui kuo foki lelei atu hotau k inga mei Papua Niu Kiní, pea 'oku tau fakam l 'oku lava p ke fai ha feng ue'aki ke fakahoko lelei hotau fatongiá, pea ko e me'a p ia 'oku tonu ke fai 'i he feng ue'aki 'a e Pule'anga pea mo e Pule'anga, ka 'oku m l p , ka 'oku 'i ai ha ki'i tokoni atu 'a e Fale Aleá, m l . Pea fakam l atu ki he Hou'eiki na'e me'a atu 'o fakafofonga'i kitautolú. Pea ko e me'a ko ena ki he sino lalahí, mahalo kuo 'osi 'i ai p e polokalama 'a e Potung ue Mo'ui, 'a e *Health Foundation*, 'oku 'i ai 'enau ' polokalamá. Ka 'oku ou tui mahalo ko e me'a p ia 'a e, kae kole p ki he Kau Fakafofongá, homou v henga taki taha, 'oku. Ko e tu'u foki ko eni 'a Nuku'alofa, 'oku 'osi fakalele foki e ' *footpath*, he na'e taha ia e ngaahi 'uhinga hono fokotu'u e ngaahi me'a ko iá, ki hotau kakaí, ke nau ng ue'aki 'o lue efiafi, pongipongi. Ka ko e me'a p ia 'a e tokotaha ko iá, 'oku ke tau'at ina ki he... Pea kapau 'oku ke 'ofa ho'o mo'uí, k taki me'a efiafi, pongipongi,lue he halá, ko e mo'ui lelei. Pea 'oku ou tui p mahalo na'a toki 'i ai ha polokalama 'a e Minisit Mo'ui ma'a e Fale Aleá. He ko e me'a lelei ke 'ai p mo tau ki'i lue tautolu, Hou'eiki. Na'a kuo osi ange e me'á, ko kitautolu 'oku fie ma'u ke tau lue. Pea ko ia Hou'eiki, ko e ngaahi fakatokanga kuo 'omai 'e he Minisit Mo'ui, 'oku ou tui 'oku tonu p ke fai e tokanga lahi 'aupito ki ai, he koe'uhí 'oku makatu'unga e hokohoko atu 'etau fakalakalaká, 'e makatu'unga 'iate kinautolu ko 'oku muia mai 'i hotau tu'á. Pea 'oku fie ma'u e ngaahi mo'ui lelei, he 'oku 'ikai ke tau fie ma'u ke tau ng ue 'o kapau

‘oku ‘ikai ke tau mo’ui lelei. Ko e taha ia e ngaahi me’a ke fakalalakaka ha fonua ke mo’ui lelei hono kakaí. ‘Eiki Minisit .

Tokanga ki ha ngaue’aki ‘o e panatolo ki he Zika

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua : Tapu p mo e Feitu’una, Sea. Fakatapu atu ki he Hou’eiki M mipa e Fale Alea ‘o Tonga. Sea, ‘oku fakafiefia lahi e ongoongo ko eni ‘oku fai mai mei he Minisit Mo’ui mo e ngaahi fakatokanga ‘oku ‘omaí. Ko e fie’ilo p ia, Sea, ko e fehu’i p ki he ‘Eiki Minisit . Me’a mai foki ko e fie ma’u p ke m l l lelei mo inu e vaí ke lahi, Sea. Pea ‘oku ou lave’i p ‘oku ‘i ai ‘a e si’i fa’ahinga he fonua ni ‘oku nau fa’a vave p ki he panatolo. ‘Oku ‘i ai e fa’ahinga he taimi e ni’ihi ko e amokisila, pea ko e fehu’i p ki he Minisit pe ‘oku sai p , na’a faifai kae ‘ikai ke kau lelei ia ki he si’i kakai e fonuá, kapau te nau toe folo ha ngaahi fo’i’akau peh , Sea. M l Sea.

‘Eiki Sea : ‘Eiki Minisit .

Tali Pule’anga ke ngaue’aki ‘a e panatolo ki he vailasi Zika

‘Eiki Minisit Mo’ui : ‘Io, tapu p mo e Feitu’u na, Sea, kae’uma’ e Fale ‘eikí. Ke ki’i tali nounou p ki he.. Ko e ta’omia p he motu’a ni ia. Ko e panatolo, ko e fo’i’akau fika ‘uluaki p ia ki he ‘uhinga ko e mofi mo e fel ngaakí, Sea. Pea hang ko ko e ‘amokisila ia mo e me’a, ko e kakai e fonua ia, ko e *antibiotic*, ‘oku ‘ikai ke ‘aonga ia he me’a ko eni ki he *virus*. Ko e ‘ai p ke fakatokanga ke ‘oua ‘e folo noa’ia e fo’i’akau,na’a fakatu’ut maki ai ha toko taha ia. Ko e panatolo p pea mo e vai momoko ‘oku *recommend* ki he me’a ko eni ‘a e siká, pea mo e mal l lelei’a e sinó ‘i ‘api, kae lava ke vave ‘ete sai mei he fokoutuá, Sea. M l .

‘Eiki Sea : ‘Ofa p ‘oku lahi p ‘a e *supply* ‘a e panatolo ‘i Falemahaki, ‘Eiki Minisit ?

‘Eiki Minisit Mo’ui : Sea, ka fu’u lahi e kau fokoutua, Sea, ‘oku ‘i ai p e ngaahi kil níki. Ka ‘osi e falemahaki, ‘e lava p e ngaahi kil níki. Ka ‘oku tui p e motu’a ni ‘oku ngali kei faingam lie p , Sea. M l .

‘Eiki Sea : Ko e me’a p na’a ‘osi ange ‘etau me’á, kuo lahi e tu’u lainí, pea. Ko ia, ‘Eiki N pele Niua, me’a mai.

Lord Fusitu’a : Ko e fie poupuu atu p ki he me’a ‘a e Feitu’una, Sea. ‘Oku fakapotopoto ‘aupito ‘a e uki e Hou’eiki M mipa ke nau laum lie lelei, tautautefito kia mautolu, kau N pelé. Ko e kole atu p , pe ‘e lelei p ki he Feitu’u na kapau ko kimautilu taki taha ‘oku ‘i ai p ‘emau ki’i me’a fakam lohisino ‘i homau ‘apí, ke mau ‘ai p ai, ‘oua te mau toe hela atu ki ha feitu’u. M l Sea.

‘Eiki Sea : ‘Oku ou peh ‘e au na’a ‘oku ou ‘ai ha me’a ke mama’o atú, ta ‘oku mou mo’ui lelei p moutolu ai. ‘Eiki N pele ‘Eua, me’a mai.

Lord Nuku : Tapu p pea mo e 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia, kae 'uma' e Hou'eiki M mipa e Fale Alea 'o Tongá. 'Eiki Sea, ko e makatu'unga 'oku fai atu ai e fakahoha'á, 'Eiki Sea, ko e ngaahi fetu'utaki p kuo ma'u mai, pea fakahoko mai p i he motu'á ni, koe'uhí ke fakahoko atu ki he Fale Alea 'o Tonga pea mo e Feitu'u na, Sea.

Tokanga ki he ngaahi l unga fekau'aki mo e Potung ue Ako

Ko e 'uluaki e fakahoha'á, ko e lahi e ngaahi l unga mai, 'Eiki Sea, fekau'aki pea mo e Potung ue Akó. Ko e ngaahi l unga ko ení, 'Eiki Sea, fekau'aki p pea mo e tu'unga ko eni 'oku fai ko ai 'a e sivi'. Tu'unga ko eni ko na'e fai ki ai 'a e t langa ki he *standardize* ko 'o e maaka, pea mo e *raw mark* ko eni ko , 'a eni ko ko na'e fai ki ai 'a e sivi', 'Eiki Sea. 'Osi lava e ngaahi fakakaukau ia 'o fai, ka ko hono olá, 'Eiki Sea, mahalo ko e anga ko tu'u 'a e Potung ue Akó, ko e toki ta'u lahi taha eni hono 'a e tamaikí ke *recount* e sivi, ke huke 'enau sivi. Pea 'oku hanga 'e he ngaahi me'a ko iá, 'Eiki Sea, ko e fakamole lahi eni ki he f nau, ka ko e 'uhingá ki he m tu'á, pea 'oku fai ai 'a e hoha'a, 'Eiki Sea, ki he ngaahi fokotu'utu'u ko 'oku fai ko i he Potung ue Akó. Pea 'oku 'ikai ke ngata p ai, 'Eiki Sea.

Ko e fakahoha'a ko 'oku fai, 'Eiki Sea, ko e Potung ue ko ení, na'e kamata hono fakaakeake e Potung ue ko ení, 'e he la' kuo unga fonuá, 'e Tupou IV. Pea ko e fakaakeake ko ení, Sea. Ko e tokotaha ko na'a ne hanga 'o fai 'a e fakaakeake ko ení, ko e fuofua ma'u faka'ilonga ia ko he akó, 'a ia na'e 'iloa 'aupito 'i m mani he ngaahi kautaha kehekehe, hang ko e *UNICEF*, hang ko e *CPA*, 'a e tokotaha ko ia ko Langi Kavaliku. Ko e fuofua Toket Fil sefa ia 'i he Ako, 'i hotau fonua ni, 'Eiki Sea. Pea na'e fai e fokotu'utu'u ko ení 'i he ta'u e meimei f ngofulu. Hono fokotu'utu'u e akó, 'o fakalelele mai ai 'o hoko mai he kau Toket , hoko atu ki ai a 'Ana Taufe'ulungaki. Hoko atu ki ai 'a e kau Toket lahi, pea mo e kau, mo e kakai poto 'aupito 'i he mala'e 'o e akó. 'Osi eni e meimei ta'u e f ngofulu ko iá, Sea ...

<006>

Taimi: 1030-1040

Lord Nuku: ... holofa p he ta'u p 'e taha hono liliú pea ko e 'uhinga ia Sea 'a e 'uhinga ko ko 'o e fakahoha'a ko ení, ko e l unga eni 'oku 'omai 'e he kakaí, mo e kakai 'oku ng ue 'i he Potung ue. 'Oku 'ikai ko e peh ko ha fakahoha'a ko ení 'Eiki Sea ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'i ha'aku fakakaukau. Ka ko 'eku fakakaukau, ke 'oatu p ki he Feitu'u na pea 'oatu ki he Pule'angá, koe'uhi ke nau hanga 'o fakakaukau'i. Ko e 'uluakí ia ki he Potung ue Ako pea 'oku lahi 'a e me'a ko ke fai ki ai 'a e fakahoha'á 'Eiki Sea. Hang ko e t langa ko ia 'o e pongipongi ni 'o peh kuo tau fu'u sisino, pea toe holo pea mo 'etau mo'uí 'Eiki Sea. Ko e lahi taha ko 'o e pekiá 'Eiki Sea he anga 'o e fakakaukau ko 'a e motu'a ni, ko e puputu'u 'a e fakakaukau, pe ko e *stress*. Ko e mate lahi tahá ia kae toki fai p ha me'a 'a e 'Eiki Minisit Mo'ui. 'Oku makatu'unga ia 'oku fel ve'i 'a e me'a ko ení pea mo e akó hang p ko e me'a 'a e 'Eiki Pal mia. Kapau 'oku holo 'a e 'atamai ko ia 'o e kakaí, pea 'oku tonu 'a e l unga ia ko eni 'oku fai mai 'e he kakaí 'Eiki Sea. He ko eni 'oku fakapapu'i mai p 'e he 'Eiki Pal miá he

pongipongi ni, ‘oku kovi faka’atamai (h fanga he fakatapu) ‘a e kakai ko ia ‘o e fonuá, ko e ‘uhinga ia ‘oku tau ma’u ai ‘a e ngaahi fokoutua, pea holo ai pea mo ‘etau mo’uí ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ia hono ‘oatú ‘Eiki Sea ki he Feitu’u na. ‘Oku ‘ikai ke ngata p he akó, ko e Potung ue ia ko eni Potung ue ‘o e Ngaahi Ng ue Lalahí, ko e me’a tatau.

Ko e me’a ko ‘oku lave’i he ‘aho ní ‘Eiki Sea fekau’aki mo e Potung ue ko ení, ko e tokotaha tatau na’e ‘i he Potung ue Akó, na’a ne hanga ‘o fokotu’utu’u ‘a e Potung ue ko ení ko Toket Kavaliku p . Pea na’a ne hanga ‘o ‘omai ‘a e kakai ‘o ako’i he ta’u ko eni, ...taimi tatau na’e langa ai e ako, taimi tatau na’e langa ai ‘a e Potung ue ko ení ‘Eiki Sea. Pea tau fononga mai ai he ta’u meimei ta’u p taimi tatau meimei ki he ta’u ‘e 30 ki he 40. Ko e me’a ko ‘oku ma’u he ‘aho ní ‘Eiki Sea, ko e ‘ Lao p ko e ‘u me’a ko ke ng ue’aki ‘e he Potung ue.

Te u ‘oatu ‘a e fakat t ‘e taha. Ko e konga ko eni ki he *building code* ‘o e ‘aho ní, ko ‘enau me’a ko ia ‘oku fai ko e t naki silini p . Totongi ‘a e kakaí, kae ‘omai ‘enau ngofua langa. Ko e taimi ko ia ke ‘a’ahi ai ‘a e langá ‘Eiki Sea ‘ikai ke ‘i ai ha taha ia, ‘osi ‘a e kau ng ue ia. ‘Oku ‘uhinga peh ‘a e fakahoha’a atú ‘Eiki Sea ki he ngaahi Potung ue. Takimamatá me’a tatau. Mole ‘a e ngaahi pisinisi takimamatá koe’uhi ko e ngaahi fokotu’utu’u ‘oku ‘i ai ‘a e fa’ahinga me’a ‘oku fa’a fakahoko mai ‘e he Falé ni, ko e me’a ko ‘oku fokotu’utu’u ia, ‘osi ‘a e ta’u ia ‘e 5 pea toki lava ke a’u ki ai. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku lava p he ‘aho ni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘uhinga peh ‘a e anga ko ia ‘o e fakahoha’a atú, ‘oku ou fakahoha’a atu he me’a ‘e taha, fakam l ki he ‘Eiki Pal mia he ng ue ko ia na’e fai ‘aneafí ‘a ki he sipoti.

Tokanga ki he K miti fili ki he teuteu ki he sipoti 2019

Ko e me’a ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’á ‘Eiki Sea, he ‘oku ‘i ai ‘a e K miti, na’e hanga ‘e he Pule’angá ‘o fa’u he Laó, ‘a e me’a ko eni ko ki he TASA. ‘Oange ‘a e mafai ki ai ke nau fili ‘a e K miti ke nau hanga ‘o fakalele ‘a e sipotí.

Ko e fehu’i ko ia ‘o e ‘aho ní, ko e me’a ko ia na’e ma’u ‘i he fakamatala ‘aneafí, ko e kau Papuá hang kiate au ‘oku nau tukup mai te nau ng ue ki he *stadium*. Ko ‘eku lave’í he ta’u kuo ‘osí na’e ‘osi fakahoko mai ‘oku ‘i ai ‘a e Tokoni ‘a Nu’usila, te nau hanga ‘o fakalelei’i eni. ‘Oku hangehang kiate au ‘Eiki Sea ‘oku *duplicate* ‘a e ng ue p ‘oku fai p ‘a e ng ue tatau ‘oku fai ‘e he Pule’angá, mo e me’a ko ia ‘oku fai ‘e he K miti. Ko e fehu’í, p ‘oku anga f f ‘a e feng ue’aki ‘a e Pule’angá pea mo e K miti ko ení, pea mo kinautolu ko kuo ‘osi fakalao’i ke nau hanga ‘o fakahoko hang ko e ko e TASA ‘Eiki Sea. Ka ko e me’a ia ko ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a ‘i he ‘aho ní ‘a e kakai ‘o e fonuá, ‘oku ou tui ‘oku falalala’anga p ‘a e Pule’anga ia. ‘Oku ma’u p ‘a e potu fe’unga. Ko e h e ‘uhinga ‘oku fai ai ‘a e ngaahi fet nounou’aki ko ení ‘Eiki Sea. Uesia ‘a e mo’uí, fakahoko mai mei he Pule’angá kovi ‘etau ngaahi fakakaukau. Ko e ngaahi me’a kotoa ko ia ‘oku fakahoko maí ‘a ia ‘oku fakamo’oni’i he ‘aho ni. Hoko mai ‘a e sipotí, tuai hono langá, fepakipaki p ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ia ‘oku ‘i loto he Pule’anga. Pea ‘oku makatu’unga mei ai ‘Eiki Sea ‘a e ‘uhinga ‘o e fakahoha’a ko ia he pongipongi ni. ‘Oku ou tui au ‘Eiki Sea, ngaahi mo’ua ‘o e Pule’angá, ngaahi folau, ngaahi ng ue kehekehe, kapau ‘e faka’ilo, ko e mole lahi faka’uli’ulia ‘a e taimi ko ia ‘o e Fale Aleá ‘Eiki Sea, ke fai ‘a e ngaahi

me'a ko eni, ke fakatonutonu 'a e ngaahi fepakipakí, 'o fakatatau ki he Lao ko 'oku hanga 'e he fonuá 'o fai. 'Eiki Sea 'oatu 'a e fakat t ko eni.

Tapou ka 'i ai ha liliu ki he Pule'anga pea fai ki he lelei e fonua

Na'e faka'ilo 'a e 'Eiki Minisit ko eni ko ki he Takimamatá ki he Fale ni. 'Ikai ke tali 'e he Falé ia ke faka'ilo 'osi ko iá 'oku 'osi talamai'oku halaia. 'Oku 'uhinga peh 'a e anga ko ia 'o e fakahoha'a atu 'o e pongipongi ni. 'Oku 'i ai 'a e me'a ia 'oku fehalaaki 'Eiki Sea. Ka ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a atú 'Eiki Sea, ki he Pule'angá 'oku fai 'etau me'a ko 'oku faí, p ko ho'omou me'a 'oku faí kae 'osi 'a e kakai 'o e fonuá he puputu'u. Ka tau hanga 'e tautolu ia 'o tukuaki'i 'a e ngaahi pekiá, ngaahi pekia kehekehe, ka ko e 'osi ko iá koe'uhi ko e ki'i n , ko e fakakaukau'i 'e he motu'a 'a hono ki'i f mili, fakakaukau'i 'e he motu'a 'ene totongi ako. Ko hotau fatongia ia. K 'oku tau hanga 'e tautolu 'o tukuaki'i 'a e ngaahi me'a kehekehe 'o peh 'oku tu'unga ai he ngaahi fakakaukau 'a e kakaí 'Eiki Sea. 'Oku 'uhinga peh 'a e fokotu'u atu he pongipongi ni Hou'eiki Pule'anga. Ka tau ka fononga he fakatonutonu 'e 'ikai ke lava hang ue ia. Pea kapau temou fakakaukau fakalelei tapu p pea mo e 'Eiki Pal mia, ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku tonu ke liliu, liliu. Kalusefai, kapau 'oku peh ke liliu 'a e Pal mia, kalusefai 'a e mo'uí kae sai 'a e fonuá. Ko e fokotu'u atu ia 'o e pongipongi ní, 'o fakatatau ki he ngaahi l unga ko ení 'Eiki Sea.

'Oku 'ikai ko ha fokotu'u eni ia 'Eiki Sea 'oku faingofua, pea 'oku 'ikai ko ha fokotu'u ko ha fie ma'u tu'unga. Ko e fokotu'ú 'o fakatatau ki he ngaahi me'a 'oku 'omai 'e he kakaí fekau'aki mo 'enau ta'efiemalie ki he founga 'oku fakalele ai 'a e Pule'anga ko ení, 'i he fo'i ta'u 'e taha ko eni kuohili. Kae mole ke mama'o 'Eiki Pal mia, ha fakakaukau na'a 'oku peh ko e fie Pal mia ha taha. 'Ikai, ko e me'á p kapau 'oku 'ikai ke fe'unga pea 'ai ha toe taha, fili p ha taha 'ia moutolu, koe'uhí koe h ha me'a 'e fiem lie ki ai 'a e kakai 'o e fonuá 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku tonu ke tau muimui ki ai. Pea ko 'etau liliu ko ia na'e faí, ko e talá ko e h 'a e fie ma'u 'a e kakai 'o e fonuá pea fai ia. Ko e me'a ko ia 'oku fakahoko atu he taimi ní ko e fie ma'u eni 'a e kakai 'o e fonuá. Ka koe'uhi 'e pule p 'a e toko 26 ko ia 'i Fale ni. Kuo 'osi hono fili mai kitautolu, pea tau mai ki heni 'o fai 'a e ngaahi fakakaukau ko ení, ka 'oku 'i ai 'a e ta'efiem lie pea mei tu'a, he kakai na'a nau hanga ko ia 'o fili kitautolu. Pea 'oku peh 'a e fakahoha'a atu ko ení 'Eiki Sea.. ko e 'ofa he kakai 'o e fonua..

Veivosa Taka: 'Eiki Sea 'e lava ha faingamalie ke fai ha ki'i tokoni?

Lord Nuku: 'E 'ikai ke u tali ia 'e au 'a e tokoní 'Eiki Sea.

Veivosa Taka: Ki'i fakatonutonu p Sea.

'Eiki Sea: Kuo mei 'osi ho'o me'á?

Lord Nuku: 'Io.

Eiki Sea: Ke 'osi mai kae me'a mai 'a e 'Eiki Pal mia.

Lord Nuku: Ko ia. M l 'aupito. Ko e 'uhinga ia 'o e fakahoha'a 'o e pongipongi ní, pea 'oku ou 'omai 'a e le'o 'o e kakai ko iá ki Fale ni. Pea 'oku 'ikai ta'e toe fakaveiveiua 'a e me'a ko ení 'oku mea'i p ia 'e he Feitu'u na. Ko e Potung ue Akó, talu 'etau h mai he ta'u fakapa'anga kuo 'osí, ko e 'alu eni ke osi kei fai p 'a e valau he Potung ue ko ia 'o a'u ki he 'aho ni. Toe kau mai eni mo e kakaí, Potung ue Ng ué, me'a tatau p . Ko e hala ko ia na'e tanu ko 'e he Feitu'u na pea mo e Fakafofonga Vava'u 15, tonu ke fai ha ng ue ia ki ai, he ko hono *life expectancy* ko 'o e hala ko iá, na'e ta'u p ia 'e 5 ki he 7 pea 'oku totonu ke *recode* atu koe'uhí kae 'alu a e hala ko ia ki ha ta'u 'e 15 ki he 20, Kae 'oua 'e tuku 'a e halá ke 'alu ki he maumau. 'Oku ou lave'i p Sea, na'e 'i ai 'a e pa'anga na'e fie ma'u ki he Pangik 'o M mani ke tau hanga 'o 'oange ko e 5 miliona 'ape p ko e 6 miliona ka nau hanga 'e nautolu 'o 'omai 'a e 20 miliona, koe'uhí ke fai'aki ...

<008>

Taimi: 1040-1050

Lord Nuku: ... hono s vesi ko hala 'Eiki Sea. 'Oku 'i f e ' me'a ko ia? 'A ko na'e fai ki ai 'a e ng ue he ngaahi ta'u ko eni ko nau 'uhinga atu ki ai. Ko e h kuo veteki ai na'e 'osi fokotu'utu'u ke tau 'alu 'o kaka ki 'olunga? Tau peh hake p he 'aho ni 'o veteki. Veteki kotoa, koe'uh ko 'etau liliu faka-Pule'anga. Ko 'etau liliu faka-Pule'anga ke sai ki he kakai 'o e fonua Sea. Ko e 'uhinga ia 'oku 'oatu ai 'a e fakahoha'a ko eni Hou'eiki Pule'anga, kapau 'oku 'i ai ha'amou fakakaukau pea mou 'ofa he kakai 'o e fonua na 'oku tonu ke, ke fai ha liliu, 'ikai ke 'uhinga ia ke 'oatu ha N pele pe ko ha, fai p ha feliuliua ki he 'oku ou tui 'oku,'e ma'u p , 'a e me'a ko ena 'i Fale ni p , 'o fakatatau ki he anga ko e fie ma'u 'a e kakai 'o e fonua. Kapau 'oku 'ikai ke fakah atu 'a ha taha 'Eiki Pal mia, ko eni 'oku ou hanga 'o fakahoko atu, 'o fakahoko atu 'a e anga ko 'enau fie ma'u, pea ko e Sea ko e anga ia 'a e fakahoha'a 'oku 'oatu ko he pongipongi ni, he 'oku fakamo'oni pau ia 'i he ngaahi Potung ue ko eni. Ngaahi faka'ilo ko eni 'oku hoko. Tuku atu e ongo Fakafofonga 'e ua ki tu'a. Mahino mei ai 'oku 'i ai e me'a ia 'oku *miss* he Fale ko eni. Pea ko e anga ia e fakahoha'a atu 'Eiki Sea ke 'uh ke ongo atu ki he Hou'eiki Pule'anga, kapau 'oku tau peh ke tau liliu e Pal mia, kole fakamolemole atu Pal mia 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e fie Pal mia, ka ko e kakai 'o e fonua 'oku fai ai 'a e fakahoha'a atu. M l 'aupito.

Eiki Sea: 'Eiki Pal mia, ko e Minisit Ako, 'oku ou tui p mahalo ko e Feitu'u na p 'oku toe le'ole'o 'i he Potung ue Lalahi, me'a mai.

Tali Pule'anga ki he hoha'a ki he ngaahi ta'efiemalie ki he'enau ng ue

Eiki Pal mia: Tau fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi he'ene tauhi hao 'etau fononga 'o tau toe a'usia e faha'i ta'u Faka Fale Alea ko eni. Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' e toenga e Hou'eiki. Hou'eiki ko e *issue* eni 'e ono kuo me'a mai 'a e 'Eiki N pele ko eni. Ka 'oku

ou peh ke u kamata mei he taupotu taha ki lalo na'a faifai kuo ta'omia he motu'a ni he 'oku fu'u l loa.

'Uluaki ko e halaia 'a e 'Eiki Minisit ko eni mahalo ko e 'uhinga ki he Minisit ko eni he Ngaahi Ng ue Lalahi 'a e Pule'anga ko eni kuo tu'u he Fakamaau'anga. 'Oku ou kole fakamolemole atu kapau na'a ke me'a lelei, ko e tuku ki tu'a ko 'ene *bribe*, 'oku'ikai ko ha me'a ia 'oku fekau'aki mo e ng ue 'a e Pule'anga ko eni. Ko e me'a ia 'i tu'a. Fakamo'oni he Fakamaau'anga ko e mo'oni. Pea 'oku ou fokotu'u atu, kapau 'oku 'i ai ha ni'ihhi heni 'oku ke ongo'i hifo na'a ke fai e me'a tatau 'o laka he me'a ko eni, pea mou k taki mo moutolu 'o h ki tu'a. Ko 'eku fokotu'u atu ia. Takitaha 'ilo p 'e kimoutolu, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e puli, 'afio hifo 'a Sihova ka kuo fua 'e he tokotaha ko .

Ko hono ua, ko e, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fekau'aki 'Eiki N pele e me'a ko eni ia mo 'emau ng ue. Ko e me'a eni ia 'i tua. Ko e mo'ua e Pule'anga. Te u toki, 'oku 'ikai ke fu'u 'uhinga m lie kiate au pe ko e h ko e me'a 'oku tokanga ki ai e me'a ko eni fekau'aki mo e mo'ua e Pule'anga. Ko e mo'ua ko e Pule'anga 'oku ou 'ilo'i ko e mo'ua eni ia 'i he tau fakat t kapau 'oku 'i ai 'a e hopo 'a e tokotaha ko S misi Tapueluelu, 'oku ne 'eke e pa'anga laumiliona, ko e mo'ua ko he ko e me'a ia fuoloa. Na'a mau toki h mai mautolu he, 'oku 'i ai mo e mo'ua 'e taha 'oku 'eke'i ia 'e, N pele 'e taha mahalo 'oku ou fanongo atu ko e nima kilu 'ap . Ko e me'a mo ia he Pule'anga ia kuo 'osi. 'Oku ou fakakaukau'i pe ko e h ko e me'a e mo'ua ko 'oku 'ai ke 'eke mai ki he Pule'anga ko eni. Pea kapau te u toe nofo hifo ke u toe to'o hake e 'u mo'ua 'i he kuohili, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fekau'aki 'e taha mo e Pule'anga ko eni he me'a ko e ' mo'ua ko eni 'oku ou fakalau atu.

Lord Nuku: Sea, ko 'eku kole p ki he 'Eiki Pal mia, ko 'eku kole pe 'aku ia kapau 'oku, ko e kongalahi e mo'ua ko eni ko 'oku ou 'uhinga 'oku ou 'uhinga atu ko ki ai fekau'aki pea mo e tutu ko eni ko e Pule'anga.

'Eiki Pal mia: 'Io, meimei ...

Lord Nuku: 'Oku lolotonga fihia e Pule'anga ko eni 'i he naunau ko ia pea 'oku 'i ai e kakai na'a nau kau tonu ai. Kapau ko 'eku, ko 'eku 'ai atu p koe'uh 'oku 'ikai ke fakahoko mai 'e he Feitu'u na.

'Eiki Pal mia: Sea, 'oku ou kole atu ke pukepuke mai 'etau feme'a'aki, ko e me'a ko eni na'e 'osi fai e hopo. Na'a tau kamata mei Fakamaau Polisi 'alu ki he Fakamaau Lahi 'alu ki he Fakamaau'anga Tangi. Kuo 'osi e me'a ko eni faka-Fakamaau'anga, 'oku ou kole fakamolemole atu. Ko e me'a ko ia kuo fuoloa hono toutou 'ohake. Pea kapau te tau nofo hifo ke tau 'alu ki hono loloto, 'e kehekehe 'etau fakakaukau, ka 'oku ou kole atu faka'apa'apa'i e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga, kuo 'osi fai e tu'utu'uni ki heni, ' Fakamaau'anga k toa e fonua ni.

Fakamahino ko e tokoni lahi Papua Niukini, 'Asitelelia & Nu'usila ki he sipoti

Ko e sipoti, ko e, 'i heni he Pule'anga ko eni ko 'enau fie tokoni. 'Oku kei faka'apa'apa'i he Pule'anga ko eni e fo'i sino fakalao ko ia ko e TASA. Ko e fo'i sino ia 'oku ne *host* 'a e sipoti fakalao. Ka te u talaatu, 'oku lolotonga *bankrupt* e TASA. 'Ikai ke toe lava 'e he TASA 'o totongi honau mo'ua, a'u ki hotau mo'ua na'a nau mai 'o n 'ia tautolu ka nau toki foki mai 'o totongi. Ko e fo'i sino fakalao ko ia, kuo ta'e'aonga. 'Oku kei tu'u e fo'i sino ka 'oku 'ikai ke toe lava he fo'i sino 'o *function*. Kuo pau ke fai 'e he Pule'anga ko eni 'a 'ene lelei taha mo 'ene fakapotopoto. 'Oku kei tu'u e fo'i sino ko ia pea 'oku pau ke ng ue ki ai. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko e 'ai noa'ia.

Ko e Pule'anga ko eni 'oku nu h mai, 'oku nau mai mo 'enau tokoni. Pea ko 'enau faka'amu ke kei hoko atu e ngaahi fakataha 'a *Papua New Guinea* mo Nu'usila mo 'Aositel lia. 'Oku mau ma'u heni 'a 'enau ngaahi fokotu'utu'u mai ki he 'enau tokoni Hou'eiki. Ko e tokoni lahi faka'uli'ulia eni. Pea 'oku ou kole atu, tau ki'i tukuange ki he tafa'aki e me'a ko ia he 'e mahalo ko e uike kaha'u p 'oku mahino atu e anga 'a e tu'unga.

Na'e ui e fakataha mo e k miti ko eni 'e he motu'a ni. Tu'o ua. Ko e ui tu'o ua na'e ha'u honau kau Fakafofonga 'o mau talanoa lelei mo kinautolu, kole ange ke tau ng ue fakataha ki he me'a ko eni, 'omai e tokoni 'a e fonua ko eni, he 'oku nau mai kinautolu 'o fai 'etau ng ue. Te nau toe foki mai. Ko e foki mai ko ia 'i he fakamole p 'a nautolu. Te nau toe 'ave mo e ni'ihhi mei Tonga ni 'e laka hake he toko 10, totongi p 'e nautolu, ki *Papua New Guinea* 'o *train* ai kinautolu, ke nau foki mai 'o *train* 'etau kau sipoti, he ko e anga 'enau fakakaukau ko e h hono mahu'inga 'etau langa 'a e fu'u *facilities* ko eni pea 'osi ang 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau kakai 'a tautolu 'e ako'i ke faka'aonga'i. Pea 'oku nau hanga leva 'o teuteu ke tokoni mai langa e fale, 'omai mo e ' naunau fakam lohisino. Hou'eiki, mou fakamolemole, ki'i fakama'uma'u hifo, tukuange mai ha faingam lie ke mau ng ue, 'oleva ho'omou , hangehang 'oku mou faifakamaau he taimi ni.

Ko e *Tourism*, ko e tokotaha ko eni kuo m l l ia pea 'oku 'i ai 'a e fokotu'utu'u ki ai 'a e Pule'anga. Pea 'oku 'ikai ke u fa'a lava 'o lea ki he me'a ko eni, tukuange p ki he kakai ke nau hanga 'o fai'aki 'enau sivi tau'at ina mei tu'a.

Ko e *Infrastructure*, 'oku mo'oni 'oku 'i ai e ngaahi ng ue 'oku tu'u he 'oku 'i ai e fanga ki'i fakatonutonu fekau'aki mo e pa'anga mo e ngaahi me'a peh he ng ue ko eni. Ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e puli he ko e Minisit Pa'anga ia 'oku nofo k toa mo 'etau pa'anga 'i Fale Pa'anga. Pea kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku ne peh 'oku 'i ai ha me'a 'oku maumau, tukuange ki he Minisit ko eni ke ne talamai pe 'oku 'i ai ha taha 'oku ne kai ha pa'anga, me'a kehe ia. Pea kapau 'oku ne kai ha pa'anga, fakatonutonu. Ko e anga ia 'etau ng ue.

Taukave ko e me'a lelei ke 'ilo tu'unga 'i ai e ako

Ko e Ako, Hou'eiki, ko e Pule'anga fo'ou eni. 'Oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he kakai ko eni 'oku ke fakalau mai, meia hai mo hai mo hai mo hai. 'Oku ou faka'apa'apa kiate kinautolu na'a nau hanga 'o, tukuange mu'a ki he motu'a ni mo e Pule'anga ko eni ke mau hoko atu e ng ue. Te u fakah atu e me'a ko eni, kuo 'osi mau e fokotu'utu'u 'a e Potung ue ko eni, 'osi 'a'ahi e sivi

'a e form 7, form 6, form 5, tufa mo e report. Pea na'a ku tu'utu'uni, ko e me'a ko na'e 'ikai ke lava e m tu'a 'o sio ki ai, 'ikai ke lava e m tu'a 'o sio ki he maaka. 'ikai ke lava e m tu'a 'o sio ki he'enu pepa sivi. Ko e Pule'anga ko eni 'oku mau h mai mo e fokotu'utu'u ko eni. Tauhi e pepa sivi ke malu, tauhi mo e maaka ke malu, ka 'i ai ha taha he fonua ko eni ha motu'a ha ki'i f mili, 'oku nau fie ma'u ke 'ilo, mou fononga atu ki 'Ofisi Ako, 'eke pea te nau 'oatu e fo'i maaká. Maaka 'oku tau ui ko e raw marks. Pea kapau 'oku ke ta'efiem lie, 'alu 'o 'omai e pepa sivi ho'o ki'i tamasi'i ke ke mamata ki ai. Me'a ko ia na'e 'ikai ke lava ia. Na'e fufuu'i. Ko e lea totonu ia. Na'e 'ikai loto ...

<009>

Taimi: 1050 -1100

Eiki Pal mia: .. loto 'a e Potung ue Ako ke tuku ange 'a e maaka totonu mo e pepa sivi ke me'a ki ai e kakaí. Ko e Pule'anga ko eni 'oku mau faka'at . Pea kapau 'oku 'oatu ho fo'i maaka ko e 15, ko e 15. Te u 'oatu e fakat t ko 'eni. Ko e ki'i ta'ahine ko ia na'a ne ma'u 'a e fika, na'e hivangofulu tupu, holo ai p ki he nimangofulu tupu. Kapau na'e standardize, 'e holo e ta'ahine ko eni mei he hivangofulu tupu mahalo 'e 'alu hifo ke nima p onongofulu tupu. He 'oku pau ke fusi hake me'a ko ke nau ofiofi. Te u tala atu e me'a ko eni Hou'eiki pea mou 'ofa mai, mou ki'i fakatatafe. Ko e founa lelei taha eni fakapotopoto 'oku fai. Ko e me'a ko ki he l unga 'oku lahi e l unga ia he 'ikai ke sai e, 'ikai ke sai e maaka, lahi e t . Kae to e f f ko e anga ia e tu'unga totonu ia 'oku 'i ai e maaka 'etau f nau. 'Oku 'i ai hoku mokopuna, ko 'ene fo'i l soni 'e ua na'e 'ikai ke a'u 'o 20, Kolisi Fefine. Fiefia au he'eku sio hifo ki hono maaka totonu. Na'e 'ikai ke lava hoku ki'i mokopuna 'o'oku. Ko e me'a lelei Hou'eiki 'etau 'ilo hotau tu'unga totonu 'oku 'i ai 'etau akó, 'a e ako 'etau f nau. Pea tau kamata mei ai 'o langa mei ai.

'Oku 'ikai ko ha feinga eni ke peh kuo fai ha sio lalo pea kuo fai ha ta'etokanga ki he ni'ihina'a nau mu'aki mai e akó. Ko u faka'apa'apa p au ki he kakai ko iá ka ko e anga eni ia e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga ko eni. Pea 'oku ou kole atu, hanga mu'a 'o 'omai e kakai ko ena 'oku l unga ke nau mai ki he motu'a ni. 'Ofa mai 'o 'omai honau hingoa, pea hiki mai ha fu'u lisi, 'omai ki Fale ni ke tau sio angé ki he kakai ko iá na ko e kakai p ena ia 'a'au. Faka'at e kakaí.

Lord Nuku: Sea, ki'i fakatonutonu atu p .

Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Nuku: Ko u, ko e me'a ko eni na'e 'osi 'o hake heni 'o fekau'aki pea mo e kakai ko ia 'oku ng ue fakapule'anga. Kapau 'e 'omai e hingoa e kakai ko eni ki heni ko u tui 'e 'osi kotoa hono tuli he ng ué. Ko e me'a ia ke malu'i kinautolu he na'e 'osi hoko e me'a ko eni 'i he me'a, faka'ilo ko eni ko na'a tau faí. Na'e 'i ai e kakai ai na'e 'osi fakamanamana'i nautolu he'enu ng ué. Ka ko e 'uhinga tatau peh 'oku 'ikai ke 'omai ai, 'ikai ke 'oatu af 'Eiki Pal mia. Ka ko e

me'a ko ena ko 'oku ke me'a mai ko ki ai, ko e *raw mark* na'a tau kamata mai e akó na'e kamata'aki e *raw mark*.

'Eiki Pal mia: Sea ko u kole atu mu'a ke 'omai e faingam lie ke 'osi 'eku me'á kae toki me'a mai ia.

Lord Nuku: 'Io, sai p ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: P 'i me'a mai. Me'a mai 'Eiki Pal mia.

Lord Nuku: Ko 'eku tali p ki ai koe'uhi na'a ne peh 'oku 'ikai ke u fie 'omai. Kapau 'e 'omai ha tohi tangi 'a e kakaí, 'omai, lava p 'o 'omai.

'Eiki Sea: M l . M l , me'a mai koe 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Sea na'e 'osi 'i ai 'a e ni'ihi na'a nau ki he 'Ene 'Afió mo 'enau tohi tangi.

'Eiki Sea: Pal mia, kole tokoni atu e Fakafofonga Ha'apai.

'Eiki Pal mia: K taki ka u ki'i faka'osi ai leva.

Ko e tohi tangi ko ení na'e 'ave ki he 'Ene 'Afió, fakamo'oni ai e fu'u kakai poto, mahalo p na'e toko 20 e kau tohi tangí. Na'a ku fakaongoongo ke ha'u e fu'u kakai e fonua ni ta'efiem lie Potung ue Ako, laka ki he Tu'í. 'Ikaí ke a'u 'o toko 30. Ko u ma'u e tali 'a 'Ene 'Afió ki he me'a ko ení. Pea 'oku 'ikai ke u fie lave ki ai he 'oku 'ikai ke u loto ke tuku hifo ha taha. Ka 'oku ou kole atu ki he fa'ahinga ko eni 'oku toutou 'oku nau ta'efiem lie ki he Pule'anga ko ení. Mou 'ofa mai, 'ai mai ha'anau fu'u tohi tangi, 'omai e hingoa e kakai ko iá, mai ki heni ki he motu'a ni ke mau ki'i vakai mo e Hou'eiki Kapineti ko ení.

Pea 'oku ou kole atu, kapau 'oku mou ta'efiem lie ki he motu'a ni, ko Sune ena, mou teuteu ki ai ha'amou naunau, 'ai mo e ngaahi poupu. Mou ki'i fakama'uma'u hifo ki Sune p ko Siulai kae tuku ange mai e m tu'a ni ke fai 'emau ng ué. 'Oku ou faka'apa'apa heni ki he kakai kotokotoa p 'oku peh 'oku nau ta'efiem lie. Ko u fakaongoongo atu mou talitali atu. Ko koe 'oku ke ta'efiem lie ki he maaká, 'oku 'at 'a e 'ofisi ako mo e kau 'ofisá, me'a atu ki ai kae 'oatu ho maaka, ho'o ki'i tamasi'í. Pea kapau 'oku ke to e fie ma'u e pepa sivi, to e 'oatu mo e pepa sivi, ko e founa ia. Ko ia 'oku ou kole atu ki he kau ta'efiem lié mou 'ofa mai. Mou atu ki 'ofisi ako, tala ki ai ho'omou ta'efiem lie. Ko e pule'anga ko ení 'oku mau faka'at , faka'at mo e leti ke, 'oku nau hanga 'o fakaanga'i kimautolu.

Ko e motu'a ni kuo u a'u au ki he, hono t laiki 'e he'etau ki'i leti Tonga mo 'etau ki'i telev soné. 'Oku 'ikai ke u hoha'a ki ai. Ko u tukuange ke nau fiem lie mo nau, kapau ko e me'a 'oku ma'u ai 'enau fiefiá pea hoko atu ia. 'Oku mau faka'at e me'a ko iá. Ka 'oku ou kole atu ki he kau ta'efiem lie ko eni 'oku toutou me'a mai he me'á. Mou 'ofa mai kau ta'efiem lie 'o 'ai mai ha'amou tohi tangi ki Fale Alea ni pea mou mai 'o poupu he me'a ko eni 'oku teuteu ke

fai ko eni 'e he kau Hou'eiki ko ení ki he motu'a ni. Tuku ange mai 'a e pule'anga ko ení ke fakalele.

Lord Nuku: Sea, ko e ki'i fakatonutonu atu p koe'uhi ko 'ene me'a ko ia ko 'oku 'i ai ha me'a 'oku fai teuteu 'e he Hou'eikí, mole ke mama'o 'oku 'i ai ha me'a peh . Ko e lao p ia 'oku fai ng ué. Ka 'oku 'ikai ke peh ke nofo e Hou'eiki 'o teuteu'i ha fa'ahinga me'a Sea. Ki'i fakatonutonu p ki he'ene me'á....

'Eiki Sea: Mo'oni ia 'Eiki Pal mia. Ko e me'a kotoa p 'oku 'i he lao. Ka 'oku pau p ke tau *apply* e me'a kotoa p ko e lao. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha 'oku tu'utu'uni noa'ia. Ko e lao ko e tu'utu'uni ia 'etau Konisit tone pea 'oku pau p ke tau ng ue ki ai. Ka hoko, ka hoko. Ka 'oku 'ikai ke, ka fai pea fai. Me'a mai.

'Eiki Pal mia: Ko e me'á he 'oku ou, Sea tapu p mo e Feitu'u na. Ko hono toutou 'ohake ko ko e loto eni e kakaí. Ko e 'uhinga ia 'oku ou lave ai ki aí. L unga mai e kakaí ki he motu'a ni, l unga mai e kakaí ki he motu'a ni. Ko u faka'amu ke 'omai e kau l unga ko iá, fai mo 'omai honau hingoá kia mautolu ke mau ki'i talatalanoa ki ai na'a lava p 'o vete 'i tu'a.

'Eiki Sea: Ko ia ko e ngaahi me'a p 'oku ke fa'a 'ohake p 'i Fale ni 'Eiki Pal mia. Pea 'oku ou tui p mahalo 'oku ke 'osi mea'i p me'a kotoa. Ka ke faka'osi mai, m l .

'Eiki Pal mia: Ka ko 'eku kole atú. Ko e fokoutua atu ko eni 'a e motu'a ni. 'Oku ou 'ilo k nokato 'a e puipuitu'a 'i he ta'u ko eni 'e 29 ko u 'i he Fale ai ko ení. 'Ikai ke 'i ai ha me'a 'e taha 'e puli 'iate au. Ka 'oku 'ikai ke u fie lea ki he me'a 'o e kuohilí, kuo 'osi e kuohilí. Kapau te u to e nofo ke ta'aki mai e kuohilí, 'ikai ke 'ilo p ko e h e, h e me'a te tau iku ki aí.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i kole p ke u ki'i fakatonutonu atu mu'a e 'Eiki Pal mia. Tapu p mo e Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eikí. Ko u fakatonutonu atu p koe'uhi ko 'etau miniti he Fale ni 'oku peh 'oku 'ikai ke ta'aki mai e me'a kuohilí. 'Oku tau lolotonga fononga hono fakatotolo'i e paasipootí he Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. Pea na'e kau ia he p poaki ko 'o T semá, kuo pau ke puke kimoutolu kotoa 'oku fel l ve'i mo e me'a ko ení. Ko e 'uhingá ke fakatonutonu p na'a ma'u hala e kakaí peh 'oku 'ikai ke to e tala. 'Oku lolotonga fononga he taimi ni. 'Oku fai e fakakaukau he ngaahi taha e me'a na'a ku fanongo aí 'i he me'a na'a ke me'a'akí. 'Oku vakai'i mo e me'a na'a mou hopo ai he me'a he Fakamaau'anga fekau'aki pea mo e Tongasetí. 'Oku lahi e ngaahi me'á 'Eiki Pal mia ka 'oku mau, fakamolemole p ki he Feitu'u na, ki'i tuku mai ko e 'uhinga ka mau ki'i lave atu p ha me'a ke tokoni atu ki he Feitu'u na mo ho fatongiá he 'oku, he ko hono mo'oní, 'oku lahi p puputu'ú. Pea hang ko eni ko ho'o me'a ko eni he leti 'o fekau'aki pea mo e tala tu'utu'uni ki he taha e Minisit ko eni 'oku fakam l l 'i, na'a ke me'a ai 'o peh . 'Oku fai e me'a ko ení he loto kovi. 'Oku ou kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na, 'oku 'ikai ke fai ha loto kovi ko eni kuo 'osi fakamo'oni'i 'oku mo'oni e ' me'a ko iá. Pea kapau na'e fakahoko p 'e he Fale ni ia 'i he, 'uhí he fakah mai 'e he motu'a ni 'a e *impeach* ke fakahoko, na'e ma'a mo 'asinisini pea 'ata'at e Feitu'u na 'o 'ikai ke 'i ai e ni'ihí ke nau muimui he Feitu'u na 'o mou fai tu'utu'uni hala, h fanga he fakatapú.

'Eiki Pal mia: Sea ko u kole atu p 'e lava 'eku fakahoha'á.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko 'eku tokoni atu p ki he Feitu'u na ke takitaki lelei mai p kitautolu fakataha mo e kakai e fonuá kae 'oua 'e taki kitautolu 'o peh 'oku mou hoko atu. 'Oku lahi e palopalema ka ko u kole atu p ki he Feitu'u na. Ko e 'osi p eni Sea ko u kole atu ha ku ki'i taimi ka u lave atu. M 1 .

'Eiki Pal mia: Sea mahalo 'oku..

'Eiki Sea: Faka'osi mai Pal mia.

'Eiki Pal mia: ..'oku 'uhinga mahalo e 'Eiki N pelé ki he, ka na'e 'i ai 'eku lea na'e fai 'anenai. Ko e tokotaha ko eni 'oku tuku kitu'a, ko e totongi fakafuf . Ko e motu'a ni, ta'u, ko e fili eni 'e 9 'a e motu'a ni. Pea 'oku ou 'ilo'i 'e au e me'a ko ení talu mei he kuohilí he fa'ahinga ko ia na'a nau fai e me'a ko iá. ' me'a k toa ko ení 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'ia moutolu 'e puli e me'a ko iá. 'Eke hifo kia koe ka tau 'ata'at . Pea na'a ke fai ha me'a tatau p 'ikai, 'eke hifo. Ko e h kuo 'ikai ke 'omai ai e kakai ko iá ki hení. H 'oku tuku ai p kakai ia ko iá.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu atu e 'Eiki Pal miá.

'Eiki Pal mia: 'Oku 'ikai ko 'eku 'uhinga atu ko ení Sea,

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu atu e Feitu'u na.

'Eiki Sea: 'E Hou'eiki. 'Oku ..

Lord Tu'ilakepa: Fehu'i ko iá, me'a e Feitu'u na he taimi 'oku ke faingam lie ko ení, 'ai e ngaahi me'a ko iá ke 'asinisini.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele, 'Eiki N pele, k taki 'o...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai 'oku 'ikai ko e Sea e Feitu'u na ke ke me'a mai ke u ta'utu ki lalo.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele k taki 'o, 'Eiki N pele, k taki 'o

Lord Tu'ilakepa: Ko e Sea 'oku me'a maí.

'Eiki Sea: ..me'a hifo p kae.. Faka'osi mai 'Eiki Pal mia he ko e 'uhinga he 'oku tonu ke ..

'Eiki Pal mia: Ko 'eku fehu'í, ko e 'uhinga 'eku fehu'i ko e 'uhinga ko hono 'omai mei he tafa'aki ko . Pea 'oku ou loto ke u 'oatu e me'a ko iá kiate kimoutolu he ko e me'a mai ko eni 'a e kakai 'o e fonuá 'oku nau 'osi 'ilo kanokato e me'a na'e hoko 'i he fili ko eni kuo'osí mo e '

fili ki mu'a. 'Ikai ke 'i ai ha taha, ha me'a 'e puli he kakaí. Pea ko ia 'oku ou 'oatú, kapau 'oku tau lotu e Fale ko ení, ko ha Fale eni ke tau tauhi ke m 'oni'oni mo feinga ke tau m 'oni'oni, pea tau fai e me'a ko iá. Ko e kau angahala k toa kitautolu he 'ao 'o e 'Otua Mafimafi. Ko 'etau me'a 'oku faí ko e feinga p . Ko e tulituli p , vaivai p kae tuli. Ka 'oku ou fokotu'u atu e me'a ko eni.

'Eiki Sea: Faka'osi mai 'Eiki Pal mia.

Lord Nuku: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p 'a'aku ia ki ai koe'uhi he 'oku lave ki he filí. Ka na'e makatu'unga e me'á he fo'i keisi 'a Lavulavú, 'a e fai tu'utu'uní. Na'e 'ikai ke 'uhinga ia ki he totongi e filí. Ko e me'a ia 'a e Fakamaau'angá. Na'e tautea e Fakamaau'anga ia Lavulavu 'i he totongi ko 'o e filí. Ko e keisi ko ia, ko e keisi ia ko 'oku 'oatu ai e ...

'Eiki Sea: Ko u faka'amu p Hou'eiki, ko ia. Ko u faka'amu p Hou'eiki ke 'oua te mou to e lave ki ai he kuo 'osi fai e tu'utu'uni ia 'a e Fakamaau'anga. Pea he 'ikai ke mou to e fakatonutonu 'e moutolu e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga. Tau ng ue ki he laó pea tau nofo 'i he laó.

'Eiki Pal mia: Sea, fakamolemole 'oku 'ikai ke feinga e motu'a ni ia. Ko e 'uhinga p ko 'ene lave ki ai. Ka ko e 'uhinga ko na'e tuku ai kitu'á, na'e tuku ia kitu'a 'oku 'ikai ko ha me'a 'oku fekau'aki mo e fo'i sino ko e Kapineti. Ko e tuku ia he'ene me'a 'ana ia na'e fai p ia 'i tu'a, tanu hala mo e totongi h , h fua kuo mou 'osi mea'i k toa e me'a ko iá.

'Eiki Sea: Ko ia. M l 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko ia ko u fakam l atu...

'Eiki Sea: Faka'osi mai.

'Eiki Pal mia: ... 'Eiki Sea, ka 'oku ou kole atu ki he Hou'eikí, mou ki'i k taki 'o fakama'uma'u, tuku ange mai ha faingam lie e Pule'anga ko ení ke mau fakalele hotau fonuá. M l .

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu atu e 'Eiki Pal mia. Fu'u lahi 'ene ng ue'aki e fo'i lea ko ia ko e fakama'uma'u. 'Oku 'ikai ko ha lea lelei ia ke 'omai ki he Fale ko ení. Tu'o fiha ho'o 'ohake lea ko iá, ko e lea ia 'oku kovi 'oku 'ikai ke sai e lea ko iá.

'Eiki Sea: Na'a 'oku 'uhinga p ki ha fa'ahinga 'Eiki N pele. Ka tau m l l ai. M l .

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<001>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: Fika hiva me'a mai.

Penisimani Fifita: Tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tongá, tapu ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga kau N pele hotau fonuá tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Tau fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he 'etau a'usia e kamata'anga e alea faka-Fale Alea 'o e ta'u fo'ou ko eni. Fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi 'oku kei l koifie p hotau Haú, ' fio he taloni 'o e fonuá. Laum lie lelei e Ta'ahine Kuiní kae 'uma' e Fale 'o Ha'a Mohefó. Laum lie lelei Pilinisi Kalauní Tupouto'a 'Ulukalala kae 'uma' e Hou'eiki N pele hotau fonuá. 'Oku kei Tonga p 'a Tonga, Tonga fonua mon 'ia he 'Otua 'aki 'a Sihova ma'u e koloa mahu'inga 'o e lotu faka-folofola. 'Oku mau hanga p ki tu'a m l ho 'ofa homau fonuá.

Sea 'oku mea'i p he Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eiki 'oku 'i ai mo e ngaahi me'a mahu'inga 'e f 'oku tokanga ki ai e Tongá. Pea ka 'ilonga kuo u sia 'a e ngaahi me'a ko eni 'e ki'i ng lulululu hotau fonuá.

Ko e 'uluakí ko e lotú, lotu 'a e Tongá ki hono 'Otuá pea 'oku 'iloa 'eni 'i he ngaahi potu kotoa p 'i m mani ka 'i ai ha Tonga 'oku fokotu'u e ngaahi feohi'anga faka-lotu a'u eni ki he kau toli fai 'enau feohi'anga faka-lotu.

Ko hono ua ko e Tu'í mo e Hou'eiki.

Ko hono tolu ko e akó 'a na'e 'ohake he Fakafofonga Hou'eiki 'o e Funga Fonuá.

Pea ko hono f ko e kekelé hisit lia mo e tala tukufakaholó. K u sia 'a e ngaahi me'a ko eni 'e f 'e ki'i ng lulululu hotau fonuá.

Tokanga ki he tafa'aki 'o e ako

K 'oku ou fie fakahoha'a atu 'o fel ve'i mo e akó 'o hang ko e tokanga kuo fai mai 'e he 'Eiki N pelé. Ko e ngaahi fokotu'utu'u faka-ako ko eni na'e fai 'e *Dr. Kavaliku* kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit kuo hilí 'oku kei tu'u p ia, kei tu'u p ngaahi fokotu' u faka-ako ia ko iá. Ko e me'a ko eni 'oku hoha'a ki ai 'a e fonuá he ngaahi 'aho ní ko e ki'i me'a si'isi'i p ia 'uhinga p ia ki he maaká. Ko e 'uhingá p ia. 'Oku 'ikai toe 'i ai ha toe me'a ia 'oku kei tu'u p 'a e f 'unga ia 'o e akó kei tu'u p 'ene taumu'á mo 'ene ngaahi v soné. Kei tu'u p 'a e ngaahi fokotu'utu'u faka-ako ia 'a Langi Kavalikú kei tu'u p ia. Ko e ki'i me'a si'isi'i p eni ia 'oku u sia ai 'a e loto 'o e toko ni'ihí koe'uhí ko e fel ve'i mo e maaká.

Mou mea'i p 1866 na'e fokotu'u e K lisi ko Tupou 'e he Faifekau ko Toket Molitoni pea na'e ng ue'aki p maaka totonú. Na'e 'ikai ke ng ue'aki ia 'a e maaka ko eni ko 'oku fai ai 'a e f lauakí. Pea na'e teu'i ai hono kau tangata na'e tapa f kau tangata na'e 'i ai honau k uni, toki tui k uni eni ia 'e tautolu. K na'e tui k uni mai p to'u ako ia ko 'o e K lisi ko Tupou 'i he 1866 a'u ki he 1882 fokotu'u e k lisi ko, 'a e K lisi Tongá. Kei ng ue'aki p 'a e maaka totonú. Na'e toki liliu mai p ia ki mui ni 'a hono ng ue'aki ko eni 'o e maaka ko 'a ko 'oku f liuliuakí *standardize*.

Holo tu'unga e ako he fonua ni

'Oku ou ma'u p mahalo ko e 'Eiki Minisit Ako ko ení naa ku kei ako he Ako M 'olunga ko Tongá, Minisit Mo'uí ko e ta'u faka'osi ia hono ng ue'aki ko 'a e maaka totonú kae liliu ko ki he maaka ko eni fai ai 'a e f lauakí. Ko 'eku sio hifo ko eni ko ki he l pooti ko eni 'o 'etau sivi he ta'u kuo 'osí ko u faka'apa'apa ke u lea atu, Hou'eiki 'oku holo. Holo e akó. Te u 'oatu e fakat t ko ení. Na'e 'ikai ke fu'u faka-m hino lelei 'e he 'Eiki Minisit Akó ko e fika he *form seven* k toa 'i Tonga ni k toa toko nima p na'e lavá 'i he maaka hangatonú.

Ko e ' ko e kapiteni ko Ako M 'olunga ko Tongá na'a ne ma'u e fo'i maaka ko e 93 ua hake p mei ai 'a e tokotaha mei he Ako M 'olunga ko Tongá ko e 55. Sio ki hona faikehekehé ko e fo'i 38 ko e maaka hangatonú ia *raw mark*. Pea kapau leva te tau toe liliu ki he maaka ko eni ko 'oku toe 'ai ke fokotu'utu'u fo'ouí, kiate au matamata ko e 93 ko eni 'a e ta'ahine ko ení 'e holo ia 'o 79 ka 'oku 'i ai e ngaahi makatu'unga. Pea ko e 55 ko eni 'a e ta'ahiné 'oku, 'a e fika uá 'oku ou fakafuofua 'e 'alu hake ia 'o 69. Sio ange ki ai. Ko e 93 ko eni 'a e ta'ahine ko 'oku ne ma'u e fiká to'o mei ai fo'i 14 ia. H hono 'uhinga 'oku to'o ai e 14 ? 'Oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia. 'Oku 'ikai ke u 'ilo e au p ko e h hono 'uhinga 'oku to'o ai e 14. Ko e 55 ko eni 'a e ta'ahine 'i hono toe 'alu ko ki he 'ai fo'ou 'oku 69 ia. 'Oku t naki atu ki ai 'a e fo'i 14 ia, h e 'uhingá ? 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i au p ko e h hono 'uhingá.

Ko hono f liuliuaki 'o e maaka ko ení 'oku 'i ai e makatu'unga pea 'oku lava p he'etau f liuliuakí ia ke hiki'i e kau lava ke tokolahi pea lava p he kau f liuliuakí 'o h loki e maaká ke si'isi'i. 'A ia 'oku, kiate au 'e Hou'eiki ko 'eku mamata ko ki he sivi ko eni 'o e ' l pootí faka'apa'apa lahi ki he ngaahi akó kau tal kita. Holo ! Holo e akó. Na'e 'i ai 'eku ki'i motu'a na'e *form seven* he Ako M 'olunga ko Tongá na'e 'i ai 'ene fo'i l soni na'e 86 pea 'omai 'ene l pootí ko 'ema sio hifo ki ai mo 'ene fa' 'oku 78 'ap . 'Oku 'ikai ke u 'ilo p ko e h hono 'uhinga toe to'o e maaká.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'e sai p ke u ...

'Eiki Sea: Me'a mai, me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fehu'i p ki he Fakafofonga fika hivá ki he, fie fakamaama p au ia t ko 'oku ne tali p . 'Oku m lie he ko e ni'ihi a'usia na'a nau faiako 'a e me'a ko ení me'a mai 'aki he, 'e Tongatapu fika hivá. Ko 'eku fehu'i atu p ki he Feitu'u na ke ke fakamaama ange ki he kakai 'o e fonuá. Koe'uhí foki 'oku fehu'ia he Feitu'u na ko f leva te tau fehu'ia ? Te tau

tukuaki'i e f nau akó p ko e kau faiakó 'oku 'ikai ke fai 'enau ng ué 'a nautolu p ko e *system* fo'ou ko eni 'oku 'omai ko eni ? Fo'i me'a 'e tolu. Tukuaki'i e tama, f nau akó p ko e tukuaki'i e kau faiakó 'ikai ke nau fai 'enau ng ué p ko e fo'i *system* fo'ou ko eni 'Eiki Sea. 'Uhingá ke me'a mai p 'ene a'usiá ko e 'uhingá ke fanongo 'a e kakai 'o e fonuá he 'oku puputu'u e kakai 'o e fonuá ki he me'a ko 'oku hoko.

'Eiki Sea: M 1 . Tongatapu hivá.

Ngaahi makatu'unga ki he holo 'a e ako

Penisimani Fifita: M 1 'aupito e tokoní. 'Oku lahi e ngaahi makatu'ungá ke tau vakai ki ai. Ko e h e 'uhinga 'oku holo peh ai e sivi ? 'Uluaki na'a ku tokanga 'a e ngaahi 'apiako ia ki he ngaahi ako faiva 'o li'aki ai 'a e akó 'o 'ikai fai e akó.

Ua 'oku malava p kau faiako 'o 'ikai ke fai lelei honau fatongiá pea 'oku 'ikai te tau, te u lava p 'o tala mahalo 'oku 'ikai ke f ng ue'aki lelei 'a e pule akó mo e ongo tokoni pulé. Ko e ongo tokoni pulé ko naua 'oku na tokanga ki he ngaahi me'a faka'ekat miká 'a 'enau *relationship*. 'E lava p 'o peh ko e 'uhingá ko e f nau akó 'oku lahi 'enau li'akí. Pea 'e lava leva he ngaahi makatu'unga ko iá ke ne lava ke ne hanga 'o h loki hifo e akó.

Poupou ki he founa maaka hangatonu

Na'a ku fanongo 'i he tala ongoongo 'a e 'apiako 'e taha. Pea nau peh na'e sivi 'enau toko fiha pea lava p ki'i toko fiha si'isi'i. Ko u fanongo atú 'oku nau 'alu hake nautolu ke tukuaki'i 'a e fo'i founa ko eni. 'Ikai 'aupito 'aupito ke kau e founa ia ko eni h . Kapau na'e 60 'enau sivi he maaka hangatonu 'e 60 p ia. 'A ia kapau na'a nau fai lelei p 'e kinautolu ia 'e ma'u p 'a e maaka ia. K kiate au 'oku ou poupou ke ng ue'aki e founa ko eni. Ko e kau ako lahi 'i hotau fonuá kau ai au pea 'oku ou tui kau ai mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá k toa k toa mahalo kitautolu na'a tau fou mai 'i he maaka hangatonú ma'u e maaka hangatonú.

Ko e fakamo'oni eni ki he'etau ng ue'aki ko maaka f liuliuakí. Mea'i p he toket he Minisit Mo'uí lahi e kau 'alu 'o ako 'i, 'i he 'apiako faka-toket ko 'i Suvá kuo nau foki mai. Ko e h ? Faingata'a, faingata'a. K na'a nau 'alu atu kinautolu ia 'o h 'aki e maaka m 'olunga ke h atu 'o hang ko 'eku fakat t ko eni ki he 93 mo e 55. 'Oku 'i ai e maaka ia 'oku to'o ia 'oku 'i ai e maaka ia 'oku toe t naki atu ia. Pea ko 'eku tui leva 'oku ma'u 'oku totonu leva ko e fo'i me'a ko eni 'oku ne fongi k toa 'a Tongá ni fongi. 'Eiki Minisit Ako, Potung ue Ako, kau tal kita ako, ngaahi ako 'a e k lisi, kau faiako mo Tonga ni k toa 'oku ne fongi kitautolu ke tau tu'u fakataha pea tau teke e akó ke 'unuaki ki mu'a. 'Oku ou peh ko e fo'i me'a lelei ko e fo'i me'a lelei eni ke ne hoko mai ke ne fongi...

<002>

Taimi: 1130-1140

Penisimani Fifita: k toa k toa kitautolu ke tau tu'u 'o ng ue fakataha pea tau fepoupouaki.

Palopalema hoko he Potung ue Ako

Sea ko e palopalema ko eni ko eni hoko 'i he felauaki ko eni 'i he Potung ue Akó ko e palopalema fakaloto ia. Ko e Potung ue Akó 'oku fele ai e kau mata'itohi MA, ko e BA, Toket . Ko e palopalema he Potung ue Akó ko e palopalema fakaloto. Ko hono 'uhingá, ko e foha 'o e Minisit Akó ko ia 'oku 'i heni ke fai e ng ue ki hono vakai'i ko ngaahi ng ué. Kapau leva te tau to'o e tokotaha ko iá, ko hai he Potung ue Akó te ne to e lava 'o fai e ng ue ko iá? Ko hai? Hala. Ko 'eku 'ilo ko ki he Potung ue Akó, hala. 'Ikai ke ai ha taha. Pea kapau leva te tau to'o 'a e

Vili Hingano: Sea. 'Eiki Sea ke u ki'i fehu'i p ki he Fakafofonga. M l .

'Eiki Sea: T naki atu p ngaahi fehu'í.

Tokanga ki he ngaue'aki 'o e maaka totonu mo e maaka feliuliuaki

Vili Hingano: M l 'aupito. Tapu p mo e Feitu'u na Sea, pea tapu atu ki he Hou'eiki M mipa ho Falé. Ko e faka'ofa'ofa 'aupito e *presentation* ko eni 'oku fakahoko 'e Tongatapu 9, pea kuo u fie fehu'i p au ia ko e 'uhingá ko e to'o ko fo'i 14 pea mei he 93 'o 'alu hifo ki lalo ki he 79, 'a eni 'oku ne me'a mai 'akí. Kapau 'e kei *grade 1* p 'a e 79, he 'ikai ke ofongi au ia. Kapau 'e *grade 1* e 93, 'i he *raw marks* faka'ofa'ofa 'aupito. Pea kapau 'e fai ko eni hono fao'i ko eni he *standardization* ko eni 'o e maaká 'o holo hifo ki he 79 pea 'ikai ke *grade 1* te ne toki ofongi au Sea. Pea 'oku ou fie fehu'i ki Tongatapu 9, pe ko e to'o ko eni e fo'i *grade* mei he 93 ki lalo ki he 79 'oku kei *grade 1* 'a e tokotaha ko iá p 'ikai? Pea kapau leva 'oku *grade 1* ko e h e palopalemá? Ko e h 'a e 'isi áf? Ko e fehu'í p ia. M l .

'Eiki Sea: M l .

Penisimani Fifita: Hou'eiki, m l 'aupito e tokoni 'oku fai 'é Ha'apai 12. Ko e fakakuleití, ko e me'a fa'iteliha p ia 'a e mafai ko 'oku nau faí. Tau peh , ko e to'o ko eni e fo'i 14 ko eni 93, tau peh p 'alu hifo ia 'o 79 pea 'alu hake leva e 55 ko 'o 69. Te ne fakatou *grade B 1* ua. 'Alu hifo na'e A+ 'i he maaka hangatonu 'alu hake ia na'e C+ p C, tau peh C, 'alu hake e C, 'alu hifo mei h , 'alu hake , te na nofo he *grade B 1* ua. *Unfair* ia.

'Eiki Pal mia: Sea, k taki p , fakamolemole. 'E lava ke u ki'i tokoni atu ...

'Eiki Sea: Me'a mai e 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: fekau'aki mo e fehu'i ko ení. Na'e ai e l unga ange kiate au, koe'uhí na'e tau'aki 1. Taha 'e 4 , taha 'e 4 . Pea ko e l ungá, launga'i mai 'oku ta'efiem lie ki he tu'unga ko 'oku 'i ai 'ene ki'i tamasi'í. 'Ikai ke u lava au 'o fai ha'aku tu'utu'uni he'ena tau'aki 1. Ko

hono veté na'a ku talaange, mo 'o kumi mai e maaká. Kumi mai mo e pepa sivi mo e maaká. Ko hono kumi maí, me'a faingofua mo'oni ko 'eku faitu'utu'uni. Kuo u sio hifo au 'o 'ilo e maaká, na tau'aki 1, ka 'oku na kehekehe 'i he maaká. 'Oku malava ke na tau'aki 1, ka 'oku tonu ke tau fekeli ke toe loloto ange ke tau lava 'o faitu'utu'uni fakapotopoto. Faingofua e faingofua pea 'oku, pea u ui 'a e fefine ko na'e l ungá, ha'u, ko ko e tu'u 'a e maaká. Neongo 'ena tau'aki 1, ka 'oku talamai he *raw marks* ma'olunga 'aki fo'i 11. Faingofua leva 'eku faitu'utu'uni. M 1 .

Penisimani Fifita: Kapau leva 'e to'o 'a e ta'okete ko eni e Minisit Akó pea mo 'ene *software* ko hai he Potung ue Akó te ne toe lava ha'u 'o fai e fo'i ng ue ko iá? Hala 'ikai ha taha ia te ne lava fai e ng ue ko iá.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku m lie me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofongá. Ko e tu'o 2 eni hono fehu'i mai, ko hai ha taha? Kote kulokula ko 'oku me'a ko , ka 'oku fakalongolongo he fonua ni he 'oku ai 'etau falala ki he kote kulokula, Tokoni Pal miá. Tama ia te ne lava, ka 'oku ou 'ohovale he fakalongolongo 'a e tama ko iá, ka 'oku 'osi mea'i he kakai e fonuá 'a Siaosi Sovaleni. Ko e *IT, IT* ma'olunga 'aupito 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. Me'a mai Fika 9 Tongatapu.

Penisimani Fifita: Mo'oni p , neongo p ko e faiako au, faiako ka 'oku ma takitaha p mala'e. He 'ikai ke u 'alu atu au he mala'e ko 'o faiako *physic* ki he tama ko , he 'oku ne mataotao ange ia ai. Pea 'oku mo'oni p ho'o me'á, kuo u tui 'e toki me'a mai e Tokoni Pal miá 'o fakamahino mai e me'a ko iá. Ko e tama 'oku nofo he akó, 'oku mahino ia e 'u me'a ko 'oku ne ng ue'akí. Kae mahalo na'a toki ai ha taimi ia 'e toki feinga 'a e Tokoni Pal miá ki he 'u me'a ko iá. Kaikehe ka ko e anga eni 'eku sio ko ko e me'a ko ke ofongi kotoa kitautolu ke tau sio na'a 'oku fu'u lahi e nofo 'a e f nau akó he ako faiva p , mo e ako faiva mo e h mo e h , 'ikai ke malava lelei ke fai 'e he Tokoni Pulé, ko ia 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi me'a faka'ekat miká, ke sio ki he ngaahi sivi, fakapapau'i 'oku ako'i e tamaikí lelei, fakapapau'i 'oku 'i ai e ngaahi naunau ako mo e ngaahi al me'a peh .

Ko 'ene tu'u he taimi ni, ko e Ako Ma'olunga ko Tongá, 'oku hala ia mo ha *lab*. Hala 'ata'at ke ai ha *lab*. Pea 'etau f f ai ki he kau ako saienisi ko 'atautolú. Ko e kau ako ko eni ko 'oku ko 'o ako *BSc* 'oku nau h ko eni ki 'Atele ko ení, 'e 'osi ia 'a e ta'u ni pea te nau nautolu ki he *USP Campus* 'i Suvá ke fai e ako *biology*. 'Oku 'ikai ke ai ha'atau *lab*. Ko e ngaahi faingata'a ia 'oku ne hanga 'o talamai kiate kitautolu 'oku ne hanga 'o holoki 'a e tu'unga fakaakó heni. Pea 'oku ou faka'apa'apa lahi 'aupito ki he kau faiako pea mo e kau ng ue kotoa p na'a nau hanga 'o leleaki'i mai e akó. Ka 'oku ou peh , sai e hoko e fo'i me'a ko ení, ke ne ofongi k toa kitautolu pea tau tu'u fakataha 'o teke e akó, ke a'u ki he taupotu tahá, ke kei nofo p 'a Tonga 'i

he tu'unga ko 'oku 'i ai 'i he taimi ni. Takimu'a p he kau Toket Fil sefa, kau Pal fesa mo e kau ako p . Ko ia 'oku peh 'a e ki'i fakahoha'a 'oku fai Sea, m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele Vava'ú.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' e Hou'eiki Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki kae 'uma' e kau Fakafofonga e Kakaí, kae 'uma' e kau ng ué. 'Eiki Sea, 'oku ou fakam l koe'uhí ko e Fakafofonga Fika 9 he'ene me'a mai 'o fekau'aki pea mo e puputu'u mo e me'a 'oku puputu'u ai e kakai e fonuá 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakafeta'i p au 'Eiki Sea koe'uhí,

'Eiki Pal mia: Ka u ki'i, fakamolemole, kau ki'i fehu'i ange mu'a.

'Eiki Sea: Fehu'i mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko 'eku fehu'í, ko hai ko 'oku puputu'ú? Ko 'eku ki'i fehu'i p 'a'aku p ko hai 'oku puputu'ú? Ki'i tali mai angé.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i me'a hifo kae 'oleva ke fai atu e malangá, ka ke mea'i e puputu'ú. 'Oku ki'i hang kiate au 'oku *off* e Pal mia ia mei he me'a 'atautolu 'oku fai he Fale ni 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke tau fakahingoa atu 'e tautolu, tukuange ke mau lea atu ka ke toki mea'i p ko hai 'oku puputu'ú. Ko e kakai e fonuá 'oku nau puputu'u. Pea 'oku 'ikai ke nonga 'a e kakaí 'Eiki Sea koe'uhí hang ko e me'a ko eni na'e fai ki ai e feme'a'akí. Na'a ku a'u atu ki he Feitu'u na 'o fai e fakatonutonu koe'uhí he 'oku 'ikai ke nau mea'í p ko e h ko e t kunga 'oku ai 'enau maaka. Ko e puputu'ú ia. Ko e kakai ia 'o e fonuá 'oku nau a'u atú.

Fakamahino 'ikai ha taha 'e fie Pal mia

'Eiki Sea, ka koe'uhí ko e 'isi ko ení na'e 'ohake ia he 'Eiki N pele pea mei 'Eua 'Eiki Sea. Pea na'a ku 'ohovale lahi hono 'ohake he pongipongi ni 'Eiki Sea, ka 'oku totonu ke tokanga e Hou'eiki e Falé ki ai 'Eiki Sea. Ka ke fakamolemole p 'Eiki Pal mia, 'oku hang ko e me'a ko eni na'e me'a ki ai e 'Eiki N pelé. 'Oku 'ikai ke ai ha taha ia 'e fie Pal miá, ko hotau fatongiá p ia 'oku 'i he Konisit tone pea na'e 'osi hoko he ta'u kuo 'osí, fakakonisit tone, na'e hanga 'e he Feitu'u na 'o 'eke 'a e totonu 'a e faihala 'a e Feitu'u na ko e 'Eiki Sea Fale Alea he lolotonga ni. Pea na'e hoha'a e fonua ni koe'uhí ko e ngaahi tukuaki'i he faifatongia 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e me'a ko eni 'oku hoko he taimi ni, 'Eiki Pal mia 'oku mau fakamolemole atu, 'oku 'ikai ke fai ha fakakaukau ia ke toe fai hano 'eke'i...

<003>

Taimi: 1140-1150

Lord Tu'ilakepa: ... 'o fakatatau mo e me'a ko 'oku ke me'a mai ke t naki ha'amau tohi, t naki mo ha'amau tali ke 'oatu 'i Sune ko 'ene kakato ia 'a e m hina p ko e 'aho p ko e taimi kuo tu'utu'uni 'e he Konisit toné 'Eiki Sea.

K koe'uhí ko hono 'ohake 'e he 'Eiki N pele ni pea 'oku mau pou pou atu p ki he Feitu'u na. Mou hoko atu, pea kapau leva 'oku 'i ai ha ni'ihi 'i he kakai 'o e fonuá 'oku nau kole mai pea kuo pau leva ke 'oatu 'a e ngaahi fakakaukau ko . Ko e me'a ko ko e 'ai ke t naki 'a e Tohi Tangí 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ko e 'uhinga 'a e Tohi Tangí 'i he tu'utuuni 'a 'etau Tohi Tu'utu'uni p ko e Konisit toné ko ha toko taha, toko ua, toko tolú pea fe'unga 'oku fakalao ia 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea, p ko e 'ave ki he Tu'í ko e h p ha tokolahi, k 'oku 'oatu 'a e ngaahi fakakaukau ni koe'uhí he 'oku ki'i lahilahi 'a e palopalema na'e hokó 'Eiki Sea. Pea ke fakamolemole p ki he Feitu'u na he'emaui fakahingoa atu, kiate au 'i he'eku vakai fakafaituitui p 'a'aku, t 'oku 'ikai ke 'i ai ha ng ue 'a e Pule'anga lolotonga ni talu 'a e kamata 'a e m hina 'o a'u mai ki he 'aho ni 'Eiki Sea, he koe'uhí 'oku me'a mai 'a e ngaahi fakamatala 'oku falala'anga ko e me'a na'e hoko 'i he Pule'anga motu'a 'Eiki Sea, uisa he'e ngalo ko 'a e 119 miliona hono tutu hotau fonua ni 'Eiki Sea? 'ikai ketau lave ki he mokimoki'i me'a kotoa p 'i fale hopó he 'oku 'ikai ke 'i ai ha totonu 'Eiki Sea ke fai ha lave ki he me'a ko ia 'Eiki Sea, he 'oku tau faka'apa'apa'i 'a fale hopo 'Eiki Sea. Ke faka'apa'apa'i na'e fai 'a e hopo 'a e motu'á ni pea t palasia 'a e Fakamaau'angá 'e he 'Eiki Pal mia tapu mo ia, ko f leva 'a e faitotonu pea mo e pule lelei mo e taki lelei 'i he fonua ni kapau kuo ho'ata mai 'a e t 'onga ko eni 'Eiki Sea.

Uisa na'a ngalo 'a e 300,000 ki he *Forbes* ta'ekau 'i he Lao 'o e *Procurement* 'oku teuteu ke fakah mai 'a e Lao 'o e *procurement* heni na'e 'ikai ke fou he founa ko ia, f f 'a e ako ...

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Eiki Sea kau ki'i fakatonutonu atu p fakamolemole, 'ai p he procurement fakamolemole.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Pa'anga: fakatonutonu p na'e *procure* 'a e me'a ko ki he *Forbes* k taki, m l .

Lord Tu'ilakepa: Sea, na'e toki fai ki mui 'a e ' me'a ko eni 'Eiki Sea. Na'a ke mea'i lelei p 'e he Feitu'u na, he na'e 'ikai ke ke mea'i 'a e 'aho na'e 'alu atu 'a e *Forbes* 'o fakahoko atu 'oku 'i ai 'a e ki'i patiseti, pea ke toki mea'i 'a e me'a ko ia, pea mou toki fai 'a e *procurement* ki mui 'Eiki Sea. 'I ai 'a e 500,000 'oku 'ave tokua ko e me'a i a te ne pukepuke'aki 'a e ki'i *drive* p ko e h 'a e me'a na'e 'ohake he Fale ni na'e taha miliona, k kuo 'ave 'e he ki'i kautaha ko e ki'i me'a fakaf mili 'Eiki Sea. H 'a e me'a 'oku 'ikai ke fakatotolo'i ai 'a e 'apiako T veti na'e 'ave 'a e f kilu he ta'u kotoap ki ai mei he Pule'anga motu'a 'o a'u mai ki he 'aho ni, koe'uhí he 'oku *conflict* he 'oku 'i ai 'a e tokotaha 'i he Hou'eiki ni 'oku kau 'i he polokalama ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea fakamolemole mu'a, 'oku ou kole p mu'a ko e taimi ko 'oku lau fika peh ai pea ne talamai ko e 'uhinga ki he h , ko 'eku 'ai p 'e au ia 'oku ou fie ma'u ke mahino.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ...

'Eiki Sea: Me'a mai ...

Lord Tu'ilakepa: ...kapau leva 'oku 'ikai ke mahino ki he Feitu'u na t 'oku totonu ke ke mea'i 'a e me'a kotoa p hotau fonua ni 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Ko e 'eke atú 'oku ke lau fika, pea ke talamai 'ai ke m 'ala'ala ke tau fanongo. ...*(mate maika)*...

Lord Tu'ilakepa: Ko e tahaafe na'e 'ave ki he taha 'i he ngaahi 'apiako T veti ki he fo'i 'ulu na'e lesisita ai 'a e toko f ngeau. Pea 'oku fie ma'u ke 'ata ki tu'a ke mahino he 'oku 'i ai 'a e ni'ihi falala'anga 'oku ou lave'i na'a na lesisita ai k 'oku a'u ki he 'aho ni 'oku te'eki ai p ke nau 'ilo 'e nautolu p na'a nau kau koá ha ako peh p 'ikai. K na'e 'ave 'e he Pule'angá 'i he 'aho 'aneafí 'a e ngaahi pa'anga ki he 'apiako ko eni. K 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'i he Fale 'Eikí ni 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'ene kaunga tonu ki he 'apiako ko ia 'Eiki Sea. Ka ke me'a 'Eiki Sea ki he ngaahi ...

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea fakamolemole ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: ...kapau 'oku ne fie ma'u mai ha Tohi Fehu'i he 'oku ou fanongo. Ko e me'a ko eni na'e hoko 'i he Pule'anga motu'á, kapau te u to'o atu 'oku ou ma'u 'a e faille ko eni k taki Sea,

Lord Tu'ilakepa: T ko Sea.

'Eiki Pal mia: Kapau te tau foki ki he ' me'a ko ia 'oku mahino kia au 'a e 'api ako, k te u lava 'omai 'a e me'a ko iá pea te u talaatu ko e me'a ko eni na'e hoko 'i he Pule'anga motu'a 'a e ' *payment* ko eni.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia 'Eiki Sea, he koe'uhí he 'oku fai 'a e fakatotolo'i 'a e paasipootí 'oku fel l ve'i ia mo e ni'ihi 'i he Fale ni, 'ai mo e me'a ko ia, lelei ia. Sai 'aupito 'aupito koe'uhí he 'oku fie ma'u ke 'ata ki tu'a 'Eiki Sea. Pea ke mahino ki he kakai 'o e fonua 'a e tafenga 'a e 'alu ... f kilu 'a ia ko e fakafuofua 'a e f kilu he ta'u 'e nima, Sea 2 miliona? He ta'u 'e nima p ofi ki ai, ko e ki'i fika fakaofiofi p 'Eiki Sea, k ko e pa'anga lahi faufaua ia 'oku 'ave 'Eiki Sea ki he ngaahi feitu'u p .

'Eiki Sea fakamolemole p ki he Feitu'u na 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Fakamolemole 'Eiki Sea ka u to e ki'i fakahoha'a atu. 'Oku ou kole atu ke ke 'omai mu'a 'a e 'fiká 'apongipongi kapau 'oku ke ma'u, kae faingofua 'a 'etau ...

Lord Tu'ilakepa: 'Io 'Eiki Sea, te u fakamatala atu p ki he Feitu'u na ke ke me'a ki ai.

'Eiki Sea: M l pea 'oku fakatokanga atu p kia kimoua ...

Lord Tu'ilakepa: ... he ko ena 'oku ke me'a mai 'oku ma'u p ...

'Eiki Sea: Fakatokanga atu kiate kimoua ko e Fale Alea eni 'oku 'ikai ko ha me'a ke mo fet langa'i kimoua. 'UHINGA p ke faka'osi'osi mai 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Me'a ko 'oku mea'i ko 'e he 'Eiki Pal mia 'oku ne ma'u 'a e me'a ko iá 'Eiki Sea. K 'oku sai ke fai mo ... ke 'omai koe'uhí p ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua ni ko e h ko 'a e tu'unga na'e a'u ki ai. Ko Lavengam lie na'e a'u ki ha tu'unga na'e ta'ofi koe'uhí na'e 'oatu 'a e pa'anga ko eni pea 'ave ia ki he ngaahi me'a kehe. Ko e 'apiako 'e taha na'a nau to e vakavakai'i p 'oku nau loto ke 'oatu 'a e pa'anga ko eni ke tokoni atu, p ko e fakalelei'i'aki ia 'a e v henga 'o e kau faiakó 'Eiki Sea. K koe'uhí ko e tu'unga ko 'o e fonua ni 'Eiki Sea kuo pau ia ke fai 'a e nga'unu ki 'olunga 'Eiki Sea.

Pea ke fakamolemole p 'Eiki Pal mia he me'a ko eni 'oku 'oatu 'e he 'Eiki N ple, mou fakakaukau p ki ai 'o moutolu p , pea kuo mou 'osi fai p ho'omou ngaahi *MOU* fakapapau'i ko e me'a ia te mou fononga ... k kuo fakatokanga'i 'e he kakai 'o e fonua 'oku totonu ke fai ha fakalelei ki he Feitu'u na 'Eiki Sea.

'Eiki Sea kuo 'i ai mo e ngaahi telefoni, telefoni 'oku mea'i 'e he ... talu 'eku f nau'i au 'i he fonua ni mo 'eku tupu hake 'i he fonua ni ko 'eku toki fanongo ia ki ha taha 'i he telefoní kuo ne lea mai'aki ha ngaahi lea 'oku fakatu'ut maki. 'Oku ou 'ai p ke ofongi 'a e Feitu'u na ke ke tokanga koe'uhí ko e kakai ia 'o e fonuá kuo a'u kuo nau fai 'a e telefoni, mea'i lelei 'e he ni'ihi ko eni 'i he A3Z 'i tu'a, pea ko e telefonu ko ia talamai 'oku 'ave 'e he kau polisi ke fakatotolo'i 'Eiki Sea, k ko e mahino ia ko e loto 'o e kakai kuo 'asi mai, pea ko 'eku 'oatu p ke ke mea'í ke ke tokanga p Feitu'u na pea tokanga mo e kau M mipa kotoa, he 'ikai ke to e fai ha tutu he fonua ni na'a faifai kuo mole ha mo'ui 'o e toenga 'o e kau M mipa 'Eiki Sea.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea ki'i tokoni ki he ...

'Eiki Sea: Fakatonutonu? Tokoni? Sai p he mahalo ko ena 'oku ...

Veivosa Taka: Tapu p mo e Sea pea tapu mo e Fale 'Eiki ni. Sea 'oku ou fakam l koe'uhí ko e faingam lie kuo u ma'u kae 'uma' 'a e fakamanamana kuo 'omi 'e he tokoua ko eni ke mau tokanga. Sea k 'i ai ha taha 'oku toutou telefoni ko e taha ia 'oku *dealer*, ko 'eku me'a ia ko 'oku ou 'uhinga 'eku tokoni. Pea 'oku ou tui au Sea ko e fonua melino eni, ko e me'a p 'oku ou

to e ki'i me'a aí 'ene me'a mai fekau'aki pea mo e loto 'o e kakai. Ko e loto eni 'o e kakai 'o tatau p pea mo e N pele 'Euá, ko e loto ko kakai ko na'a ne fili kimautolu, ko e toko 33 p na'a ne fili 'a e ongo Fakafofonga ko ení. Pea ko e loto p ia fo'i toko 33. 'Oku kehe ia 'a e loto kapau 'oku kau atu mo mautolu he fakafofonga'í, ko e me'a ia 'oku ou kole Sea ke ki'i 'ai p 'o fakama'ala'ala Sea. Pea kapau leva ko ia pea na loto mai 'o fokotu'u mai ha Lao kae fili 'e he kakai kinaua, kae lava ke na fakafofonga'i lelei 'a e kakai. Mahalo ko e ki'i me'a p ia 'oku ou tokanga ki aí Sea m l .

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ka u hoko atu mu'a Sea. Sea kole ki he Fakafofonga 'ai ha'o taimi ke ke me'a'aki 'a e me'a m lie ta'eoli ko ena 'oku ke me'a mai 'aki. Talu 'eku lau he pepá na'e kau ia ho'o kaveinga hono fokotu'u mai ki he Fale ni ke kau he 'uhí he 'oku fakakonisit tone mo fakalao 'a e fili 'e he toko tolutolu 'a e toko 33, 'a e fili 'a e toko tahaua p ko e toko p 16 p 17, fakamolemole tahafitu 'e e kakai 'o e fonua. Ko e talu mei 'aneafi eni a'u mai ki heni, taimi ni mo e kei fakahoko p 'Eiki Sea. Mea'i 'e he Feitu'u na koe'uhí he ko e kongia ia ho'o ng ue 'i he Fale ni, koe'uhí ke ke me'a mai 'o fokotu'u mai ki he Fale ni ke fai 'a e fili ko ia 'Eiki Sea. K 'oku mahu'inga 'Eiki Sea ke 'oatu'a e ngaahi me'a ko eni koe'uhí ke mea'i ...

'Eiki Sea: Me'a mai ...

Lord Tu'i'afitu: Fakamolemole p 'Eiki N pele, tapu atu ki he Feitu'u na Sea ka u ki'i tokoni p ki he Fakafofonga Ha'apai 13. 'Oku ou lave'i 'oku 'ikai ke fakatu'upak ha me'a p 'i he m mani 'o 'asi hake kuo 'aho 'a m mani, kuo pau p ke 'i ai hono hisit lia Sea. Ko 'eku ki'i tokoni p 'a'aku ke hang ko e ...

<005>

Taimi: 1150-1200

Lord Tu'i' fitu : ... t la'a ko eni hono lotó ki he anga e fa'unga 'o e politikí, mo e tu'unga e temokalati. Ko hotau Pule'anga ni 'oku tau kei nofo p 'i he Konisit tone 'oku taha e fonua ni. Kapau te ke me'a 'o me'a ki he Tohi Po'opo'oi, na'e 'i ai e ngaahi t langa'i 'i he 1950, pe 'oku taau ko , tapu mo loto tatau, ke hoko ko e taki ia e fonua ni. 1862, 'eke, pe 'e hoko ko e Tau'at ina 'oku fokotu'ú ko ha me'a ia ke tu'uloa, pe ko ha me'a ia ke toe p pula ai e kakaí? 1875, Konisit tone a Tonga ni. T folofola ia 'a e 'Uluaki F 'i he 1876 he t puni e Fale Alea ko ení. Pea ne peh . Ko e kakai eni 'oku taau ke hoko ko e M mipa 'o e Fale Alea 'o Tongá. Hoko mai e fo'i lea fakap palangi ko eni 'o pehé ni. Ko e Hou'eiki N pele eni te nau hoko ko e Kau Fakafofonga 'o e Fale Alea 'o Tonga. Me'a ia 'oku tohi. He 'ikai te tau tafoki p 'o tekelele ha me'a he loto hala pule'anga, 'oku 'ikai ko ha ve'eteka ke lele. Tau fofonga lelei p , he 'oku mea'i p ia 'e he kakaí, hang ko e me'a 'a e Fakafofonga Tongatapú, Fika 9. Ko 'ene t p e fo'i f ko mei he fonua ni, he 'ikai lava 'a e ve'eteka ia 'o Pilit niá, pe ko e ve'eteka 'o 'Ameliká, ke hoa, h hoa tatau mo e tu'unga 'o e Tongá 'iate ia. Kei Tonga 'a Tonga, ko e 'uhingá 'oku 'i ai 'etau fononga mai 'i he 'Otua mo Tonga ko hoku Tofi'á. Pea 'e peh ai p e Pule'anga kotoa p . 'E peh ai p a Tonga, ko e fu'u liliu lahi 'e fai ki hotau fonuá,'a e

Pule'anga mo e Siasi, kae m lohi ha fonua. Ka liliu 'a e me'a kotoa, ko e me'afuá, 'a e tangatá. Hang ko e lau 'a e fil sefa Kalisi. 'E liliu 'a e lotú he fonua ni, liliu mo e 'ulungaanga fakafonuá, liliu mo e Konisit toné, ka 'oku tau nofo pe 'i ha feitu'u po'ulitu'u. 'Oua mu'a 'e t mate'i leva e maama kuo senitulí, ka tau f f p he po'uli tu'ú, 'o tau fononga fakataha p mo e 'Otua.

Ko ia ai, Fakafofonga, faka'ofu'ofa e ngaahi ng ue 'oku fai 'e he Pal miá, ka 'oku ou pou pou atu p ki he anga e taki e hisit liá, 'oku kei Sea ai e Seá hono Falé, pea kei Tu'i e Tu'í, pea tau kei lotu tau'at ina. M l .

'Eiki Sea : M l .

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, 'oku ou fakam l atu, he pou pou, pea mo e me'a na'e tokanga ki ai e Fakafofonga Fika 13, ka 'oku ou faka'amu p Fakafofonga Fika 13 ke ke fakatokanga'i p 'a e anga e feme'a'akí, pea ke tokoni mai ko e 'uhingá ke tau fetokoni'aki. Ka 'oku 'i ai ha me'a ke fakatonutonu, pea fakatonutonu mai, he 'oku 'i ai ho'o totonu ai, totonu 'a e Feitu'u na. Pea ke mea'i lelei p 'e he Feitu'u na, kuo u 'osi kole p ki he Feitu'u na he ta'u kuo 'osi atú, pea 'oku totonu ke tau nga'unu fakalelei p , 'Eiki Sea.

Me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai ki he telefoní. Ko e h e kaunga 'a e telefoni ki he kakai tilá, he Fale eiki ni? Ko e telefoni 'oku ou 'uhinga ki aí, ko e tokotaha na'e t he telefoní, 'o a'u 'o ne peh mai, ke ne fana'i e Pal mia, 'Eiki Sea. Lea fakatu'ut maki ia, 'Eiki Sea, 'i hotau fonua ni, 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia : Ki'i tokoni atu, Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia : Ko e toko taha ko eni na'a ne fai e me'a ko ení, 'oku ou 'ilo'i. Te u talaatu, pea 'oku ou 'ata'at p au. 'Ikai ke 'i ai ha Polisi pe ko ha s tia ke ne le'ohi au. Ki'i k taki 'o me'a hifo ki lalo kau tali atu ho'o fehu'í. K taki p , k taki fakamolemole. He kuo ke lave ki he me'a ko iá, pea te u tala atu e me'a ko ení. Sea, 'oku ou kole ke tuku mai.

'Eiki Sea : Ko ia, 'ai p e ki'i miniti p e l ke ke me'a, me'a mai.

'Eiki Pal mia : Ko ia, he kuo ke lea'aki pea te u fakah atu e me'a ko ení. 'Oku ou 'ilo 'e au e toko taha ko ení, na'e kau he teke mai e tokotaha ke h ki loto. Pea 'ikai ke lava 'o fai 'ene fakakaukau. Pea 'oku ou kole atu. 'Oku ou 'ata'at lelei, 'ikai ke 'i ai ha Polisi, 'ikai ke 'i ai ha s tia ke ne le'o au. Na'e 'i ai 'a e 'Eiki Pal mia na'e toki s tu'a atu. Na'e le'o 'ene h ki falelotú. 'Alu 'o tenisi, toe le'o ai mo e kau polisi mo e kau s tia.

'Eiki Sea : M l 'Eiki Pal mia, mahalo kuo 'osi e

‘Eiki Pal mia : Sea, tuku ange mai haku faingam lie ke u hanga ‘o fakamahino ki he toko taha ko ení. ‘Oku ou ‘ata’at , ‘ikai ke le’o au, pea kapau ‘oku ke kau he poupou ko ena, ‘oku ou ‘ata’at lelei.

‘Eiki Sea : Me’a ki lalo, ‘Eiki Pal mia. Me’a mai koe, ‘oua te ke toe lave ki ai, he ko ena mahalo kuo ‘osi

Lord Tu’ilakepa : (mate maika)... pea ‘oku mou ngali Pal mia he ‘oku ‘i ai ho’omou kau le’o, ‘i ai ho’omou kau *escort*.

‘Eiki Pal mia : Fakatonutonu atu, Sea.

‘Eiki Sea : Fakatonutonu mai.

‘Eiki Pal mia : Ko ‘eku fakatonutonú. Kuo ke lea’aki, ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha te ne le’o au, ha’aku s tia pe ko ha polisi ke ne le’o ‘eku mo’ui. ‘Oku ou ‘ata’at kapau ‘oku ke loto ki ai, ui ki he tama ko ke fai mo ha’u, he ko au eni ‘oku ‘ikai ha taha te ne le’ohi au.

‘Eiki Sea : Ko ia kuo mahino, ‘Eiki Pal mia. Me’a koe, faka’osi mai, Fakafofonga N pele.

Lord Tu’ilakepa : Tonu ia, ko e me’a ia ke ke mea’i he ‘oku ‘ikai ke mau lave’i ‘e mautolu. Ka ko e faka’amú ‘aku, ke ‘ai ha kau le’o ’o e Feitu’u na, ka ko ‘eku ‘ohake p , ‘Eiki Sea, ko e ‘ata ia e me’a ’oku hoko he fonua ni. Ko e talu e tukufakaholo, ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha taha he fonua ni ten au fai e fa’ahinga lea ‘a ia na’e hoko he fonua ni, ‘Eiki Sea. Pea ko e mahino mai leva ia ‘oku puputu’u, pe ‘oku faingata’a’ia e kakai e fonuá, pea ko e me’a ‘oku hokó kuo nau a’u mai honau le’ó, ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea, ‘oku ou lave’i atu p ki he fofonga e Feitu’u na kuo ke faingata’a’ia, he ‘oku mo’oni e Feitu’u na. Koe’uhí he ‘oku fai e tipeiti ia ‘i he Falé pea mo e taimi ‘o e Feitu’u na, ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea, ka ‘oku pau p ke a’u atu ki he ‘Eiki Pal mia, pea ke fakamolemole p ki he Feitu’u na, na’a peh ‘oku ou fai e me’a ko eni ’i he lotokovi, hang ko e me’a na’a ke me’a’aki. ‘Ikai, mole-ke-mama’o, ko ’etau ng ue he Fale ni, ko e me’a tatau p . Pea ‘oku ke mea’i lelei p , he ngaahi ta’u kuohilí, na’e kau ia hono talatalaifale, mo ke ‘omi ki he Fale ni, kau mahalo mo e Pal mia ko ena na’a ke me’a ki aí. Fakatokanga kia kinautolu, he me’a ‘oku hoko, pea a’u p ‘o ‘i ai mo e ngaahi palopalema. Ko e me’a p ’e taha, Sea, ‘oku ou ki’i fokotu’u atu, pea ’oku ou kole atu ki he Feitu’u na, ‘Eiki Pal mia. Kuo ‘osi e ta’u ‘e 7 ‘a e pekia ‘a e si’i kakai, fakamolemole kuo u ‘ohake e me’a ko ení. Ka ‘oku totonu ke mea’i ‘e he kakai e fonua ni, ‘a e ni’ihi na’e si’i pekia he tutu ‘o Nuku’alofá. Ko ‘eku lea ki ai he kuo ‘osi faka-Lao mo faka-Konisit tone ke u lea’aki eni, ‘Eiki Sea. ‘Oku totonu ke ‘omai e ni’ihi ko ení, ke vakai ki ai e Hou’eikí, koe’uhí he ‘oku totonu ke tau faka’apa’apa ki he ni’ihi ko eni na’e pekiá, kae ‘oua ‘e tuku noa’í ‘i he fonua ni, ‘Eiki Sea. ‘Oku mahu’inga eni, he na’e mamata tonu hoku poko’imatá, ‘Eiki Sea, ‘i he t mate aff

Veivosa Taka : Sea, ki'i fakatonutonu, Sea.

'Eiki Sea : Fakatonutonu mai.

Veivosa Taka : Ki'i fakatonutonu, Sea, ko hono 'omai e kakai kuo pekia he ngaahi fakatamaki ko eni. Ko e to'o l ua mai p mo e 'Asika, ka tau fie ma'u ke 'omai ke tau ng ue fakataha ki ai.

'Eiki Sea : M l .

Lord Tu'ilakepa : 'E Fakafofonga, ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga atu ai ki he Feitu'u na, ke ke ki'i vakai'i ange pe 'oku hala 'eku lea, he 'oku mo'oni e me'a 'oku ke me'a ki ai. 'Io, ko e *Ashika*, 'oku lolotonga fakapipiki honau ngaahi maka h . 'i Vakatafata, pea ko e fakamamahi 'etau lele atu 'o sio ki he kakai, a'u ki he ni'ihiki hoku f mili na'e si'i kau he pekia ko ia. Ko e h e me'a 'oku 'ikai ai ke tau 'ai ai ha me'a tatau ki he ni'ihiki ko eni, na'a nau pekia heni? Ko e h e me'a 'oku 'ikai ke tau 'ave ai ha lelei ma'ae ngaahi f mili ko ia, pea tau faka'apa'apa e Fale ni, ka koe'uhiki 'oku ou fakamanatu 'eau, kuo 'osi e ta'u e 7, 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia : 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia : Koe atu ki he Feitu'u na na'a kuo tau fe'unga. Ko e ngaahi me'a ko eni 'oku tokanga ki ai e 'Eiki N pelé.

'Eiki Sea : Ko e me'a ia 'a e Sea ke ne toki fai e me'a ko ia. Me'a mai p pe ko e h e me'a 'oku ke tokanga ki ai.

'Eiki Pal mia : Ko 'eku 'uhinga atu. Kuo fu'u t tu'a eni ia. Kuo u 'osi fakahoha'a i Fale ni, kuo 'osi 'at e Fakamaau'anga, 'osi fai 'ene tu'utu'uni. Pea kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku ta'efiem lie, 'oku kei 'ata'at p e Fakamaau'anga.

Lord Tu'ilakepa : 'Oku 'ange'ange e Fika 13 he Feitu'u na he ta'emahino. 'Oku ke mea'i ko 'etau Lao? Talamai 'e he Laó, 'oua na'a fai ha lea ki he kau pekia 'osi e ta'u e 7. Pea ko e 'osi eni e ta'u e 7, pea 'oku ou fakamahino atu ki he Feitu'u na, 'omai e ni'ihiki na'e pekia pea 'ave ha totongi huhu'iki kinautolu. He 'oku faka'ofa e ngaahi f milí. 'I ai hoku ki'i kaung tangata 'o'oku na'e si'i kau he pekia ko eni. Na'e lele ia 'o si'i fakataú p nati. 'Oku te'eki ai ke 'ave ha.. 'Ave ha 8 mano kia nautolu pea tau 'o laku ha matala'i'akau he ngaahi feitu'u na'e fai ai e pekia, hang ko e me'a na'e fai

Veivosa Taka : Ki'i fakatonutonu atu, Sea.

‘Eiki Sea : Hou’eiki, ‘oku ou tui mahalo kuo fe’unga ‘etau pongipongi ni. Na’e tuku atu p foki ke lava ho’omou... Na’e’i ai e kole mei he Fakafofonga Vava’u 15, ka ‘i he’ene peh , sai ke tau tuku, tau toki foki mai he 2.00 ‘a ho’at . M 1 .

(Na’e m 1 1 heni ‘a e Fale)

<006>

Taimi: 1400-1410 Efiafi

S tini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea .(*Lord Tu’ivakan*)

‘Eiki Sea: Tapu mo e ‘Eiki Pal mia, kae ‘uma’ ‘a e Tokoní mo e Hou’eiki ‘o e Kapinetí, Hou’eiki Fakafofonga N pele, kae ‘uma’ ‘a e Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki, mahalo ko e toe p , ko e Fakafofonga Fika 15 ‘o Vava’u na’e kole p ko e me’a ke lave ki ai. ‘Oku ou tui mahalo ko ‘ene lava ia, pea kole ke tau foki ki he’etau ‘asenita. Na’e tukuatu p ‘a e ngaahi faingam lie kia nautolu ko ia ‘oku me’a mai. ‘Oku ou tui ko ‘apongipongi ‘oku ‘ikai tonu ke toe fai ha fakahoha’asi ka tau hoko atu ki he ‘etau ‘asenitá ke lele ‘etau ng ue. Kae me’a mai ‘a e Fakafofonga 15 Vava’u.

S miu Vaipulu: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ ‘a e ‘Eiki Pal mia. Tapu mo e Pal mia mo e Hou’eiki Minisit peh foki Sea ‘a e fakatapu ki he Hou’eiki Fakafofonga N pele kae ‘uma’ ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a lahi ia ‘e hoha’a ki ai tokanga ki ai ‘a e motu’á ni, ka ko e vakai atu p ki he anga ko ia ‘o e tuku’au mai ‘o e ng ue ni ‘Eiki Sea.

‘I he taimi ko na’e teuteu ai ke fai ‘a e ngaahi ng ue ko eni ki he liliú, na’e kamata mai mei he K miti na’e ui p mo ‘iloa ko e K miti ‘a e Tu’ipelehake. ‘I he kongá ki mui ko ‘o e faka’osi’osi hili ‘a e pekia ‘a e Tama ko iá Tu’ipelehake ‘Uluvalu, pea na’e h hake pea mo e motu’a ni ‘o kau ‘i he K miti ko eni ‘o Tokoni Sea ai. Pea na’e kau ‘a e motu’a ni he fa’u, ‘a ia ko mautolu ko e motu’a ni, ko Toket Langi Kavaliku, Toket Sitiveni Halapua, Toket ‘Ana Taufe’ulungaki, pea mo ‘Aisea Taumoepeau. Ko hono t t naki ko ia ‘o e L pooti na’e fai ki he ‘Ene ‘Afió, pea na’e ‘ave ia ‘o fakahoko ki ai ‘i Nu’usila. Pea a’u mai ‘Eiki Sea na’e ‘i ai ‘a e K miti ko e K miti Tapatolu ‘a e Fale ni, pea ‘oku ou tui ‘oku mea’i lelei p ‘e he ‘Eiki Pal mia. Ko e fokotu’u ‘a e motu’a ni, ke 9 p ‘a e Hou’eiki N pelé kae 17 ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakai ‘i he K miti Tapatolu, pea na’e tali ia ‘a eni ‘oku ha’u ‘o fai’aki ‘a e ng ue ko eni.

Ko e taimi ko ‘Eiki Sea na’e ‘osi ‘a e ng ue ‘a e Komisoni ki he Fakalelei ‘o e Konisitutoné mo e liliu faka-politikalé, ko e taimi ia na’e tukumai ai ‘e he ‘Ene ‘Afió ‘a e fatongia ko ia Minisit Laó ki he motu’á ni ke fai hono fakam ‘opo’opo pea mo e liliu faka-politikale ko ia na’e fai. Pea mo e kau ng ue na’e tukumai ‘i he taimi ko iá ‘Eiki Sea. ‘I ai ‘a e me’a ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai p ke ngalo ia ‘i he motu’a ni ‘a e folofola pea ‘oku ou kole fakamolemole p na’a peh kuo ngali

ngutu tamulea ‘a e folofola ‘a e La’ kuo Unga Fonua. Ko ‘eku foaki atu ko eni hoku mafaí, ko hai te ne malu’i ‘a e tau’at ina mo e totonu mo e koloa hoku kakai? Pea ‘osi p ko iá ‘Eiki Sea, pea toe me’a mai p ‘a e Tamá, ko e Fakamaau’angá p ‘e taha, ‘e malu ai ‘a e tau’at ina hono kakai pea mo ‘enau koloa. Pea ‘oku fie ma’u ke kau ‘i he fakatonutonu mo e liliu faka-politikalé ‘a hono fakapapau’i ke tau’at ina ‘a e Fakamaau’angá ‘Eiki Sea. Kau ai pea mo e fakapapau’i ‘a e Potung ue Polisí, ke tau’at ina ‘a e ng ue ko ia ‘a e Potung ue Polisí, koe’uhi ko e ‘amanaki ko ke fai ‘a e liliu faka-politikalé ke ‘oua na’a faifai ange kuo faka-politikale’i ‘a e fatongia ko iá ‘i ha taimi. Pea na’e tali p ia ‘e he Fale ni pea na’e tali mo e ngaahi Lao ko iá ‘Eiki Sea.

‘Oku ou tui ko e tau’ata na ko ‘a e Fakamaau’angá ko e ‘uhinga ia na’e ‘ave ai ‘Eiki Sea ‘a e *panel* ke fai hono fili ‘o e kau Fakamaau, pea peh foki mo e kau Fakamaau Polisí, he ko e tu’u ko ia ‘a e Laó ki mu’á, ko e kau Fakamaau Polisí na’e fili ia ‘e he Kapineti. Na’e fai ‘a e fakatonutonu ko eni ki he liliu na’e fai ko he 2010 na’e ‘alu mo ia ki he *panel* koe’uhi ke tau’at ina ‘a e Fakamaau’angá ‘Eiki Sea.

Muimui ki he tu’utu’uni ‘a e Lao kae malu e fonua

‘I he a’u mai ki he ‘aho ní, ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ko e me’a ‘e lava ke malu ai ‘a e fonua ni pea fefiem lie’aki mo e ng ue ‘a e Fale ni, ke tau ng ue’aki ‘a e muimui p ki he tu’utu’uni p ko ia ‘a e Lao. Fanongo ‘anenai ki he me’a ‘a e ‘Eiki Palemiá, ‘i ai ha ni’ihi heni na’e kau he me’a he Filí tonu ke fakafisi. ‘Eiki Sea, na’e faka’ilo ‘a e motu’a ni, pea na’e holomui p ‘a e tokotaha ia ko na’a ne faka’ilo. Koe’uhi ‘Eiki Sea ko e me’a ko ia na’e fai ai ‘a e faka’iló na’e ‘osi fakakau p ia ‘i he fakamatala ko ki he Komisoni Fili. Ko e me’a ia ‘oku fie ma’u ‘e he Laó. Pea ‘ave ‘a e fakamatala ko iá, pea ‘oku fiem lie p ia ‘Eiki Sea.

Fie ma’u e ng ue fakataha ki ha lelei ma’a e fonua

‘A ia ko e taimi ko ia te tau ng ue’aki ai ‘a e Laó, ‘oku ou tui ‘Eiki Sea hang ko e lau ‘a e motu’a ‘iate ‘e taha. Ma’a kia koe, ma’a kia au, ma’a ki langi he ‘oku tau muimui p he me’a ‘oku tohi’i pea tali ‘e he Falé ni. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ia ‘oku hoko, ‘oku tau vakai ki ai na’e ‘ikai p totonu ke hoko, ‘o kapau na’e muimui p ‘i he Laó, na’e ‘ikai ke hoko ‘a e ‘ me’a ia ko ia. A’u mai ki he ‘aho ni ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘oku lahilahi ‘a e fet kuaki. Tukuaki’i atu ‘e ‘a tukuaki’i atu ‘e ‘a . ‘Oku ‘omai ‘a e ‘ me’a fakatautaha *personal* ki he Fale ni. ‘Oku ou tui ‘Eiki Sea kapau te tau nofo p ‘i he ‘etau fatongia ‘o e Fale ni ko e fa’u Lao, fakahoko ia ‘e he Pule’angá, ko hono sivi ‘oku fai ia ‘e he Fakamaau’angá. ‘Oku ou tui te tau lava leva ‘o ng ue fakataha, ke langa ‘a e fonua ni. Ko e fonua ni ia ‘Eiki Sea ko e ki’i fonua si’isi’i, faingofua hono langá ka ‘e ‘ikai ke lava ha langa ia ‘i he fet kuaki. ‘Oku fie ma’u ia ke tau ng ue fakataha, he ko e lelei ko ‘o e ng ue fakatahá ‘Eiki Sea, ‘e inu ‘a e melie ko iá ‘e he kakai ‘o e fonua. Ko hono kona ko ‘o e ng ue moveteveté, ‘e toe inu p mo ia ‘e he kakai ‘o e fonua...

<008>

Taimi: 1410-1420

S miu Vaipulu: Fie ma'u ke ta u ng ue pea, he 'oku, me'a 'oku ou fakatokanga'i 'e taha 'Eiki Sea, ko e 'ai hake p ha fo'i me'a 'oku kovi, me'a ia 'a e Pule'anga kuo 'osi. 'Oku 'ikai ke, ke toe 'ai ia ki heni, 'oku tukuaki'i, 'a ia ko e fa'ahinga 'ulung anga eni ia 'Eiki Sea 'oku ou tui kuo 'osi fuoloa 'ene totonu ke tuku 'aupito 'aupito 'i hono fakahoko he fonua ni mo e Fale ni. Totonu ke tau ng ue ke langa e fonua.

'I he 'aho ni 'oku tau nofo p ki he fetukuaki, tukuaki'i atu , tukuaki'i atu , te'eki ai ke 'i ai ha fokotu'utu'u mai ko e h e ng ue te tau fai ke lelei ai 'a e tu'unga faka'ikon mika hotau ki'i fonua ni. Ko e h e me'a te tau fai ke tau langa ai ki mu'a ke ma'u ng ue e kakai, te'eki ai 'Eiki Sea.

Mahu'inga ke nofo 'i he Lao

Ko ia 'oku ou kole pe au 'Eiki Sea he houa ni, ko e ' me'a ko 'oku fie ma'u 'e he lao ke fakatonutonu, fakatonutonu. Pea 'oku ou tui 'oku 'ikai ke tau totonu ke tau peh , ko e 'uhinga e fakatonutonú ko e fakalotokovi pe ko e meheka. Ko e 'uhinga e fakatonutonu ko e halá. Pea 'oku totonu leva ke fai e ng ue ki ai 'Eiki Sea ka 'oku hang 'oku tukuaki'i ko 'oku peh ko e meheka ko e h ko e 'uhinga p ke ta'ofi ai h hono fakatonu ... 'Oku ou tui 'oku totonu ke 'at ke fai e fakatonutonu, fai hono vakai'i e me'a ko ia 'oku totonu ke fai, he 'oku ma'u mai he ongoongo ia he 'aho ni 'Eiki Sea kuo tali 'e he 'Ene 'Afio 'a e fakangata e Minisit ko ia Takimamata 'a ia 'oku, ka ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e vaka'ia 'oku kei ng ue'aki p he tokotaha ko eni e me'alele 'a e Pule'anga, kei ng ue'aki p e 'ofisi, ko f 'ia leva 'etau faka'apa'apa ke tau fefaka'apa'apa'aki 'i he lao?

Me'a n ko e me'a ia 'oku poupou'i? Ke hoko atu p 'a e fa'ifa'iteliha 'a ha ni'ihi 'i he fonua ni? 'E tala ia 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e fakalotokovi ko e 'uhinga p ke, ke fakatonuhia'i'aki ha hala, 'ikai 'Eiki Sea, he 'ikai ke lava 'e ha fo'i hala 'e ua 'o fakatonutonu'i e fo'i hala 'e taha. Pea 'oku pau ke tau faka'apa'apa 'Eiki Pal mia (*Tapu mo e Feitu'u na*), tau fefaka'apa'apa'aki 'a e ngaahi mafai.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi lao 'oku ne tataki kitautolu 'i he'etau ng ue. 'Oku 'i ai e taimi 'oku talamai, 'ai p e me'á ia kae toki 'ai. Ka 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha founa taau ia mo fakapotopoto fakatatau ki hotau ki'i ivi 'o e fonua ni. Fie ma'u ke tau fakapotopoto'i e ki'i s niti kotoa p 'oku tau ala lava 'o ma'u ke fakahoko 'aki hotau fatongia ki he kakai 'o e fonua. Ko ia 'Eiki Sea 'oku ou, 'oku ou kole pe au ki he Sea na 'oku, fakam l atu he mai e taimi ko eni ka 'oku ou tui ke tau hoko atu pea tau nofo ki he lao 'Eiki Sea ka tau lava 'o takitaha fua hono fatongia pea fefaka'apa'apa'aki 'a e fatongia ko ia ke 'oua na'a tau, he 'oku 'i ai e ki'i hiva kakala 'oku peh ko e, ko e tu'unga p 'etau fa'a k ko e fehokaki ko he siakale, fai p hotau fatongia heni, fai e fatongia 'o e Pule'anga, fai e fatongia 'o e Fakamaau'anga pea ke tau fefaka'apa'apa'aki 'a e ngaahi fatongia ko ia, 'oua te tau toe 'ai ke tau kaunoa atu tautolu, tau toe fakamaau tautolu ki he ' me'a lahi, tukuange ke fai p ' fatongia takitaha ki hono fatongia 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui te tau a'u leva ki ha me'a 'oku sai ange mo e faka'amu p 'Eiki Sea,

‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha ia te tau loto ke t lalo hotau fonua ni. Tau faka’amu k toa p ke mo’ui pea tupulaki ki ‘olunga koe’uh he ko ‘ene tu’um lie p fonua ‘Eiki Sea ‘oku fiefia, ‘e fiefia e kakai kotoa p . Ko e taimi ko ‘oku tau fe’ mokaki ai ko e taimi ia ‘oku lahi ai e fah nuaki. Ko ia Sea e, fakam l atu he ma’u taimi. M l .

Eiki Sea: M l ‘aupito ‘e Fakafofonga Fika 15 ‘o Vava’u. Ko e, ‘oku mahu’inga ‘aupito e me’a ‘oku ke me’a ki ai, ka ‘oku mahino mai koe’uh ko e Fale ko ení ko e Fale eni ‘oku tau ng ue ki he lao mo tau fa’u e lao pea ‘oku ‘oatu leva ia ki he Pule 3 ke ne toki hanga ‘o faka’uhinga’i pea ‘oku taau p mo kitautolu ke tau nofo mo tau ng ue’aki pea ko e t s pinga ‘oku tau fai’ ke fakatatau ia mo e fatongia totonu ‘oku tau faí.

Fakamanatu ko e kakai Tonga kitautolu & mahu’inga e ng ue fakataha

Ko e me’a p ‘e taha ke fakamanatu kia kimoutolu, tafataha p ki he Hou’eiki Kapineti, ko e taimi ‘oku mou ng ue ai ki he *Executive* ko e Pule’anga Tonga. ‘Oku ‘ikai ko ha Pule’anga ‘o ‘Akilisi, ‘oku ‘ikai ko ha Pule’anga ‘o Tu’ivakan ‘oku ‘ikai ko ha toe Pule’anga pe ko hai, ko e Pule’anga Tonga. Pea ko ‘etau ng ue’i ‘a e Pule’anga Tonga. Pea tau feinga ke tau ng ue fakataha, tau nga’unu. Kapau te tau nofo ke fai ‘a e ngaahi me’a ko ena ko e fet keaki holo mo e ngaahi me’a ‘oku hokó, he ‘ikai ke nga’unu ha Pule’anga ia. Manatu’i ko e ‘Otua mo Tonga ko hotau moto ia ‘etau ng ue. Pea ko tautolu ‘oku ‘uluaki ma’u p e ‘Otua. Pea ko tautolu ‘oku tau fai leva e fatongia ko Tonga, ko e kakai Tonga kitautolu. Kau N pele, Kakai, tau fakataha, ko e kau Tonga. Pule’anga ko moutolu ‘oku taki. Ko e Pule’anga Tonga. Pea ‘oku ou tui ko ‘ene fanongo mai ‘a m mani ki he’etau ng ue lelei ‘oku faí ‘oku fakalalakala ‘a Tonga. Feinga’i ma’u p ke tau manatu ma’u p ko e kau Tonga ‘a kitautolu pea ko ‘etau ng ue ma’a Tonga. Ko ‘apongipongi, tau mate kitautolu. Hoko mai e ‘a kinautolu ‘oku hoko maí. Ka kuo tau t e s pinga lelei ma’a e fonua. ‘Oku ou tui ko e me’a ia ‘oku ‘uhinga ki ai e Fakafofonga pea ‘oku ou fakam l ki he me’a ‘oku me’a ‘aki pea ‘oku tau faka’amu peh p ko e ngaahi lao ‘oku tau fa’u te tau ng ue’aki pea ko e me’a ia ‘e muia mai ‘a e kakai ke nau hoko ko e kau tauhi lao. Pea ‘oku tau peh p ‘oku mon ’ia ‘a Tonga he ko e ngaahi fonua lahi ‘oku ‘ikai ke nau fa’a muimui ki he laó ‘oku vave p ki he me’a ‘oku fakatu’ut maki ki he ngaahi fonua. Ka ko e me’a p ‘oku kei fiefia ko Tonga ‘oku tau kei ng ue’aki e laó. Pea ko ia ‘oku tuku atu ‘a e faingam lie ‘Eiki Pal mia na’e ulo mai ho’o ... te ke me’a mai?

Eiki Pal mia: Fakam l atu ‘Eiki Sea kae ‘uma’ e toenga ‘o e Hou’eiki. ‘Oku ou fanongo lelei p ki he me’a ‘a e Fakafofonga Vahefonua Fika 15. Pea ‘oku ou fakam l ki ai ko hotau lotó ia. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha taha ‘e ta’epoupou ki ai, tu’u ‘a e ngaahi mafai ‘oku tolu. ‘Oku ‘i ai hotau mafai ko e fa’u lao, ngaahi mafai ‘o e Kapineti pea mo e Pule’anga ke nau fakahoko e ‘ lao. Pea ko e Fakamaau’anga, tukuange ke fai tau’at ina. Fakafofonga, poupou atu e motu’a ni ki he me’a ko ia. Ka ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha fanga ki’i me’a ‘oku hoko, malava p ke hoko p ka ko hotau fatongia p ke fakatonutonu e ngaahi me’a ko ia ke takitaha nofo p hono tu’unga.

Ko e, ko e me'a ko eni 'oku fekau'aki pea mo e Fakafofonga ko eni, na'e 'osi fakah mai foki heni ka na'e tatali ke 'ai ha liliu faka-Tonga 'o e me'a ko ia. Ka 'oku ou fie fakahoko atu 'oku 'osi 'ave 'a 'eku tohi ki he 'Ene 'Afio 'o fekau'aki mo e me'a ko eni pea 'oku 'osi fai, mahalo kuo 'osi fai ha tu'utu'uni he 'Ene 'Afio ki ai, nau toki ma'u 'a e tohi 'anenai. Pea 'oku ou kole atu, ki'i tuku mai ha ki'i taimi ke ki'i m l l tangutu lelei hifo e motu'a ko 'i lalo, fakam 'opo'opo 'ene koloa ke fakafoki mai, 'e fakafoki mai p ia, he 'ikai ke ta'efakafoki mai. Pea kapau na'a ne fakalele, na'e lele ai ha me'alele 'aneafi 'o a'u mai ki 'aneuhu, mou k taki, 'oku te'eki ke a'u ki ai e tohi, ke mahino ... 'oku 'osi tali ia he Fakamaau'anga, ka 'oku 'i ai mo e fatongia ia 'a e motu'a ni ke u fakahoko ki ai, kuo 'osi fai 'eku ng ue ki ai. Pea 'oku 'osi fakahoko ki he 'Ene 'Afio.

Ko e me'a ko na'a ke tokanga ki ai he me'alele kapau na'e si'i lele holo ai e motu'a 'aneuhu, mahalo p na'a fakafoki mai 'apongipongi. Kuo pau p ke fai e ng ue ki ai, kae 'oua 'e si'i fakavave'i pehe'i mo e faka'ofa. Ko e, 'e 'ikai ke ta'efakafoki mai e me'a ko ia 'oku 'ikai ke tau loto ke ng ue'aki ha taha ha me'alele lolotonga ko ia ka tau toe ki'i vakavakai foki na 'oku 'i ai p mo ha ni'ihi ia 'oku nau toe ng ue'aki p 'e nautolu 'etau me'ang ue 'oku 'ikai ke totonu ...

<009>

Taimi: 1420–1430

'Eiki Pal mia: .. nau ng ue'aki. Ka 'oku ou fakam l atu ho'o fakamanatu mai e me'a ko ia. Mo'oni 'aupito. Tau faka'apa'apa ki he laó. Ka 'i he taimi tatau p foki, totonu p ke takitaha fai 'ene ng ue ke fakapapau'i 'oku tau lava 'o fai fakalelei 'a hono fatongia. Ka 'oku 'i ai leva ha tu'utu'uni ki he Fakamaau'anga ke ne fai ha ng ue, fai e ng ue ko ia ki he lelei taha. Ko kitautolu, 'oku 'i ai hotau fatongia, tau fai ki he lelei taha. Pea hang ko eni ki Fale Alea, ki he Kapineti, mau feinga p ke fai e lelei taha. Kae 'oua te mou ...

Ko e tu'unga fakapa'anga, ko u tui p 'oku mou 'osi lau k toa he l pooti ko 'a e K vana. Ko e lelei taha e ta'u kuo'osi 'etau tu'unga fakapa'anga. Kapau p mu'a pea mou me'a hifo p ki he, 'osi 'ave lipooti ko ia ki he Tu'í. 'Ikai ko ha l pooti ia 'a mautolu, Kapineti. Mou lau lelei e l pooti ko ia. Ta'u 'e 10 ko eni kuo 'osi, ko e lelei taha eni 'a e ta'u kuo 'osi. Pea 'oku 'i ai mo e ' me'a kehe ia 'oku lave ki ai e Kovana ko ení, 'osi 'ave k toa ki he 'Ene 'Afio. Ko u toki fanongo e 'a'aku ia kuo a'u ki ai. Pea mahalo p kuo a'u mai kia moutolu. Ka 'oku ou kole atu mou ki'i *check* hifo e 'initaneti 'oku 'asi k toa e fakamatala ko eni na'e. Ko 'ene fakamatala 'ana ia ki he tu'unga fakapa'anga ko ia 'a e fonua. Ka 'oku ou, m l 'a e fakatokanga mai ke tau ng ue fakataha. Pea ko 'etau faka'amu ia Hou'eiki, faka'amu ia ke tau ng ue fakataha ke langa hake hotau ki'i fonua.

Fakam l 'ia e ng ue ki he matamatalelei Fale Alea

Faka'osi Sea. Ko u fakam l atu ki he Feitu'u na pea mo e Kalake Pule, mo e kau ng ue 'a e Fale Alea he ngaahi hotau ki'i tu'afalé. Hang nai ha ki'i me'a ngali ma'ama'a kia tautolú ka 'oku ou tala atu. 'Aho ko na'a ku sio ai na'a ku ha'u ko u puke. Na'u ha'u ki heni kau poaki ke u 'alu. Ko 'eku fo'i h atu p 'o sio ki he ki'i me'a ko , 'osi atu ai p hoku puké 'oku. Ko u ongo'i 'e au ko u ma'u ai 'eku mo'ui fo'ou, fo'i ' takai 'oku faka'ofa'ofa. Pea ko e anga ia 'o 'eku vakai 'a e motu'a ni. Pea 'oku ou fakam l atu ki he Feitu'u na. 'Ikai ko ha me'a si'i ia te u fakah atu Hou'eiki. Ko e me'a ko eni ko e me'a lahi. 'Oku hanga 'e he ki'i fo'i teuteu 'o e tu'a fale 'o ne 'omai kia tautolu e fo'i fekau mahu'inga 'aupito, 'aupito. Tau ng ue'i e fanga ki'i me'a faingofua, 'ikai ke mole ai ha'atau seniti. Ko e 'akau k toa ko ko e 'akau tupu p 'i Tonga ni, hei'ilo p 'oku fiha hono mahu'inga. Ko e fanga ki'i ng ue iiki te tau fai ka te ne hanga 'o faka'at ange kitautolu mo to e 'omai e ngaahi fakakaukau 'oku to e, 'oku to e fu'u mahu'inga ange ki he'etau ng ue fakataha. Ka 'oku ou fakam l atu he ki'i ng ue ko pea 'oku ou faka'amu ke mai e kau Minisit ko eni 'o mou mamata ki ai, mou m tuku atu ki ho'omou ngaahi Potung ue, faka'ali'ali atu e ki'i fo'i ng ue ko eni ke takitaha teuteu'i hono, 'ene Potungaue ke faka'ofa'ofa hotau fonua. Ko ia Sea 'oku 'oatu 'eku fakam l ki he Feitu'u na, fai e ki'i ng ue ko . 'Oua te mou peh 'e moutolu ko ha ki'i ng ue, 'oku 'ikai ko ha ki'i ng ue 'oku, 'ikai. Kau ia he fo'i ng ue, ta'u eni 'e 29 'eku Fale Alea, ko u ongo'i ko u ma'u e mo'ui fo'ou, 'eku h mai ki heni, h atu ki tu'a ki h 'o sio ki he faka'ofa'ofa. Kalake, m l 'aupito e fai 'etau ng ue. M l .

Tokoni ki he 'ata totonu e fakamatala pa'anga Pule'anga

Eiki Sea: M l . 'Eiki Pal mia, ka 'o kapau ko e me'a ke, 'oku kau ia ki he fakamo'ui lelei. Minisit Mo'ui, na ko e me'a ia 'oku tonu ke peh ma'u p . Ka ko e me'a p taha ke to e ki'i vakai fakalelei p 'a e fakamatala pa'anga. He koe'uhi ko e m hina 'e 9 ko 'a e, na'e fakamatala pa'anga ki mu'á, na'e fe'unga mo e 163, 'a ia ko e me'a ko eni 'oku to e fakamatala mai he K vana, mahalo ko e t naki atu. Ka ko e me'a 'oku fai e tokanga ki ai ke vakai'i fakalelei 'a e *effective rate*. He ko e pa'anga ko ena 'oku kei nofo 'i he pangik . Ka 'oku 'ikai ke n e kakaí. Ko e me'a ia 'oku ki'i ma'olunga ai e me'a ko iá, ke vakai'i fakalelei he ko u tui mahalo ko e *effective rate* 'oku kei 30 p 'oku 15. Ko e ngaahi me'a ia ko 'oku to e t naki atu ki he paseti n ko ia 'a e kakaí. He 'oku 'ikai ke 'ilo 'e he kakaí ia 'oku nau n peseti 'e 10 ka 'oku to e t naki atu e 15 p ko e 20, 'oku to e 35, 30. Nau si'i peh 'e nautolu 'oku nau t p 'a e 10, ka 'oku 'ikai ke peh . Ka ko e me'a 'oku faí, feinga'i ke tuku hifo e me'a ko iá kae lava e kakaí 'o n . Pea ko e me'a ia te ne teke'i e 'ekon mika. Ka ko u tui p 'oku tonu p ke 'i ai hano fale'i lelei e Feitu'u na ke mahino ki he Feitu'u na pea toki 'ave ngaahi me'a ko iá ki he 'Ene 'Afio. He 'oku ou tui p , ko 'etau feng ue'aki p ke tau femahino'aki he ngaahi me'a fakapa'angá.

L pooti e Komiti Tu'uma'u ki he Pa'anga & Fakamatala Pa'anga Pule'anga

Pea 'oku tau hoko atu leva Hou'eiki, 'oku mahu'inga e me'a fakapa'anga he ko e hoko atu eni ki he'etau fika 4. Mahalo na'e ki'i toloi eni mei he 'aneafi 'a e l pooti ko eni na'e mai mei he'etau ako, polokalama ng ue 'a e K miti Tu'uma'u 'a e Fale Alea 'o Tonga ki he Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga. Pea mahalo na'e ki'i toloi mai eni mei he 'aneafi. Ka

koe'uhi 'oku mahu'inga 'aupito 'a e ako ko 'ení. Koe'uhi he ko e, pea na'e 'i ai e ngaahi fokotu'utu'u na'e 'omai mei he ako ko ení. Na'e tokolahi 'aupito e Hou'eiki Kapineti na'e 'i ai. Ka ko e me'a pango p mahalo ko e 'aho faka'osi na'e Minisit Pisinisi 'a e Pule'anga, ko ia mahalo nau sio na'e 'i aí pea mo e Minisit Toutai p na'e ki'i kole mai na'e 'i ai e ki'i mo'ua.

Ka 'oku, ka na'e 'i ai e ngaahi fokotu'utu'u na'e 'omai, ko u tui 'oku h atu p ia he peesi 9 ko eni 'o e l pootí, 'a e fatongia 'o e K miti Pa'anga. Pea 'oku ou tui 'i he'etau fononga ko eni ki he ho'ata kitu'a mo e tali ui, 'oku makatu'unga, 'oku kau ai 'a e ngaahi fokotu'u ko ení, t fataha p ki hono fili 'a e K miti Tu'uma'u, tatau aip p ko e K miti Tu'uma'u ka ko 'etau 'i he taimi ni koe'uhi ko e fekau'aki pea mo e K miti Pa'anga. Na'e 'i ai e fokotu'u koe'uhi ko e ngaahi Sea ko eni 'o e ngaahi k mití, 'oku faka'amu p ke 'i he kau m mipa p 'o e Fale Alea. Kae tau'at ina p 'a e Hou'eiki, nau M mipa p kae tuku ke fai e ng ue ko eni 'a e Sea mo e, 'i he ngaahi toenga 'o e kau Fakafofonga Fale Alea.

Ko e tu'u ko eni 'a e ngaahi pule'anga, ngaahi Fale Alea faka-Kominiuelí pea mo e ngaahi pule'anga 'e ni'ihí. 'Oku, *normally* p ia 'oku fa'a, ko e kau *opposition* 'oku nau mai 'o Sea koe'uhi ke ho'ata lelei pea 'e lava ke fai e ng ue tau'at ina 'a e ngaahi k miti. Pea ko ia 'oku, ko e fokotu'u atu ia ko e mei he'etau ako ko eni na'e faí. Pea 'oku 'i ai e faka'amu 'e lava ke hokohoko atu e ngaahi ako ko ení. Pea 'oku ou tui ko e ngaahi fokotu'utu'u ko ena 'oku 'asi atu 'i mui he l pooti, ko u tui 'oku mahu'inga 'aupito ke mou me'a ki ai. 'A ia 'oku 'i he peesi 9. Ko e ngaahi fokotu'u.

Pea 'oku ai e to e kole p koe'uhi ko e ngaahi fatongia ko 'o e K miti Pa'anga, 'oku 'atu ai 'a e fokotu'u 'e l ki he 5, 'a e ngaahi me'a, fatongia ke to e fakalahi atu ki he fatongia 'o e K miti Pa'anga. Ka 'oku kole p na'a lava p ke to e t naki atu ki he fatongia ko iá, ke to e vakai'i pea mo e pa'anga 'oku 'ave ko ki he v henga filí, 'a e *constituency fee* ko eni 'oku 'atu he me'á, fe'unga ko mo e 150,000. Kuo kamata ke 'omai 'a e l pooti 'a e ' tita, 'oku ou vakai p ki ai 'oku 'ikai ke ng ue lelei 'i he v ko eni 'o kimoutolu pea mo hai ko eni 'oku 'ave 'a e pa'anga ki ai, p ko e fanga ki'i k miti p ko hai. Koe'uhi ke, ko e tauhi ko l kooti, 'oku fie ma'u ke maau 'aupito e ngaahi me'a ko ia. Pea 'i he taimi tatau 'oku tonu ke l pooti mai e ngaahi me'a ko ení kia kimoutolu, kau Fakafofonga, 'a e k miti p ko hai ki he anga 'o e feh 'aki 'a e siliní. Pea 'oku ou kole p na'a lava ke t naki p ke fika 6 ke kau p ia 'i he fatongia 'o e K miti Pa'angá ke ne vakai'i 'a e me'a ko ení. Pea ko ia ko e, mahalo ko e me'a ia na'e toloi mai mei 'aneafi tukukehe 'a e, Sekelitali, Kalake, na'e to e 'i ai ha me'a? Me'a mai.

Tokanga ki he fokotu'u fili Sea Komiti mei ha M mipa 'ikai Pule'anga

Lord Tu'i' fitu: Sea, tapu mo e Feitu'u na. Ko u nofo au ia 'i he faka'uhinga'i 'o e fika 1 'o e ngaahi fokotu'u. 'A ia 'oku ne talamai, ha kau M mipa p ko e kau Fakafofonga ho Fale ni, 'o 'ikai kau ai ha taha mei he Pule'anga.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu’i’ fitu: Pea ko e Sea, ‘e to e fili p ia he kau M mipa...

<001>

Taimi: 1430-1440

Lord Tu’i’ fitu: ...’o ‘ikai ko e Hou’eiki mei he Pule’angá ho Falé.

‘Eiki Sea: Ko ia, ‘oku mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘oku ke me’a ki aí. Ko e ‘uhinga p ke ho’ata lelei na’a ‘i ai ha Minisit ia ‘oku fekau’aki mo e me’a ko iá ‘oku ke Sea tau peh Minisit Pa’angá. ‘Oku ‘i ai ha ng ue ia ‘oku fekau’aki pea mo ‘ene *ministry* ‘oku ‘ikai ke taau ke Sea ia kae hili angé ia ko e me’á ‘oku fekau’aki. Tautefito p kia nautolu ko eni ‘oku ‘i ai e fekau’aki mo e pa’angá. Pea ko ia ‘oku ou tui p ‘oku fakapotopoto ‘i he’ene peh ‘oku tonu ke fili p ha taha tau’at ina mei he ongo mei he Hou’eiki pea mo e Kakaí ‘oku M mipa ka ‘oku ‘ikai ke nau hoko ko e kau *Executive* ke nau hoko ko e Sea ia ‘o e ngaahi k miti ko iá.

Pea ‘oku ou tui ko e tali ui totonú ia pea ‘oku ho’ata lelei leva ‘a e ng ue ‘e fai he ‘e k mití koe’uhí ke ‘oua te tau f pakipaki pea he ‘ikai ke tau toe l loa hono ‘omai e, ‘a e ngaahi l pootí ki he Fale Aleá. He ko e ‘aí ko e fatongiá ke mou tokoni’i ‘a e Falé ‘ene ng ué ke lele lelei pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha toe palopalema. Kae ‘ai mai mu’a hamou lau Hou’eiki. Ko u tui mahalo ko e me’a eni na’e tonu ke ‘ai Minisit T naki Pa’angá.

Taukave kei fakapotopoto pe founa lolotonga he fili Sea Komiti Pa’anga

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea ‘oku ou kole ke u fakamalumu atu ‘i he tala fakatapu kakato kuo kamata ‘aki e ‘ahó. Sea ko e hang ko e me’a ko ‘oku ke me’a ki aí hono fakama’ala’alá ‘oku ou tui ko e tokolahi ko eni na’a nau, na’a tau kau ‘i he akó ‘oku m hino e ngaahi tu’unga kehekehe ko ‘i he’etau fakalakalaka ko ke fakatemok lati ange pea mo ho’ata ange ki tu’a ‘a e fai fatongiá ‘a e k miti ko ení. ‘I he ngaahi fonua kaung ‘apí ‘oku tokolahi e ngaahi fonua he Kominiueli ‘oku m hino ‘aupito ‘enau lele ‘a nautolu ‘i he *party system*. ‘A ia ‘oku ‘i ai ‘a e Pule’anga pea mo e *opposition*. Pea ko e Sea leva ia ‘i he k miti ko ení ‘oku tuhu’i mai p ia ko e tokotaha mei he *opposition party*.

K ko e ‘uhingá ko e tu’unga ko eni ‘oku ‘i ai hotau fonua ni ‘Eiki Sea ko u tui ‘oku, na’e ‘ohake p ‘a e fokotu’utu’u ko ení ‘i he taimi ko na’e fai ai ‘a e fili ko ‘o e Sea. ‘Oku mahu’inga p ‘a e f ng ue’aki fakataha pea mo e Pule’angá ‘i he k miti ko ení ke lava ‘o faingofua ange ai ‘i hono ‘omai e ngaahi fakamatala ko ‘oku fie ma’u pea ke fakam hino’i ki he toenga ko ‘o e kau M mipá ‘a e tu’unga ko kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi vivili mo ha ngaahi hoha’a ki ha ngaahi me’a faka-pa’anga. Ko u tui Sea ko e, ko u tui ko e taha e faka’amu ia ko ení ke, ‘e lava ‘o fakahoko ‘i he kaha’ú hetau fakalakalaka, k ‘i he vakai ‘a e motu’a ko eni ‘i he tu’unga ko eni ‘oku tau ‘i ai he ‘aho ni ko u tui ‘oku fakapotopoto p ‘a e founa ‘oku tau ng ue’aki he ‘aho ni. M l .

Ke tau'at ina p ng ue K miti Pa'anga

Eiki Sea: M l . 'I he kuo hilí ko e founa ng ue na'e fakahoko ia 'i he kuo hilí na'e fa'a Sea 'a e Minisit tau peh Minisit Pa'angá pea ko e kapau ko e Minisit Mo'uí 'i ha, ko e k miti ia fekau'aki pea mo e mo'ui lelei. Ko e anga ia 'o e kuo hilí. Pea 'oku 'ikai ke 'uhinga peh 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau *party* 'atautolu. 'E kei lava lelei p 'o fakahoko e fatongiá ke tau'at ina p 'a e, ke tu'u tau'at ina p 'a e Minisit kae fai e ng ué ia Sea p 'a e ongo, 'a e kau, 'a e Hou'eiki pea mo e Hou'eiki M mipa 'a e Kakaí 'a nautolu 'oku 'ikai ke nau kau 'i he Kapinetí. He ko hono 'uhinga he 'ikai ke ngali lelei kapau ko e me'á hang ko na'a ku fakalea 'aneni.

Ko e me'a eni fekau'aki pea mo Fale Pa'anga. Tau peh ko e *procurement* mai e me'a ki ai 'oku Sea 'a e Minisit ko ení. 'Ikai ke tau 'ilo. 'I ai e Minisit ia 'e ha'u p ia ke fakafaingata'a'ia'i 'a e me'a kotoa 'i he k mití. K 'oku ou tui ko e tau'at ina e me'á ke tau'at ina 'a e Minisit ia 'omai e tokotaha mei he Kakaí pea mo e Hou'eiki ke nau Sea kinautolu. Pea 'oku ou tui ko e ho'ata lelei ia 'a e anga 'etau ng ué. P anga f f leva ke, ha taha ke ha'u 'o Sea pea, 'oku ha'ana 'oku fekau'aki 'a e me'a ko iá pea mo ia. 'Oku mou mea'i p 'a e me'a kotoa ko e l loa ia 'a e me'a ko iá ka fai. 'Eiki N pele me'a mai.

Lord Nuku: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea 'uma' e Hou'eiki e K miti Kakató. 'Eiki Sea ko e ako ko ení 'Eiki Sea na'e mahu'inga 'aupito ki he motu'á ni 'a e fatongia 'o e K miti Tu'uma'u ko eni ko 'a e Fale Aleá. 'I he 'uhinga ko e, na'e fakahoko 'o peh 'oku 'ikai ke fu'u m hino'i he 'e kakai ko fonuá 'a e fokotu'utu'u patiseti ko 'a e Pule'angá. Ka na'e kau ia 'i he peh 'oku tonu ke fatongiá 'aki he 'e K miti Pa'anga ko ení ko hono vakai'i fakalukufua 'a e fakamatala pa'anga ko 'a e Pule'angá 'i he patisetí. He na'e 'omai e fakamatalá Sea ko e savea ko na'e fai ko he kautaha ko ení m hino p ki he motu'á ni na'e faka-pa'anga eni he Pule'anga 'Aositel liá. Ko e CEO ko he kautaha ko ení he taimi ní ko e motu'a na'e Sekelitali Pa'anga 'ap p ko e h e tu'unga na'e 'i ai 'i Fale Pa'angá motu'a ko ko Tiof lusi Tiueti.

Pea ko e ngaahi fakamatala ko 'oku 'omai hení 'oku fel ve'i pea mo e Pasifikí fakalukufua. Pea ko e anga ko ola ko 'o e fakamatalá 'oku fekau'aki 'aupito 'a e fokotu'utu'u patiseti ko 'a e ngaahi Pule'anga 'a e Pasifikí pea mo e ngaahi palopalemá fekau'aki mo e m sivá. He 'oku peh ko e anga foki 'a e fokotu'utu'u na'e peh ko e fakalukufua 'a e Pasifiki ia ko e sio ko ki Tongá ní 'Eiki Sea meimei ko e potung ue 'e ni'ihi 'oku p seti 'e 90 'a e patisetí ia ko e v henga. Pea 'i ai 'a e ' potung ue 'e ni'ihi fakalukufuá leva 'oku faka-'avalisi ia ki he p seti 'e 60 v henga. Kae 'alu hifo k ko 'ene taimi p 'oku 'alu ai ko ki he faka-patiseti ki hono vahevahé Sea 'oku 'i ai e tui ia kapau he 'ikai ke tau lava tautolu 'o liliu e me'a ko ení ke muimui'i he 'e K miti Tu'uma'u ko eni ko 'a e Fale Aleá he 'ikai ke toe hiki e, 'a e faingam lie ki he kakaí he ko e, kapau 'oku mo'oni e fakamatala ko 'o peh 'oku 'i ai e potung ue 'oku p seti 'e 90, 'a ia ko e langa fakalalakaka ko 'a e potung ue ko iá Sea he 'ikai ke 'i ai ha fakalalakaka ia 'aki e p seti 'e 10.

Ka ko e 'uhinga 'a e lave ki aí 'Eiki Sea he 'oku mahu'inga 'aupito ke hanga he 'e, 'e he k miti ia ko ení 'o vakai'i 'aupito 'a e p seti ko eni ko p ko e fakamatala pa'anga ko 'a e Pule'angá.

‘O fakatatau ki he l pooti mo e savea, savea ko na’e ‘omai ko he kautaha ko ení he ‘oku ou tui na’e ‘uhinga e ‘omai e kautaha ko ení ‘oku ‘i ai e Minisit Pa’anga M l l ai ‘oku kau ai ‘a S siua ‘Utoikamanu ko e taha ia ‘o e kau fale’i na’a nau mai ‘o fai ‘o fakalele ‘a e fakataha ko ení hang ko e CEO. Ko e kakai eni kuo nau ‘osi m heni ‘aupito kinautolu ia pea mo e anga ko ‘etau tu’u faka-’ekon mika mo e anga f ng ue’aki ‘a e Fale Aleá pea mo e, mo Fale Pa’angá.

He ‘oku hang p ko e me’a ko eni ko ‘oku ‘i ai ‘etau ngaahi lao ‘oku liliu mai ‘i he taimi ni hang ko e ngaahi tu’utu’uni ‘oku ‘omai. ‘E, ‘oku tonu ke vakai’i fakalelei ‘aupito he ‘e K miti Pa’angá ia ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko eni ‘oku ‘omai ko ‘e he Pule’angá he ‘ahó ní he ‘oku mo’oni e, ‘a e savea ko na’a nau ‘omai mo já. ‘Oku ‘ikai ke fu’u m hino’i he ‘e kakai ia e fonuá pe ko e h ko ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko ‘a e Pule’anga ke tokoni fekau’aki mo nautolu ki he lelei ‘a e ‘ekon mika ‘Eiki Sea. Hang ko e me’a ko eni ko na’e fakakaukau’i ko ki he, ‘ai ko ki he Sea ‘oku m hino p ia ko e lele mai ko founa ko ‘a e K miti Pa’anga.

Ko e k miti foki ‘a e Fale ia na’e k miti tu’uma’u na’e ua p Sea mea’i p he Feitu’u na, K miti Lao p ia pea mo e k miti mo e K miti Pa’angá. Ko e k miti Lao na’e ‘uhinga e Sea ko ‘a e, mei he Minisit Laó he ko ia, he ko e fa’u laó na’e fokotu’u taha mai p ia pea mei he Pule’angá. Pea ko e taimi ko eni ko hang ko eni ko e ‘alu ki he K miti Pa’angá na’e Sea ‘a e Minisit Pa’angá he ‘aho ko iá ke faka-faingofua hono fakahoko ‘a e ngaahi fatongiá ‘a ko ‘oku ‘omai ki he Falé pea Sea leva ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’angá koe’uhí ko ‘ene hanga ‘o mea’i ‘a e pa’anga ‘oku faingofua p mo faka-’uhinga lao ko ko ‘a e Fale Aleá.

Tokanga ‘i ai matavaivai ng ue Komiti Pa’anga ke muimui’i Patiseti

Sea kuo tau hoko mai tautolu ia ki he liliu ko e fa’ahinga liliu ke ho’ata e me’a kotoa p ki tu’a. Pea kapau leva ‘e kei Sea p ‘a e Pule’angá he na’e fehu’i he ‘aho ko iá ko e h e patiseti lelei ki he ako ko na’e faí ? Ko e h e me’a ‘oku ui ko ko e patiseti lelei ? Ko e patiseti lelei ke p seti ‘e 90 v henga kae p seti 10 fakalele ng ue ? Ko e fehu’i ia. Pea kapau leva ‘oku peh ...

<002>

Taimi: 1440-1450

Lord Nuku: pea to e mai p kakai ko nau hanga fokotu’utu’u ko patiseti ‘o toe vakai’i p ia mei Fale Aleá. ‘Oku ai e tui ‘Eiki Sea ‘oku tonu p ke to e fai hano fakakaukau’i ange ke ho’ata lelei e ng ue ko ki tu’á ‘Eiki Sea. He ‘oku lahi e ngaahi me’a ia na’e ‘uhinga atu ai e fokotu’u ko ‘ane uhú, tau peh hang ko e, ai e ngaahi, ai e ngaahi me’a ia ‘oku tu’u ‘i he patiseti ko e tokoni *consultant* p ko e *in kind* p ko e h . ‘Oku ‘ikai ke mahino ki he kakai e fonuá ia p ko e h ko ‘a e ‘u ‘uhinga lelei ko ‘o e ‘u me’a ko iá. Ka na’e ‘uhinga hono ‘omai ko eni ko ki he K miti Pa’anga Tu’uma’ú ke fai hano toe fakamahino ange ki he kakai e fonuá ke nau hanga ‘o mea’i mo mahino’i ‘a e ng ue ko ‘oku fai he K miti Pa’angá pea mo e Fale Aleá Sea. ‘A ia kuo u tui p ko e f feitu’u, p ‘e ai ha feitu’u ke ‘atu ai e fokotu’utu’u ko ení p ‘e fa’u he Feitu’u na pea mo e Kalaké ha, ke alea’i e me’a ko eni na’e fai ki ai e akó. He ‘oku ou

tui na'e tui e Feitu'u na 'oku lahi e 'u me'a ia 'i he patiseti pea mo e K miti Tu'uma'u ko eni 'a eni ko 'a e Fale Aleá 'oku tonu ke nau toe feng ue'aki v ofi ange ki he ho'ata ko eni e 'alu 'a e ng ué. Ko e anga ia e fakakaukau Sea, ka koe'uhí kapau te tau paasi 'e tautolu eni pea 'osi ia, 'ikai ke u tui 'oku ola lelei 'a e ako ko eni na'e mai mo e kau mataotao ko eni he me'a fakapa'anga 'a e Pasifikí 'o fakahoko mai 'oku ai e palopalema he founa ng ue ko 'oku tau fai he 'aho ni.

Pea ko e kole atú, p ko e h ha founa ke tukuhifo ai ke lava ke toe fakakaukau'i 'e he Pule'angá pea mo e Fale Aleá 'a e K miti Tu'uma'u mo 'enau 'u fatongia ko 'oku tonu ke fai ki hono vakai'i fakalukufua 'a e Fakamatala Pa'anga ko eni. He koe'uhí na'e kau ia he ngaahi fokotu'u maí, ke 'omai, ke tu'utu'uni ki he 'Atitá ke nau hanga 'o vakai'i e 'u, ... mei he k miti ko eni, na'e fakakaukau ke fakakau ki ai e 'Atita Senialé, 'ikai ke ai hano mafai kae kau ai ke 'uhí ke ne hanga 'o muimui'i e ngaahi fakamole fakapa'anga ko eni ko 'a eni 'oku fai he pule'anga Sea. Pea ko e fokotu'u atú p ko e f ha founa p 'ave ki he K miti Pa'angá ke nau hanga 'o fokotu'utu'u mai ha fokotu'u ke mai ki Fale Alea ni ke vakai'i 'etau founa ng ué, he 'oku ou tui au ki he fokotu'u ko eni na'e 'omai ke vakai'i mai ko he kau akó, he kau ako ko eni ko he ako ko eni, 'oku ai e matavaivai ia he K miti Pa'angá ke ne hanga 'o muimui'i 'a e patiseti ko 'a e Pule'angá. Pea 'oku ou tui 'oku mea'i p he Feitu'u na, ka ko e anga ia fakakaukau ki he me'a ko ia na'e fai ki ai e akó Sea.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki 'oku 'ikai foki ke ngata p ki he K miti Pa'angá, ka ko kitautolu kotoa Hou'eiki M mipa Fale Alea. Koe'uhí ke ai e femahino'aki 'ia tautolu 'oku lava ke tau mahino'i 'a e ngaahi fika 'oku 'omai 'i he patiseti pea ko e 'amanaki eni ke tau hoko atu ki he'etau patiseti 'oku tonu ke toe ki'i fakama'ala'ala mo toe ki'i mataotao ange Hou'eiki M mipa hono fakafehu'ia 'a e ngaahi fika 'oku 'omai he koe'uhí he ko e pa'anga eni 'oku t naki he fonuá, pea ko e, 'oku tonu p ke toe mahino ange ki he kakai e fonuá 'a e s vesí mo e pa'anga 'oku nau, 'oku ng ue'aki he Pule'angá. 'Eiki Minisit Pa'anga me'a mai.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu p mo e 'Eiki Sea pea peh ki he k miti, Hou'eiki Fale Aleá. Sea ko e ki'i fakahoha'a atu p ki heni. Ko e me'a, ki mu'a ko eni ke fai 'a e ako ko eni na'e 'alu ange e toko 2 mei Fisi 'a ia na'a kau he faiakó, mau talanoa ki he tu'unga ko 'oku 'i ai e K miti Pa'angá. Pea 'oku ou sio hifo ko 'ene fokotu'utu'u ko eni 'oku ne 'omai, ko e ola ena 'emau, ko e fakatefito ia he me'a na'a ku fakahoko ange ki he tu'unga 'oku 'i ai e ng ue 'a e K miti Pa'angá. Fel ve'i ko mo e Seá, 'io, na'e 'osi 'ai e, na'a mau kamata p he ta'u ni, na'e 'osi 'ai he ta'u kuo 'osí ia he K miti Pa'angá ia ke 'ai e fo'i lao ai, 'a ia 'e fo'i lao makehe p ia mei he K miti Pa'angá. Ke 'ange mafai ki ai ke ne lava 'o fai e faka'éke'eke ko p 'oku ai ha taha p ko ha fa'ahinga kautaha 'i tu'a 'oku ne ng ue'aki e *public fund* 'oku ai ha palopalema ai. 'A ia 'oku fakatefito eni ia na'e ai e faka'éke'eke na'e ai e K miti 'i Fale Aleá na'a ne fai e ng ue ko eni pea mahino na'e 'ikai ke 'oange hano mafai. Pea 'ikai ngata aí, na'e 'osi ai e lao na'a mau 'ai, kongá he lao ko iá na'a mau, 'oku fel ve'i mo e kongá 'uluakí mo e uá mo e tolú, ke 'ai ko mafai ko e Seá. Pea na'e 'uhinga eni ia na'e 'osi ai e lao ia, pea 'oku 'osi ai e lao ia 'oku 'i he K miti he taimi ni, ke 'ave, ke 'oua 'e toe ai ko e Seá ia ko e taha mei tu'a. Pea kau m mipá k toa mei tu'a 'ikai toe kau ai ha taha pea mei he Pule'angá. Ka na'e ai e fokotu'utu'u ia ki ha

ki'i, he 'ikai ke 'ai ai leva ha ki'i *transition*, ha ki'i fononga mei he taimi ni, tu'unga ko iá ki he tu'unga ko 'oku fai ai 'a e liliú.

Na'e 'uhinga 'a e me'a ko iá Sea, na'e fel ve'i p , taimi ko na'a ku Sea aí, te'eki foki ke u h mai au 2011, na'u nofo au 'i tu'u te'eki ke u h mai au ki he Pule'angá. Pea na'a ku kau ai pea mo e 'Eiki Pal mia 'o e 'aho ko iá he K mití. Na'a ku ongo'i 'e au 'eku faingata'a'ia na'e ai e ongo Minisit 'e 2 'i he Pule'angá. 'Emau fakafekiki ko 'i loto ko ke 'atu ke mai e fakamatala ko na ki'i h hake naua. Kaikehe ka ko 'eku lau ko e palopalema peh . Ka 'oku mahino ia 'oku 'ikai ko e palopalema p ia 'o Tonga ni 'oku peh kotoa p 'u feitu'ú ia. Pea na'e ai e fakakaukau ia 'o peh , tuku e K miti ko ení ha'u p ha Sea ia mei tu'a pea mei he, taha pea mei he Fale Aleá ke ne fai e ng ue tau'at ina. Pea 'ikai ngata aí, fu'u lahi e mo'ua 'a mautolu ia he ngaahi me'a kehekehé. Ko e 'Eiki Minisit mau mo'ua mautolu he lele e ngaahi ng ué. Ka kuo u sio hifo ko e kongá 'uluaki ia ki he, kongá 'uluaki ia ki he fokotu'u ko iá, ko e tu'unga ia 'oku ai e Lao Fakaangaanga he taimi ni. 'Uhi kapau 'e h mai ai leva ia ke fakalao'i ai leva. Ke 'ange e mafai mo fakanaunau'i fakamafai e K miti ia ko ení Sea. Ka ko e me'a p na'e fokotu'u mai he K miti ia ke ai ha ki'i fo'i taimi he tu'unga ko he taimi ni ke tau toki h atu ki ai ki he fo'i taimi ko , kae toki 'alu kakató.

Pea mo e, ko e tu'u k toa e 'u fatongia ia ko ení, kuo 'osi 'i loto p ia 'i he fatongia ko ia e K miti Pa'angá. Hang ko e pa'anga ko *constituency* ka ko e kongá p *Public Fund* pa'anga e Pule'anga. Pea mo e k toa e 'u me'a ia ko ení na'a mau 'osi 'i he polokalama ng ue ia 'o e K mití ko e me'a p foki eni 'oku fa'a femo'uekina mautolu 'ikai ke ui e fakatahá. Ka 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga ia ke mau toe mai ke ui ma'u p fakatahá ke lava 'o hoko 'a e ngaahi ng ue ko ení Sea. 'A ia kuo u sio hifo au ko ení ko e me'a ko eni 'oku ne 'omai ko ení ko e me'a eni ia tu'unga eni ia kuo 'osi 'i ai 'a e anga ko vakai mai 'a e K miti Pa'anga ko eni 'o a'u mai ki he 'aho ni, ki he me'a ke hoko atu ai ki he kaha'ú. 'A ia kuo u fiefia p au ia ki heni. Hang ko e teke ko eni ke mai mo e polokalama *Corporate Plan*, palani ko Potung ué mai fakataha mo e 'esitimetí ko e kongá ia, koe'uhí ke tau lava 'o sio ki he ola ko ng ue pea mo e ng ue ko eni, 'a mo e Fakamatala Fakata'ú ke ha'u ia fakata'u, tatau p ta'u fakapa'angá mo e ta'u ko 'o e L pooti Fakata'u 'o e ng ué. Pea mai e l pooti ko fakang ué ke liliu e f tungá mo e kakano ke mai o e h e pa'anga na'e 'oatu ko e h e ola ku 'omai.

'A ia ko e ngaahi liliu ia 'oku faka'amu ke 'osi angé kuo tau tali ui ki he kakaí, 'ikai ke ngata p he pa'anga 'oku 'oatú, ko e h e ola 'oku ma'ú. 'A ia ko e ngaahi me'a ko ení 'oku ou peh 'oku sai 'aupito e me'á ko e toe p eni ke ng ue'i atu e ngaahi me'a ko ení koe'uhí 'e tokoni ia ki he 'etau ngaahi ng ue kotoa.

Ko e me'a ko , ko 'eku ki'i lave faka'osi p na'e ai e me'a mahu'inga na'e 'ohake he 'Eiki Fakafongá N pele ko 'o 'Eua, peh 'oku ai e Potung ue 'oku p seti 'e 90 mo 10 e me'á. 'Oku 'ikai ke u lave'i 'e au 'oku ai ha Potung ue peh . Kuo u tui ko e taha ia e taumu'a 'etau 'ai ko patiseti ko ta'u ni, na'e 'omai ko lolotongá. Ko e feinga'i ke 'ohake 'a e p seti ko 'o e pa'anga ng ué ki 'olunga. Kuo u tui na'e lahi 'aupito e Potung ue na'a mau hanga 'o teke'i mai 'enau silini koe'uhí ke 'oua 'e hoko 'a e palopalema ko eni, atu p kau ng ué ia 'o tangutu 'ikai ke ai ha peni ia mo ha me'a ke fai'aki e ng ué. Pea ko e, 'a ia ko e kaveinga ia ko 'oku tau

fononga atu ai he taimi ni ki he me‘a ko iá, ko e feinga p ke toe lahi mai e pa‘angá, pea feinga ke toe fokotu‘utu‘u kotoa e ng ué ke ‘atu mo ha pa‘anga ng ue koe‘uhí ke lava ng ue‘i ‘o e fatongiá. Pea ‘ikai ngata aí ko e h e ola ‘oku ma‘u ko he ng ue ko iá.

Ko e me‘a ko ki he, mahino p foki e K mití ia, ko e K miti p eni ia ‘oku tokoni ki he Fale Aleá. Ko e K miti p ko e ki‘i nima p , ko e tokoni kiate kitautolu, ka ‘oku ou fa‘a lave‘i p fa‘a taimi ko fa‘a fai ai e feme‘a‘aki he patiseti e ngaahi fehu‘i mo e ngaahi ‘ilo loloto ‘oku fa‘a mai ha ngaahi t pilé he ngaahi me‘a ko ení. Ka ‘oku mahino p mahalo ‘oku ai e kongá ai ke toe fai ha femahino‘aki ia mo e kakaí he taimi ko ‘oku ‘ai ai e patiseti. Fakamatala ikiiki ange, ke toe mahino ange kia nautolu ‘a e me‘a ko iá, ‘o kau atu ai p taimi ko ‘a‘ahi faka-Fale Aleá, kuo u tui ko e taimi atu ai ‘o ‘a‘ahi faka-Fale Aleá ko e ki‘i taimi ia ‘oku toe fai atu ai e ki‘i fakaloloto atu mo e ngaahi me‘a ko iá. Kaikehe, ka ‘oku pou pou atu p m l ‘aupito e ngaahi polokalama, kuo ...(kovi e ongo)...

‘Eiki Sea: ‘A ia Minisit ‘oku, ke pou pou, mahino ‘oku ke pou pou p ki he me‘a kotoa, ka ko e ‘uhingá p ki he Seá. ‘A ia ko e tu‘u e Seá ‘oku ke tui p ki he founga motu‘á p ko e, p ‘oku tonu ke toe vakai‘i fakalelei.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Ko e ki‘i lao ia ‘oku mau fokotu‘u ‘e mautolu ia ko e tu‘u ia, ko e m mipa kotoa ha‘u ia mei tu‘a. Ka na‘a mau sio p mautolu he fo‘i ‘alu ko mei he taimi ni ki he fo‘i tu‘unga ko iá. Ko e me‘a ia na‘a mau ki‘i fokotu‘u ai e ki‘i laó, ke ai p ha ki‘i *transition*. Ko e me‘a foki na‘a mau, ko e ‘ai foki ia e Pule‘anga kuo ‘osí, ka na‘e peh , ‘osi ko pule‘anga ko ení, fili hokó ‘alu ki ai. ‘Uhi foki kae ai ha ki‘i taimi ke fai e fakam ‘opo‘opo atu eni ‘o toki ‘alu ki he ...

‘Eiki Sea: Ka ko e ‘uhinga k e K miti Tu‘uma‘u p eni ia ‘a e Fale Aleá.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Ko ia.

‘Eiki Sea: Koe‘uhí ki he Seá, kia kinautolu p ‘oku ‘ikai ke kau ‘i he *Executive* ‘a ia ‘oku ‘ikai kau ‘i he Kapinetí. Ka fili e Seá pea mei he Hou‘eiki pea mo e kau Fakafofonga e Kakaí.

‘Eiki Minisit Pa‘anga: Ko ia. Kaikehe Sea ko e anga ia e fakakaukau e motu‘a ni ia, kiate au ia ‘oku tau‘at ina, p sai ange ia, toki ui atu p mautolu kau Minisit fakamatala. Fakamatala atu ai ha‘o me‘a p ‘e ai ha‘amau tokoni. Taimi e patiseti, ko e fakamatala lolotonga e ta‘ú, ko ha me‘a mau atu p mautolu ‘o fakamatala. Kaikehe ko e anga ia e tui e motu‘a ni, mo e ki‘i taukei na‘u ma‘u he taimi na‘a mau ki‘i kamata mai aí. Ai p ‘Atita Seniale m l l , na‘a mau ki‘i kamata mai, ka na‘a mau ongo ‘e au na‘e ai p ki‘i peh p ki‘i faingata‘a‘ia ai. Kaikehe, ka na‘e mai ko e kehé p ke tau ki‘i lele atu eni pea tau ki‘i fetongi kia leva ‘o ‘alu ki he fo‘i me‘a ko .

‘Eiki Sea: Kia holomui p ko e kia ki mu‘a.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ki mu’a ‘aupito Sea, m l .

‘Eiki Sea: ‘Eiki N pele Niua, me’a mai.

Taukave ‘oua Sea ha Minisita he K miti Pa’anga

Lord Fusitu’a: M l Sea pea tapu mo e Feitu’u na, pea tapu mo ho Fale ‘Eiki. Ko e poupou p ki he ngaahi fakamalanga, ko e tefito ‘i fakakaukau ...

<003>

Taimi 1450-1500

Lord Fusitu’a: ... ‘o e fakataha ko eni na’e tolu, ‘uluaki na’e kau ai ‘a e Sea ‘o e k miti ko hono ua, ko e founga feng ue’aki ko ‘a e Fale ni pea mo e Pule’anga ‘i he founga ng ue Patiseti, pea ko hono tolu ko e tu’u tau’at ina ‘a e K miti Pa’anga mo e ngaahi k miti ‘a e Fale, ko ia ai ‘oku fakapotopoto taha ke ‘oua ‘e Sea ha Minisit ia. ‘Uluaki ia, ua ke to e fakatonutonu ‘etau founga ng ue. Ko e founga ng ue ko na’e ‘omai ‘e he kau me’a ni ko e fokotu’u ‘e he Pule’anga ‘a e Patiseti, *approve* leva ia ‘e he Fale, fakahoko ‘e he Pule’anga pea sivi’i leva ‘e he Fale Alea ‘a e fakahoko ko ia. ‘A ia ‘oku fie ma’u ke fakatonutonu ‘etau founga ng ue ke to e ki’i *consult* ange ‘a e Pule’anga pea mo e Fale ki mu’a ‘i hono fakahoko ‘a e Patiseti. ‘Uluaki ia, Perspex hono fokotu’u mai. Ko hono ua ko ‘ene a’u ko ki he tafa’aki ko *review* kuo pau ke toutou *report* mai ‘a e kau Minisit ia ki he k miti ko ia p ko e h ‘a tu’unga ‘o e fakamoleki ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga.

Ko ia ai na’e ‘i ai ‘a e fokotu’u ke fakatonutonu ‘etau tu’utu’uni ko e k miti ko eni ‘e ‘at p ke ne vakai ha fa’ahinga ng ue’aki p ‘e he Pule’anga ‘a e pa’anga ‘o ‘ikai ke to e fakaongoongo ia ki ha *resolution* ‘a e Fale. ‘I he’ene peh ‘oku kei tu’utu’uni p ‘a e K pineti ia p ‘e anga f f hono sivi’i ‘enau ng ue ki he pa’anga. Ko ia ai ‘oku ou poupou atu ki he ngaahi fakamalanga mo ‘oatu ‘a e fo’i fokotu’u ko ia ‘Eiki Sea, m l .

‘Eiki Sea: M l . ‘Eiki Minisit .

Fokotu’u nouti L pooti Komiti Pa’anga kae fai ng ue ki he Lao K miti

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Tapu pea mo e Sea pea ‘oku ou kole ke u Fakatapu ki he Hou’eiki M mipa ‘o e Fale. Sea ‘oku ou fakam l heni ki he ‘Eiki Minisit Pa’anga ko e ‘uhinga ko e huluhulu ko eni ‘oku ne ‘omai na’e ‘osi kamata fatu ‘a e Lao ki he k miti ko eni, ko e ‘uhinga ko eku toki lave’i eni ‘e au ia ‘a e konga ko ia. Ka ‘oku ou tui ko e ‘uhinga ko na’a ku lave atu ko ‘anenai ko e *transition* p ‘eni ia ‘oku tau fononga atu ko ki ai, pea ‘oku ou faka’anu ‘e vave leva ha ng ue ke ‘omai ‘a e Lao ko eni ki he Fale ni, pea ‘at ia ki he k miti ko eni ke nau ui ha kau mataotao mei tu’a ‘oku nau fie ma’u ke nau ng ue’aki ki hono vakai’i ‘a e me’a fakapa’anga ‘a e Pule’anga, pea ‘oku ou poupou lahi atu ki ai, ko e mahino ia ‘oku

tau'at ina pea ho'ata ki tu'a 'a e faifatongia ko 'a e *Executive*. Pea ko e tu'u ko 'i he taimi ni Sea 'oku ou fokotu'u atu 'e au ia he 'oku mahino 'a e feme'a'aki ia, tau hanga p 'e tautolu 'o *note* 'a e l pooti ko eni, kae hoko atu 'a e ng ue ia ki he sitepu hoko, m l .

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele me'a mai.

Lord Tu'i'afitu: M l 'aupito Sea. 'Oku ou fakahoha'a p au ia 'i he'emaui 'uhinga 'o e kehekehe ko mafai 'a e fa'unga pule 'a e Pule'anga, 'i he *separation power*, 'a e tu'u 'a e *Executive* pea mo e *Judiciary*, Fakamaau pea mo e Fale Alea. Kiate au te'eki ai ke 'i ai ha'a ku lave ki he Tohi Tu'utu'uni ho Fale, k 'oku hoko 'a e me'a ko e *Standing Committee* 'i he ngaahi Fale Alea 'oku hang ia ha ki'i fo'i taulanga 'oku fai ai 'a e fel l ve'i 'o e ngaahi fakangatangata 'o e mafai, pea 'oku hang ia ha ki'i fo'i ... ha ki'i me'afua. Ko e lolotonga ko 'ene ha'u ko 'oku maau mei h pea ha'u leva 'o ki'i ta'ofi h , kae lava hang ha ki'i *boarder*. Ko e matap ia ke h mei tu'a ke ha'u ki he Fale Alea, pea ka 'i ai ha me'a 'e holomui mei he Fale Alea 'e to e fou p ki he K miti Tu'uma'u ke *clear* mei ai he vaha'a 'o e Pule'anga mo e lava ke tafe ai 'a e anga 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oua 'e f paki 'a e Lao 'i he ngaahi mafai.

Kiate au Sea, ko e ngaahi *Standing Committee* 'a 'Aositel lia mo me'a ko e fo'i founa p ia, fie ma'u p ha kau ng ue he Fale Alea mo e ng ue 'a e kau Kalake ho Fale he 'oku 'i ai p kau loea ai. Ko e fakataukei ko hono fakamata ko ke nifo ke mali 'a e Lao mo ha fa'ahinga fakatekinikale 'o e ngaahi tu'utu'uni mafai 'o e Pule'anga, *Executive*, kuo tonu ke nau maau mai kinautolu he 'oku 'i ai p mo e *Crown Law* he taimi 'oku *approve* ai ha'anau fokotu'u 'e he K pineti ke fakah mai ki ho Fale. K ko 'ene fou mai ko ki'i *Standing Committee*, me'a ko ko 'ene ha'u p 'ana ko 'o ki'i tau 'i he Kasitomu, Kolonitini, kae fokotu'u leva mahu'inga kau M mipa 'o e Fale Alea, kae fai hono t langa'i 'i he Fale ni. Kau au 'i he pou pou ke ho'ata ki tu'a hang ko e tu'u ko eni ki'i fika 'uluaki 'i he ngaahi fokotu'u 'a e ... fokotu'u he pepa fokotu'u me'a ko eni fekau'aki mo e k miti ke tu'u tau'at ina 'a e ngaahi K miti Tu'uma'u 'a e Fale kae tau'at ina 'a e ng ue 'a e Fale Alea 'i he fatu mo e fa'ufa'u hono fa'u 'o e Laó. Ko e Lao Fakaangaanga ke h kae fakalao 'a e K miti Tu'uma'u ke fokotu'u Lao Fakaangaanga ko ha Lao 'i he taimi 'oku fokotu'u mai mei he k miti ki ho Falé Sea. Ko ia p Sea m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l . 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: M l Sea, tapu atu ki he Feitu'u na. Tapu ki he 'Eiki Pal mia, Hou'eiki Minisit kae peh ki he Hou'eiki N pele mo e kau Fakaafonga 'o e Kakai. Ko 'eku ki'i tu'u hake p 'a'aku ia ke pou pou ki he fakakaukau ko eni 'a e ki'i fo'i Lao. Na'a ku ... Ko e ki'i fo'i Lao ko eni hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Minisit Pa'anga, ne fai ki ai 'a e vakai pea 'oku kei manatu'i p 'e he Feitu'u na, 2013. Pea 'oku ou fakakaukau au ia 'oku lolotonga 'i he K miti Lao, pea 'oku ou ki'i 'eke ange ki he Sea ko eni 'o e K miti Lao 'oku fakahoko mai ia 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e ki'i Laó ia, 'a e ki'i Lao Fakaangaanga ia ko eni. Pea ko e 'uhinga ia 'eku to e fokoutua hake ki 'olunga he na'a ku 'osi vakai au ki he ki'i Lao pea 'i he anga 'a e fakakaukau 'a e motu'á ni, faka'ofu'ofa 'a e ki'i Lao ke 'omai ke tau talanoa'i heni hang ko e kau M mipa. Pea ... ka ko e me'apangó kapau ko ia 'oku 'ikai ke mahino ia p 'oku 'i f ki'i

Lao he taimi ni, p ‘oku tuku ia ha lalo ... ‘i ha t pile ‘i ha feitu’u ‘oku ‘ikai ke mahino p ‘oku ‘i f . K ko e ... kapau ko e 2013 eni ko e anga ia ‘eku fakakaukau ‘oku ‘i he K miti Lao, k ko eni ‘oku talamai ‘e Sea ‘o e K miti Lao ‘a e Fale Alea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai, kae fokotu’u atu ke fai hano ki’i fekumi ke ma’u p ‘oku ‘i f ‘a e ki’i Lao ko ia, m l .

Eiki Sea: ‘Eiki N pele Niua.

Fokotu’u ke fakatonutonu kupu 174 kupu si’i 2

Lord Fusitu’a: Fakam l atu ‘Eiki Sea, ‘oku ou fakam l ki he ‘Eiki Minisit ‘oku ou tui ‘oku fakapotopoto ke ‘omi ‘a e fo’i Lao ko ke tau sivi p ‘oku fakapotopoto ke fakalao’i p ‘ikai, k ‘i he’ene te’eki ai ke peh , ‘oku ou kole ke fakam ‘ala’ala atu ‘eku fokotu’u ‘anenai ‘Eiki Sea, ko ‘eku fokotu’u ke fakatonutonu ‘a e 174 kupu si’i 2 ‘o ‘etau tu’utu’uni ‘a ia ko hono fakalea ‘oku anga peh ni. “Neongo ‘a e tu’utu’uni si’i kupu si’i ‘uluaki ‘e malava ‘e Fale Alea ‘o fokotu’u ‘i ha tu’utu’uni faka Fale Alea ha to e ng ue makehe ‘a e k miti”. ‘A ia ko e K miti Pa’angá ia, ‘a ia kapau ‘e to e fie ma’u ‘e he K miti Pa’anga ke to e fakaf ‘at ‘a e feitu’u ko ‘oku fai ki ai ‘ene vakai, kuo pau ke ‘omi ia ki Fale ‘o p loti’i, ‘a ia ko e ni’ihi ko ‘e sivi’i ‘e he k miti ko eni ko nautolu p te nau to e p loti p ‘oku ngofua ko ke sivi’i kinautolu p ‘ikai. ‘Oku ou fokotu’u ke fakatonutonu hang ko e me’a ko ‘a Pilit nia, *House of Commons* ke ‘a e k miti p ia ‘a hono fakaf ka’at a’i ‘a e ngaahi makatu’unga ko ‘oku ngofua ke nau sivi. Ko e anga ia ‘a e fokotu’u ‘Eiki Sea.

Eiki Sea: Kalake ...me’a mai, me’a mai.

Eiki Minisit Polisi: Sea to e ki’i fakah atu p ‘a’aku kapau ‘e ... ko ‘eku to e ki’i fakahoha’a atu p ‘aku ia kapau ‘oku ‘ikai ke ma’u ‘a e ki’i tatau ‘o e ki’i *Bill* ko eni te u lava p ‘o ma’u mai ‘a e ki’i tatau ke hoko atu ha ng ue ki ai, m l .

Fehu’ia founga fakah mai ‘a e Lao mei he Pule’anga

Lord Nuku: Sea ko ‘eku ki’i fehu’i atu p ‘o fekau’aki p pea mo e hang ko e me’a ko eni ‘oku me’a mai’aki ‘ehe ‘Eiki Minisit , ‘a e founga ko h mai ‘a e Lao he taimi ni ko ko mei he Pule’anga ki heni, ‘oku kei fou mai he K miti Lao ko ‘a e Pule’angá ki Fale Alea p ‘oku takitaha fakah mai p he taimi ni. Koe’uhi hang p ko e me’a ko ‘oku fehu’i ‘e he ‘Eiki Minisit ‘oku pule ‘a e Lao ia, ‘a ia leva kapau ‘oku peh ko e ‘uhinga ia ‘a e fehu’i p ‘oku kei ‘ave ki he K miti Lao ‘a e Pule’anga ke ne fakah mai ki Fale Alea he ko e *Private Bill* foki ia ‘a e kakaí ‘oku fakah mai ia ki Fale Alea ‘o ‘alu leva p ko e ‘alu ki he K miti Lao ko ‘a e Fale Alea. K ko ‘eku fehu’i atu p ‘a’aku ia koe’uhi kapau ko e 2013 na’e fai ai hono fakakaukau’i, fu’u l loa pea ko ‘ene tu’unga ko ‘oku ‘ikai ke mea’i ‘e he Feitu’u na mo e K pinetá ‘a e Lao p ‘oku ‘i f , ‘uhinga ia ‘a e fehu’i atu hono hala ko ‘oku fou mai ai. M l .

Eiki Minisit Pa’anga: Sea ka u ki’i fakahoha’a atu p au mu’a fakamolemole.

'Eiki Sea: 'Io me'a mai.

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e fo'i Lao ko eni 'oku 'i he K miti Pa'anga p 'a e fo'i Lao ko eni k na'e 'ai p ke mau to e vakai ki ai koe'uhí ko e fo'ou ko ení pea mau toki *refer*, toki 'alu ai ki he K miti Lao.

Ko e konga p hono 2 fel ve'i ko eni mo e me'a fel ve'i pea mo e Fakafofonga ko eni 'a e N pele mei Niua h fanga 'i he fakatapu. 'Oku 'osi loto p , kupu 174 ia 'oku 'asi p ai 'i he 174 kupu 1 mo e kupu 4, h fa'ahinga me'a p fel ve'i mo e pa'angá 'oku 'i ai 'oku 'i loto ia 'i he fo'i fatongia ko ko 'o e K miti Pa'anga, mo ha to e me'a. Ko e kupu 2 mo ha to e me'a p 'e to e fie ma'u to e tu'utu'uni 'a e Fale Alea ki he k miti, 'a ia 'oku 'i loto p heni ia 'a e me'a ko eni, k 'oku mahino ia ko e k miti ko eni 'oku nofo 'i he pa'anga, f p ha feitu'u 'oku 'i ai ha pa'anga mo ha s niti, feitu'u ia ke a'u atu ki ai 'a e tali ui ko ki he kakai. M l .

'UHINGA KI HE FOKOTU'U KE FAKATONUTONU KUPU

Lord Fusitu'a: Ko e ki'i tokoni p ki he 'Eiki Minisit he na'e kei ... na'e 'ikai ke me'a 'i he me'a ko eni na'e fai, ko e fokotu'u p 'eni ia na'e fai ai, 'osi mahino kuo lisi 'a e ngaahi *priority* ia 'a e K miti Pa'anga mo e ngaahi me'a ko 'e fai ki ai 'enau vakai. K 'e 'i ai ha 'aho 'e fie ma'u ke to e faka'at ange 'a 'enau mafai pea 'i he 'aho ko ia kuo pau ke 'omaj ia ki heni ke p loti'i, 'a ia ko e fokotu'u ke fakatonutonu ia he ko hono 'omai p ko 'o p loti'i 'oku to e hikinima p ni'ihí ko 'oku sivi'i p 'e ngofua ko ke sivi'i kinautolu p 'ikai. Ko e 'uhingá ia. K miti ko 'a Pilit nia 'oku tau'at ina p a e k mití ke ne to e hanga 'e ia 'o faka faka'at 'a e ngaahi pa'anga ko te ne sivi, 'i hono ng ue'aki 'e he Pule'anga. Ko e 'uhinga ia 'a e fokotu'ú Eiki Sea. M l .

'Eiki Sea: 'Oku sai Hou'eiki ko u kole p ko e 'uhingá ko e fokotu'u ko eni fika 4, 'oku ou kole p mu'a ke tuku atu p ia 'e he Falé ke tuku atu ke to e ... ki he K miti Lao ke nau sio ki ai mo e me'a ko eni 'oku fokotu'u mai 'e he Fakafofonga N pele mei Niua. Pea mo e ki'i Lao ko eni 'oku te'eki ai ... mahalo na'e 'osi ... 'oku kei 'i h , koe'uhi ke 'oatu ki he K miti Lao ke nau sio ki ai pea toki faka'osi mai ki h .

'I he'ene peh Hou'eiki tau ki'i m l l ai.

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<005>

Taimi: 1515-1530

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*).

Fokotu'u ke tali L pooti K miti Pa'anga

‘Eiki Sea : Tapu mo e ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki...Hou’eiki, hang ko e me’a na’e fai e lave ki ai ‘anenaí, ko e fokotu’u atu p mu’a ke tau tali p ‘etautolu ‘a e l pootí pea tuku atu mu’a ki he K miti Laó, pea ‘omai mo e ki’i Lao ko ena na’e me’a ki ai e Minisit Polisi, mo e Minisit Pa’anga, pea mo e fokotu’u ko eni ‘a e ‘Eiki N pele Niua, koe’uhí ke tuku atu kae toki faka’osi mai. Minisit Polisi.

Kole ke fakapotopoto ange feme’a’aki

‘Eiki Minisit Polisi : M I Sea. Tapu mo e Feitu’u na. Tapu mo e ‘Eiki Pal mia, pea peh ‘eku fakatapu ki he Hou’eiki N pele, peh ki he Hou’eiki Minisit , pea mo e kau M mipa mei he Fakafofonga e Kakaí. Sea, ‘oku ‘i ai p e ki’i me’a ‘oku ou hoha’a ki ai, ke ki’i fakahoko atu p na’a liliu e Falé ia ‘o K miti Kakato. Ki’i kole atu p mu’a e anga ko ia ‘o e feme’a’aki ‘i he feme’a’aki ko eni na’e hoko ‘ane pongipongi angé, fel ve’i mo e me’a ‘oku hang ko ‘oku fakamaná. Ko e kole atu p ki he konganga ko iá, ki he fatongia e motu’a ni. Kapau ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga mo’oni ai, me’a peh , ‘oku ou tui p ‘oku totonu foki ke u tokanga au ki ai, ki he konganga ko iá. Pea fakataha p mo e anga ko e tokanga mai ‘a e kakaí. ‘E faha’i ua p foki e me’a k toa, pea ‘e faingata’a ia ki he motu’a ni ki hono tauhi e melinó, mo e mauu ‘a e fonuá. Pea ko ia ‘oku ou kole atu p ki he’etau feme’a’aki, ke tau fakapotopoto ange p he anga hono fai e ngaahi feme’a’aki peh . M I ‘aupito, Sea.

‘Eiki Sea : M I . ‘Eiki Pal mia, ‘oku ‘i ai ha me’a te ke tokanga ki ai?

Poupou ke sivi’i pa’anga Pule’anga

‘Eiki Pal mia : ‘Io. Sea, tapu mo e Feitu’u na. ‘Oku ou tokanga atu ki he lave ko eni ‘oku peh ki he taimi ko ‘oku ‘ave ai e pa’anga ‘a e Pule’angá ki ha fo’i sino, pea ko e fatongia e Pule’angá ke ne sivi’i. ‘Oku ou poupou atu ki ai. ‘Ohovale, ta ko ‘oku a’u e ‘Atitá ki he pa’anga ko na’e vahe’i, ‘a Kolomotu’á. ‘Oku ou fiefia lahi ‘aupito ai. ‘Osi sivi’i, ‘a e pa’anga ko iá. Pea ‘oku ou loto p ke u ‘oatu ‘a e ki’i tokoni ko ení.

Ko e Kosilio ‘a Kolomotu’á ‘oku ‘i ai hono kau ma’u lakanga. Ko e Sea, Sekelitali, Tauhi Pa’anga. Pea ko e taimi ko ‘oku ‘omai ai ko e siliní, ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku ou kau ai. ‘Oku ou kau mo e toko 2 kehe he fakamo’oní, ke ‘ave e siliní ki he Kosilió. Ka ko e me’a eni ‘oku mahu’inga, Sea, pea ‘oku ou tui ‘e mahu’inga kiate kitautolu k toa. Ko e fo’i sino foki ko iá ‘oku ‘ikai ko ha fo’i sino faka-Lao, ke peh ke ‘atu ‘etau siliní ‘oku ‘i ai hanau fa’ahinga tu’utu’uni kia nautolu. Ko ‘enau ‘ofá p ‘anautolu ‘oku nau mai ai kinautolu ‘o fai e ng ue ko iá. Mou manatu’i, Hou’eiki, ko e taimi ‘oku ‘omai ai e siliní kiate kitautolu, he ‘ikai ke tau toe tautolu ‘o fakatotolo’i pe ko e loli e fiha na’a ne tanú, ‘o toe t naki mo e *receipt*. Ko e fu’u ng ue lahi aupito ‘aupito ia. Ke peh ke ‘oatu e silini, pea ha’u e ‘o talamai ko e langa e fale ‘o f . Ko e h fua e ‘ me’a fakamole? Ko e fo’i palopalemá ‘oku pehé ni. Ko e ‘ave ko e siliní ki ha fo’i sino ‘oku peh ‘oku ‘ikai ko ha fo’i sino faka-Lao, ‘e faingata’a ke mapule’i.

Hangé ko ení, ‘oku ou fakat t . Konga lahi ‘emau siliní ko e tanu hala mo e tanu mala’e, mo e tanu o ‘uta. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku taimi ‘oku ia ke u ‘alu ‘o tu’u ‘o lau e lolí, ko e me’a ia ‘a e toko taha he K mití. Pe te u ‘alu ‘o fakasiosio e va’apapa ‘oku ‘ave ki ai e h , mo e h , mo e h . ‘Oku ou tui ko e founga lelei taha eni ia ‘oku fai ‘e he Kosilio ‘a Kolomotu’a. ‘Oku ‘i ai hono kau ma’u lakanga, pea tukuange ke nau fai e ng ue. Ka ko e fo’i fehu’i. Ko e fo’i sino ko ‘oku tau ‘oatu ki ai ke ne hanga ‘o fakahokó, ko e fo’i sino faka-Lao eni? Sai, ko ‘eku fokotu’u. ‘Oku ou fokotu’u atu. To’o ‘a e silini ia ‘o ‘ave p ia ki he Pule’angá, ‘oua te mau toe kau ai. Pea vaha’a p e Pule’angá ia, kei ‘ave p e silini ia ki he ‘ *constituency*. Ka mou kumi ‘emoutolu ha Kalake ‘o totongi, mo ha kau ng ue ke nau ‘o pule’i e silini he taimi ko ‘oku ‘ave aí. Manatu’i he ‘ikai ke lava e kau Fakafofonga ia ‘o toe ‘o pule’i e silini ko ‘oku ‘omai. Ko e me’a p ‘oku hokó, ‘ikai ke u ‘ilo ‘eau ki he ngaahi v hengá pe ‘oku f fe ‘enu silini. Pe ‘oku tufa pa’anga pe ‘oku h . Ko ‘eku talanoa atu p ‘aku eni, kapau ‘oku tau feinga ke maau, pea ‘oku ou tui ‘oku fie ma’u ke ‘atita’i. Pea ko ‘eku vakai hifo ko ki he ‘ tita na’e faí, faka’ofa’ofa ‘aupito ‘aupito. ‘Oku ou faka’amu au ke tufa mai e ‘atita ko ení.

Ka ko e fo’i palopalema ‘oku ou talaatu. Ko e taimi ‘oku ‘omai ai e silini, pea ‘oku tau hanga leva ‘o ‘ave, taki taha fa’iteliha, ‘a e Fakafofonga, pe ko e h ‘a e founga te ne ng ue’aki. Ko ‘eku founga eni ‘a’akú. Hei’ilo e kau Fakafofonga ko , pea ‘oku ou tui ‘e toki ‘alu atu e ‘Atita ‘o sivi ho’omou founga pe na’e f f ‘i. Pea ko e founga eni ia. Ko ‘eku palopalemá, he ‘ikai ke u toe lava ‘alu ‘o tu’u ‘o lau e loli, mo ‘alu ki ‘uta, ‘o lau e fale na’e langa pe ‘oku tonu e va’apapa, mo e kapa ‘oku ‘ave ki ai. He ko e me’a ia ko e falala ia, ‘oku falala ki he fo’i K miti kehe ke nau fai. Ka ‘oku ou fokotu’u atú, kapau ‘oku peh . Totongi ‘e he Pule’anga ha taha ‘i homau ‘ofisí, he ‘oku ‘i ai p homau ‘ofisí, ke ‘alu ia ‘o ta’utu ai ‘o lau e me’a k toa ko iá, mo fai ‘ene sivi e fo’i silini ‘oku ‘ave ki ai, fakasiosio pe kof e feitu’u na’e h ki ai e siliní. Ka ko ‘eku fokotu’ú ia. Pea kapau he ‘ikai ke fai e me’a ‘oku ou fokotu’u ki aí, pea ‘oku ou fokotu’u atu. To’o ‘aupito hoku hingoa ‘oku ia mei he siliní. Kei ‘ave p e silini ia ‘a e v henga, pea kumi ‘e he Pule’angá ha fo’i sino ke nau kinautolu ‘o pule’i e silini ia he taimi ko ‘oku fai’aki ai hono ng ue’i. ‘Oku ou tui ko ‘ene nounou’ia. Ko e me’a ko ki he ‘omai e silini kiate au, ke u f fe’i. Te u ‘alu ‘o lau e ‘ loli he vaó, mo e ‘ me’a k toa ko ia, mo e va’a papa ‘oku ‘ave. ‘Ika ke ‘i ai ha’aku taimi ‘oku ia ki ai. Kaikehe, ‘Atita, ‘oku ou fakam l ho’omou ng ue na’e faí. Mou m tuku atu ‘o sivi k toa, ‘a e ngaahi v hengá, pea fakafoki mai ‘a e l pooti, he ‘oku mo’oni ia, ‘oku fie ma’u ke sivi ‘e he ‘Atita ‘a e pa’anga kotokotoap ‘oku ‘ave ki ha, tatau p pe ko e h .

‘Eiki Sea : M l ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia : ‘Eiki Sea, ko ‘eku tokanga p ‘aku ia ke fakam l atu e motu’a ni, ‘oua te u toe kau au ia ‘i he. ‘Oua ‘e toe ‘omai e silini ia kiate au kau ‘ata’at . ‘Ave p ‘e he Pule’angá ia e silini ki he feitu’u ko iá, ‘ave mo ha’amou kau ng ue ke nau ki ai ‘o fakakaukau’i ko e h e founga ‘e ng ue’aki e silini, he ko e ‘uhingá ko e founga totonú ia. Ko e me’a ko ki he ‘omai kiate au, pea u falala atu ki he K miti. Manatu’i ‘oku ‘ikai ke totongi e K miti. ‘E hoko e maumau ai, pea ‘e ‘i ai e ta’emaau. Ko ia ko ‘eku fokotu’ú ia, ‘Eiki Sea. Kapau he ‘ikai ke tali e fokotu’u ko eni ‘oku ou fai atú, pea to’o ange hoku hingoa mei he pa’anga ko iá. Kumi ‘e he

Pule'angá ha kau ng ue. Nau kinautolu ki homau 'ofisí 'oku 'i ai e ki'i loki ia 'oku 'at ai. Nofo ai 'o vakai'i e taimi ko 'oku 'oatu ai e siliní pe 'oku tonu hono 'avé. Mahalo 'oku mahino atu p 'eku fakamatalá.

Fatongia pe ke fai ke tauhi l kooti pa'anga v henga

'Eiki Sea : M l . 'Eiki Pal mia, ko e ngaahi l pooti, kuo kamata ke 'omai e l pooti 'a e 'Atita, fekau'aki mo e ngaahi v henga filí. Pea 'oku meimei natula tatau p 'a e ngaahi palopalema 'i he ngaahi v hengá. Ka ko hono'uhinga hono 'oatú, he ko kimoutolu ko e kau Fakafofonga Fale Alea, taki taha e v henga, pea 'oku pau ke 'i ai ho'o 'ilo ki he silini 'oku tufa atu 'e he Fale Aleá, ke ke 'ilo ko e h e me'a 'oku fai'aki 'e ho v hengá. 'Oku 'ikai ke tau tufa Kilisimasi, ka ko e tufa he ko e 'uhingá 'oku 'i ai e ng ue, pea 'oku pau ke ke *keep* e l kooti, tauhi e l kooti pa'anga h atu, meiate koe ki he feitu'u, pe ko e h e feitu'u. Pea 'oku 'i ai 'a e tali totongi 'oku pau ke 'omai ke fakafehoanaki mo e anga mo e lahi e pa'anga kuo 'oatu mo e pa'anga kuo ke fakamole ki he feitu'u. Ka 'oku 'ikai ke 'uhinga ho'o fokotu'ú, 'Eiki Pal mia, 'oku ou tui 'oku 'i ai p e founa ng ue, pea 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tau fakas tu'a mei he me'a ko ia. Ko e me'a ia, ko e fatongia 'oku pau ke fai.

Pea ko e K miti ko ena 'oku ke lave ki aí, mahalo 'oku totongi, ko e anga ia e 'omai 'e he 'Atita, 'oku ou sio hifo ki aí. Ka ko e me'a 'oku pau p , ko e h ho'omou fokotu'utu'ú, kae mahino 'a e halanga 'o e 'alu 'a e pa'angá, ke maau. Ke maau mo e pa'anga ko na'e 'oatu mei Fale Pa'angá, ke sio hifo e Minisit Pa'anga, ke tatau e me'a ko 'oku fakamolé, mo e me'a ko na'e 'oatú.

'Eiki Pal mia : Sea fakamolemole p , na'a ku ngali fakal loa. Ka 'oku ou faka'amu p ke tau femahino'aki he tafa'aki p ko ia. Ko 'eku poiní 'a'aku. Mo'oni p ia'oku 'omai e siliní kiate au. Ka 'o kapau te u peh atu. Nau fokotu'u mai 'enautolu 'oku fie ma'u e loli maka 'e 50. Ko e fo'i ng ue lahi, 'oku 'ikai ko ha ng ue si'isi'i ia. Fie ma'u ha taha ia ke 'alu 'o tu'u 'o lau e lolí. Ko e fo'i sino ko te ne laú, ko e fo'i sino faka-Pule'anga. Ko ia 'e *accountable* ki he me'a ko iá. Manatu'i he 'ikai ke u lava au 'o 'alu 'o lau e lolí he 'oku ou mo'ua au. Pea ko e 'ave ke langa ha fale. Ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga ki ai. Te u fokotu'u atu. Ko e taha eni ha kosilio maau hono fokotu'utu'u, he 'oku 'i ai hono kau lakanga. 'Oku 'i ai homau 'ofisi. Fokotu'utu'u lelei p ia. Ka ko e palopalemá 'oku 'ikai ke p pula mai e kau ng ué he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau vahe. Kapau na'e talaatu 'e ha taha 'oku 'i ai ha'anau vahe, ko e ki'i s niti ko na'e 'ave

Lord Tu'iha'angana : Sea, ke u ki'i tokoni p ki he. 'Oku mahu'inga e me'a na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Pal miá, he 'oku mo'oni, he 'oku fai foki 'a e ngaahi v hengá, 'oku fai e fafalala'aki mo e ngaahi K miti pehé ni. Pea 'oku ou tui au 'oku 'ikai ke 'uhinga ia, ke te 'alu kita ia 'o lau e loli maka, mahalo 'oku fiha. Ko e h 'a e loli maka 'e 50 ia, kole ange p kia nautolu ke 'omai e ki'i *receipt*.

'Eiki Sea : Ko e me'a p kapau na'a nau fekau 'enautolu ke me'a atu ia 'o lau.

Lord Tu’iha’angana : Ko ia, ka ‘oku ou tui au ‘oku ‘ikai ko ha me’ai a ke fakaikiiki, hang ko e me’a ‘a e Pal mia. Ko e h p , ko e ki’i tangik vai, ‘omai e ki’i *receipt* e ki’i tangik , tokoni p ki he ng ué, ‘oku ‘ikai ko ha ‘uhinga ia ke me’a e Fakafofonga. Mahalo ko e ‘ me’a peh , ‘oku meimei peh p e ngaahi v hengá, ka ‘oku kei palopalema p , ka ‘oku ou tui p au, ‘Eiki Pal mia, ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ke fu’u fai peh . Ko e h e ngaahi fakamole ko ena ‘oku ke me’a mai. Langa e ki’i fale, va’a papa, ko e h e koloa, ‘omai e ki’i *receipt* ko iá na’a tokoni p ki he ‘Atita ‘i he founa ng ué, kae toe tukuange mai e pa’anga ko he ta’u fakapa’anga hokó.

‘Eiki Sea : Ko ia, ko ‘etau faka’amu p ke lava p ke fakalelei’i. ‘Oku ‘ikai ko ha fu’u palopalema f f , ka ko e ‘uhinga p ki he kaha’ú ke fakalelei’i e anga ho’omou fai fatongiá, mo e anga, ko hai ‘oku mou ‘ave ki ai e siliní, ke mahino ‘oku ‘omai mei ai ‘a e tali totongi, koe’uhí ke fakamali’i mo e fie ma’u ko ‘a e Minisit Pa’anga, mo e anga ‘enau *reconcile* e ngaahi pa’anga h atu mo e h mai, koe’uhí ke ‘osi ange ko e ‘ahó, ‘oku fiem lie ‘a e tafa’aki kotoa. Na’e fakahoko lelei p e fatongiá, pea koe’uhí pea ‘oku makatu’unga lelei leva hono toe ‘oatu e silini ‘i he ta’u kaha’ú, pe ko e ta’u fakapa’anga hono hokó. ‘Eiki Minisit Toutai.

‘Eiki Minisit Toutai : M l , m lo ‘aupito Sea. Fakam l atu ki he Hou’eiki Fakafofonga e Kau N pele, ki he tangata’eiki ...

<006>

Taimi: 1530-1540

‘Eiki Minisit Ngoue: ... Pal mia, Tokoni Pal miá, Hou’eiki Minisit peh foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai.

Founa ng ue kosilio fakakolo Tongatapu 8

Ko e ki’i pou pou atu p ki he me’a ko eni ‘oku ‘omai ‘e he Pal mia. Ko e pa’anga foki ko ení ‘oku tukumai ki he v hengá, pea ko e fatongia p ia ‘o e Fakafofongá ke tokanga’i hono ng ue’aki ko eni ‘o e pa’anga ko eni. Ko e founa ng ue ko ia ‘oku ng ue’aki ‘e he motu’a ni ‘Eiki Sea, ko e kosilio ‘a e ngaahi koló, pea ko eni kuo lava eni ‘o fokotu’u k toa ‘a e kosilio ‘a e kolo taautaha. Koe’uhí na’e fakalotolahi’i p kinautolu koe’uhí ke hoko ‘a e ngaahi sino ko ení ko e sino fakalao ia ‘i he koló, ke ng ue fakataha mo nautolu ‘i hono tokanga’i ko ia ‘o e pa’anga ko eni. Ko e founa ko ia ‘oku ng ue’akí, ‘oku kole mai ‘a e ngaahi kolo ‘e ni’ihi ke ‘oange mu’a ‘a e pa’angá ‘o fakah ki he’enau ngaahi ‘akauni ‘i he pangik , ka nau tokanga’i p . ‘Oku ‘ikai ke tali ‘e he motu’a ni ‘a e founa ko ia, ka ‘oku tuku mai p . Ko ‘enau hanga ‘o fili ‘enau fie ma’u vivilí pea tukumai p ‘a e taimi ko ia ‘oku nau fie ma’u ai ke fakahoko ha ng ue pea ‘oku pau ke ‘omai fakataha ‘a e tohi kole ki he Fakafofongá fakataha mo e ‘ *invoice* mo e fakaikiiki ‘o e fakamole k toa ‘e fakahoko ki he ng ue ko ia.

Pea 'oku 'omai 'e he motu'a ni 'o fakah ki he 'ofisa ko ia 'i he Fale Alea. 'O kole kiate ia ke ne hanga mu'a 'o fakah 'a e tohi kolé ki he Fale Pa'anga. Ka 'i he taimi ni, ko e Fale Pa'angá 'oku nau ma'u 'a e foomu, kuo pau ke fakafonu 'a e foomu koiá, pea kau mo e Fakafongá he fakamo'oni 'i he foomu ko iá kae toki tukuange 'a e pa'anga. 'O 'alu leva 'a e fo'i pa'anga ko iá ki he 'akauni ko ia 'a e kosilió, 'o nau fakahoko 'a e ng ue. Sai, ko 'ene lava ko ia 'a e ngaué, 'oku fie ma'u leva ke toe 'omai mo e tohi 'e taha 'o fakahoko mai ko eni kuo lava 'a e ng ue. Ko hono fakaikiiki, fakataha mo e 'u receipt k toa ko ia ki he fakamole ko kuo 'osi fakahoko 'aki 'a e ng ue. Ko e founa ia ko 'oku ng ué, 'oku ng ue'aki ki he v henga 'o e motu'a ni 'a Tongatapu 8 pea 'oku lele lelei 'aupito 'a e me'á, pea 'oku tokanga'aupito fakamamafa ki he ' kosilió kuo pau ke lele 'i he founa totonu 'aupito 'aupito p . Ko e toki me'a p 'a e motu'a ni 'oku fai, ko e ma'u 'a e faingam lie ko e 'a'ahi atu 'o sio ki he fakahoko fatongia ko ia kuo lava. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 'aupito 'Eiki Minisia pea 'oku ou tui ko e founa lelei ia. Ko e 'uhingá 'oku totonu ke 'ai p mo ke ki'i me'a atu 'o sio ki he ng ué, ke mahino p 'oku 'i ai 'a e tokanga ki ai. Ka ko e me'a p ke 'eké 'Eiki Minisit Pa'anga. 'Oku 'i ai ha *roll over*, p ko e feinga p ke fakamole'i p he fo'i ta'u fakapa'anga ko iá kae 'oua... koe'uhí p na'a toe palopalema. Ko e 'ai p ke fakamahino p .,

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko ia. Sea ko e fai p foki ki he 'etau Laó, ko e 'osi p ko 'a e 'aho 30 'o Suné ko 'ene 'osí ai p ia. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha toe me'a ia ke toe..

'Eiki Sea: Ko ia 'oku ou tui 'oku mou fanongo kotoa p ki ai. Hou'eiki, ko e me'a ko eni 'oku fie ma'ú, ke tau nofo p mu'a he L pooti ko eni 'a na'e fakah mai, ko e 'uhingá 'oku ou fie ma'u ke 'ave ki he K miti Pa'angá, ke nau ng ue ki ai, pea mo e ki'i Lao ko eni na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá pea mo e Minisit Polisi. Pea mo e fokotu'u ko ena 'a e 'Eiki N pele Niua. Ka ko e 'uluakí, tuku mu'a ke tau *note p* 'a e L pooti ko eni na'e 'omai mei he ako na'e fai.

P loti'i e L pooti mei he ako e K miti Pa'anga

Ko ia 'oku ne tali ia pea hiki nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a S misi Kioa Lafu Sika, Penisimani 'Epenisa Fifita, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki & Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'i'afitu, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 16 toko 17 'aki 'a 'Eiki N pele Nuku.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Oku loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki.

‘Eiki Sea: M 1 . Ko ia ‘e tukuatu ki he Komiti Laó fakataha ai mo e ‘ me’a ko ia na’e fakahoko atu. Hou’eiki, ko e ki’i taimi ko eni ‘oku toé, tukuatu ia ki he Sea ‘o e **K miti Kakato** ke hoko atu.

(Ne me’a mai leva ‘a e Sea ‘o e K miti Kakato – S misi Kioa Lafu Sika ki hono me’a’anga)

Me’a ‘a e Sea

Sea K miti Kakato: Hou’eiki m 1 ho’omou laum lie. Ko ‘etau ‘asenitá p ena ‘i mu’a ‘iate kimoutolu. Tau kamata p mei he fika 5 mo e ngaahi Lao Fakaangaanga 2016. ‘A ia ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he kau ‘Ofisa Fakavahefonua mo e kau ‘Ofisakolo 2016 ‘a ia ko e Lao Fakaangaanga Fika 1/2016. ‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua.

Fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga fika 1/2016

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Tapu p pea mo e Feitu’u na Sea, tapu atu ki he Hou’eiki M mipa ‘o e K miti Kakato. Sea, ko e ‘uluaki p ko e fakatonutonu p ki he kupu 6 ‘o e Lao ko ení Sea. Ko e ‘uluakí p ko e fatongi’aki ‘a e fo’i lea ko e “Pal mia”, fetongi’aki ‘a e Minisit ‘oku ne tokanga’i ‘a e ngaahi ng ue fakalotofonua. Koe’uhi p Sea ko e tafa’aki ko eni ki he kau ‘ofisa koló kae ‘uma’ ‘a e kau pule fakavahe, pea mo e ongo K vana ‘oku ‘i he malumalu ia ‘o e Potung ue ko ia ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua Sea. Pea ko e fokotu’u p ‘e taha Sea, ke to’o ‘a e 40 ‘a ia ko e ‘aho ‘e 40 ke fakah ai ‘e he Minisit ‘a e teuteu ko ‘a e taimi ko ia ‘e fai ai ‘a e filí. Kae hiki hake ki he ‘aho ‘e 50. ‘E lahi ange ke toe fakafaingam lie’i ange Sea ‘a e ngaahi taimi ke fai ai ha mateuteu pea mo hono fakah ko eni ko e ‘a e ‘aho ‘e fai ai ‘a e Filí mei he ‘aho ‘e 40 ki he ‘aho ‘e 50. Pea ko e Kupu 2 (a) ko eni ko ‘o e vahe ko ení na’e fie ma’u foki Sea ‘a e toko 30 ke nau *nominate* p te nau fakamo’oni ko eni ki hono poupou’i ha kanititeiti ke holoki hifo ia mei he toko 30 ki he toko 20. Pea mo e kau ‘ofisakoló ke to’o ‘a e 10 kae ng ue’aki p ha toko 5, ke nau hanga ‘o poupou’i atu ‘a e kanititeiti ko ia.

Ko e kupu (d) leva Sea ‘o e Lao ko ení, ‘oku fakah atu leva ‘a e ki’i fakalelei p ko eni Sea pea mei he kakai ‘e toko 5, kae fakah atu ki ai,’a ia ko e kau fili kuo fakangofua, ‘oku ‘ikai ko e “kakai” ka ko e kau fili kuo fakangofua. ‘Oku ‘uhinga p ki ha fa’ahinga kuo nau ‘osi l sisita ke nau fili.

‘Eiki Sea ko e kupu 3 ko eni ‘o e fo’i Lao ko ení, ko e fika 3, ‘a ia ko e kupu 6 kupu si’i (6) ‘oku kole ke to’o mu’a ha supavaisa ‘o e filí, kae fetongi’aki ‘a e kau ‘ofisa faifili, ‘i he ngaahi Vahefonua takitaha. ‘A ia ‘oku toki fakakakato atu pea mo e kupu fo’ou he (7) ‘i lalo hifo p ia. Ka ko e kole ‘e tahá Sea ke to’o ‘a e fika 21 ‘a ia ko e ‘aho ‘e 21 ki he ‘aho ‘e 28, ke fakah atu ai ‘e he Kanititeiti, ‘Ofisa Kolo p ko e Pule Fakavahe ‘a ‘ene tohi l sisita ko eni ki he ngaahi ‘ofisi ko eni ‘o e ngaahi V henga, ‘a ia ko Tongatapu p ko ‘Eua, Ha’apai, Vava’u pea mo e ongo Niua.

Ko e fakatonutonu leva Sea 'oku 'i ai 'a e ki'i kupu 67 fo'ou 'oku fakah heni,. 'A ia ko e 67 fo'ou 'oku t naki atu ki ai 'o anga pehé ni. Kuo pau ke tali 'a e ngaahi fokotu'u, ke fakahoko ia 'e he 'Ofisi 'o e Komisoni Fili kapau ko Tongatapu. Pea kapau ko e 'Ofisi 'o e Kovana kapau ko Vava'u pea mo Ha'apai, p ko e ngaahi 'Ofisi 'o e kau Fakafonganga Pule'anga. Kapau ko 'Eua, Niuatoputapu mo Niuafou. Pea ko e fakatonutonu p 'i heni 'e taha Sea, ko e 'uhinga 'e t naki atu 'a e kupu 7 fo'ou 'oku liliu leva 'a e kupu motu'a kupu 8 ia, pea peh foki ki he kupu 8 motu'a ke kupu 9 ia Sea...

<008>

Taimi: 1540-1550

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Ko e ki'i fakalelei pe ia ki he fo'i lao ko eni Sea, 'oku fokotu'u atu, m l .

Sea K miti Kakato: M l . Hou'eiki mahalo 'oku mou me'a hifo p ko e fanga ki'i liliu mata'ifika p ke fakafaingam lie'i e ng ue ko ena 'a e faifilí, ko ia kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku ai ha'ane me'a ke toe fakama'ala'ala ...

Mahu'inga fetu'utaki Palemia & kau 'ofisakolo & pule fakavahe

Lord Nuku: Sea, ko e ki'i me'a p 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ko hono to'o ko eni mei he 'Eiki Pal mia. 'Oku ou tui p 'Eiki Sea ko 'ene tu'u ko he taimi ni 'oku fatongia p 'a e 'Eiki Minisit ia ko eni 'oku 'osi ng ue pe ia pea mo e kau 'ofisakolo pea mo e kau pule fakavahe. 'Eiki Sea ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'oku ou tui 'oku tonu ke toe 'ilo'i ange he ko e fa'a fakataha ko eni 'a e kau 'ofisakolo mo e pule fakavahe mo e Pal mia 'o l pooti hangatonu ki ai 'a e ' me'a ko 'oku hoko 'i he ngaahi feitu'u. Tukukehe 'a e ngaahi l pooti hang ko e kau polisi ko e, hang ko e Potung ue ko 'oku nau 'i ai ko fatongia ko ia he taimi ni, ka 'oku ou tui p 'oku 'i ai p hono mahu'inga ke kei v ofi e kau pule fakavahe pea mo e kau 'ofisakolo ke nau l pooti hangatonu ki he Pal mia e ngaahi me'a 'oku hoko ki he fonua mo e ngaahi fie ma'u 'a e ngaahi feitu'u Sea. Ka ko 'ene tu'u ko he taimi ni 'oku ng ue fakataha p 'a e Potung ue ia 'a eni ko *Internal Affair* pea mo e, mo kinautolu. Ko nautolu 'oku nau hanga ko 'o tokanga'i e lao. Ka ko e l pooti ko ko ki he 'ofisa, ki he Pal mia 'a ia na'e, ko e me'a motu'a ia ko e anga ia 'a e fakakaukau ko 'a e motu'a ni 'oku tonu p ke kei hokohoko atu pe ia, 'aki p 'a e 'uhinga ke toe v ofi ange 'a e kakai 'o e fonua pea mo e ngaahi pule fakavahe, ko e ngaahi Fakafonganga foki eni e Pule'anga. 'Oku fili 'e he kakai ke nau l pooti ki he Pal mia 'i he lao motu'a, 'a eni ko 'oku 'ai ko ke liliu ko eni 'i he Potung ue fo'ou ko eni. Pea ko e me'a ia 'oku mahu'inga'ia ai ko e motu'a ni ia ke kei fai e femahino'aki ko ia, he 'uh 'oku lahi e ngaahi me'a ia 'oku ou tui 'oku 'ikai ke mea'i 'e he 'Eiki Pal mia ka 'oku ou tui ko e kau eni 'i he fo'i fakataha pea mo e feohi 'e lava ke ne mea'i ai. Pea ko e mahu'inga ia 'o e kakai 'o e fonua pea 'oku fili 'e he, 'oku fili 'e he kakai 'o e fonua 'a e kakai ko eni, ke nau faifatongia ki he kakai pea ko honau v ko mo e Pal mia Sea 'oku ou tui kei mahu'inga 'aupito pe ia.

Ko e kongā ko ki he fakafika ‘oku, kapau ‘oku ‘i ai ha u sia he ‘ fika ke fakalahi, ‘a eni ko hang ko e fakalahi mo e ‘ me’a ko ia ‘oku ‘ikai ke u lave’i ‘e au, na’e ‘uhinga p foki hono kole pe ko e h hono ‘uhinga lelei, ke to’o mai ai e me’a mei he Pal mia ‘o ‘ave ki he Minisit . Ka na’e ‘uhinga peh pe ko hono ‘uhinga’ p ‘ona ia koe’uh ko e fie ma’u ke nau tali ui ki h ka na’e fie ma’u ke fakama’ala’ala mai hono ‘uhinga ko ‘oku to’o ai mei h ki h , he na’e ‘uhinga lelei hono ‘ave ko ki he Pal mia ki mu’a pea toki fokotu’u e Potung ue ko eni pea nau hanga leva ‘o ‘omai e fo’i faka’uhinga ko eni ke to’o e fo’i fetu’utaki ko ia, fetu’utaki ko ‘a e kakaí pea mo e taki ko ‘o e fonua na’a nau fili.

‘Oku ou tui ‘oku toe kau p ‘a e ‘uhinga ko ia ‘i he ‘uhinga lelei he ko e kakai ko eni ko ‘oku fili ‘ofisakolo ‘oku fili fakatemok lati ia. Ko e pule ko eni na’e fili tatau p . Kapau leva te nau v mama’o ‘i he feohi ‘oku ou tui ‘e ‘i ai e ngaahi fet ‘aki kehekehe ai. Ko e ‘uhinga’i me’a ia Sea ‘oku ou tui au ‘oku tonu ke tuku p , fakafoki p ki he Pal mia ‘a e fo’i kongā (a) ia ko eni ko

Kupu 1. Ko e kole p ia mo e anga e faka’uhinga ‘a e motu’a ni, pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘oatu Sea. M 1 .

Hiki malumalu Va’a kau ‘ofisakolo & pule fakavahe mei he ‘Ofisi Pal mia

‘Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, tapu p pea mo e Feitu’u na, faka’apa’apa lahi p ia ki he me’a ‘a e ‘Eiki N pele Fakafofonga pea mei ‘Eua. Sea ko e ‘uhinga ko e liliu ia Sea he na’e, ‘uh ko ‘ene me’a ko e ‘aho ia ko na’e, ko e va’a ia ko eni na’e ‘i he ‘Ofisi Pal miá, ‘a e *local Government*. Pea na’e fai ko liliu ko pea mo e fakalelei ko ki he ngaahi Potung ue, pea to’o mai leva e va’a ko ia ki he Potung ue ko ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Pea ‘oku ‘uhinga pe ia ki he Minisit ko ‘oku ne tokanga’i ko e va’a ko iá ‘e Sea. Ko e tafa’aki ko ki he l pooti ki he ‘Eiki Pal mia Sea ‘oku mau kei l pooti p ‘e mautolu ki he Pal miá pea mo e Kapineti ‘i ha ngaahi *issue* ‘oku fu’u mahu’inga pea mo pelepelengesi lahi ki he malu pea mo e lelei e fonua Sea, kei fai k toa p e fatongia ia ko ia mo e l pooti ki he ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ e Hou’eiki Kapineti, ka ko e ‘uhinga p Sea ke liliu e fo’i lao he na’e, ko e ‘aho ko na’e ‘i he ‘Ofisi Pal mia ‘a e Va’a ko eni ko ki he Ngaahi Pule’anga Fakalotofonua. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me’a mai e Fakafofonga N pele mei Vava’u.

Lord Tu’i’ fitu: M 1 ‘aupito Sea. ‘Oku ou kau fakataha au he maama he me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit , ka ko e founga motu’á, ‘a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele, ‘oku ou kei tui Sea ‘oku sai ange p kei nofo ‘a e kau ‘ofisakolo mo e kau pule fakavahe ‘i he malumalu ‘o e ‘Eiki Pal mia. ‘Uluaki eni, kuo tau ‘unu eni ki he fa’unga fo’ou ‘o e Fa’unga Pule’anga Fakatemok lati ‘o tau kamata he ngaahi *constituency*. Sai, ko ‘etau ‘unu ko ki he kaha’u, kapau ‘e fu’u ‘alu , ‘alu ‘a e Pule’anga ‘o *democratically*, ‘e ‘asi leva e me’a ‘i he ngaahi *constituency* ko e *local Government*, pe ko e ngaahi *municipal*. Sai, kapau leva ‘e nofo, tau fononga ko eni ‘o nofo ia ‘o *under* ‘i ha *portfolio*, ‘e mali lelei nai ‘a e *local Government* mo ha *Ministry*? ‘I he’ena tu’u ki ha ng ue ha Pule’anga Fakatemok lati? Sai, ko hono vaivai eni. ‘E pule’i ‘e he Potung ué

‘a e me’a ‘oku ng ue tau’at ina ‘a e kau ‘ofisa, ‘a ia te ne ‘i ai, ko e kaha’u vave mai mahalo ‘e ‘i ai e me’a ko e *mayor*. ‘A ia mahalo ko e pule fakavahe ia. Pea ko e ngaahi ‘ofisa ia ko ia ko e ngaahi fakalangilangi ia hang pe ia ko e K vana, ngaahi vahefonua ko eni ...

Lord Tu’iha’angana: Sea ka u ki’i tokoni p . Fehu’i p .

Sea K miti Kakato: Me’a mai e Fakafofonga Ha’apai.

Lord Tu’iha’angana: Ko e kau Kapineti eni na’a nau vahe e ‘ Potung ue ...

Sea K miti Kakato: Ko e fakamanatu mai p ‘e he Fakafofonga Ha’apai ...

Lord Tu’i’i fitu: Kai kehe, ‘oku sai pe ia kae hoko atu p he ko e me’a pe ia te tau ‘alu tautolu ki ai. Kapau te mou me’a atu ki muli ‘e ‘asi ai e ngaahi *suburb* he . Pea he ‘ikai v lelei e *suburb* ia ko mo e *suburb* ko ‘ena nofo ki he’ena, he *local Government*. ‘I he’enua tu’u ko ‘a e ... Kapau ‘e a’u ki he kaha’u ‘a e *constituency* ‘o a’u ki he *party system*, ‘e mahino e me’a ko eni ‘oku ou fakahoha’ a ki ai. Ka ko e me’a ko ‘oku me’a ki ai ‘a e N pele, mo’oni pe ia. ‘Oku ‘ikai ke toe fai ha tuli halaia ia pe tonuhia ka ko e anga eni ia ‘a e sio ko eni ki he mahu’inga, kapau ‘e ‘unu ko eni ‘e kei hokohoko ai p ‘a e Pule’anga ‘a e kakai. ‘E fepaki ‘a e *Ministry* mo e ‘unu ‘a e totonu ‘a e kakai he p loti ‘i honau ngaahi fakangatangata ‘i honau kau Fakafofonga. Ko ia p Sea ‘a e ki’i me’a ‘oku fakahoha’ a ki ai. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Tongatapu 9, me’a mai.

Taukave faingofua ange faifatongia e Pule’anga

Penisimani Fifita: M 1 Sea. Tapu mo e Hou’eiki kae ‘at ke fai e fatongia ko eni. ‘E Sea ‘oku ou poupu ki he fokotu’utu’u mai ko eni ‘a e Pule’anga, ‘a eni kuo fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Minisit . Pea ‘oku fakafaingofua’i ange ‘a e faifatongia hang ko e Kupu si’i (2) (a) ke holoki hifo mei he 30 ki he 20. Hang ko e Kupu si’i (2) (c), ‘oku feinga ke faingofua ange ‘a e faifatongia. Hang p kuo mou mea’i Hou’eiki ko e si’i m tu’a faifatongia ‘osi kia velenga eni ma’a hotau Pule’anga, si’i m tu’a pule fakavahe kae ‘uma’ ‘a e kau ‘ofisakolo, na’e fai e me’a ‘anenai ‘a e Pal mia ‘o fel ve’i mo e pa’anga ko eni ‘a e v henga. Na’e angalelei e Kapineti peh ki he Tokoni Pal mia ‘o ‘omai ‘emau ngaahi fo’i ‘uhila *solar*. Pea ko ‘eku kole p kia kinautolu pea ko kinautolu ia na’e mai ‘o si’i nofo h mahalo ko e ‘aho ‘e tolu hono fetuku e ‘*solar*. Pea ‘omai mo e ngaahi tangai sima pea mahalo ko e uike ni ‘ap pe ko e uike kaha’u ‘e fai ‘enua ki’i *workshop* ki he anga hono keli e pou mo hono fakasima’i. Pea toki ‘oatu ‘a e ngaahi pou ‘o fokotu’u, ka ko e si’i m tu’a faivelenga eni e ngaahi fatongia ka ko e fie lave’i p ‘Eiki Minisit ‘o peh pe ‘oku fai fakak e filí koe’uh ‘oku ou lave’i ‘oku fai e fili he ta’u ni ka ‘oku fie ma’u ke ‘i ai ha taimi fe’unga ki he malanga ‘a e kau ‘ofisa, teuteu atu ki he’etau filí.

Fie ‘ilo ki he tukunga fokotu’u ke fili fakata’u 4 kau ‘ofisakolo & pule fakavahe

Pea ko hono ua, na'e 'i ai 'a e fokotu'u 'i Fale ni ke fili fakata'u f 'a e kau pule fakavahe mo e kau 'ofisakolo 'o hang ko ia ko e, 'a eni 'oku 'i ai 'a e kau Fakafofonga 'o e Fale Alea pea ...

<009>

Taimi: 1550 – 1600

Penisimani Fifita: Na'a ku 'amanaki au 'eku fiefia he'eku sio hifo ko ki he fakatonutonu ko eni e fo'i lao ki he kau 'ofisakolo mo e kau pule fakavahe pea u laulau hifo 'oku 'uhinga ia ki he me'a kehe. Ka na'a ku 'amanaki au 'e 'omai 'e he Pule'anga ha fo'i lao ke fakalao'i e kau pule fakavahe mo e kau 'ofisakolo 'i he ta'u 'e 4. Pea ko 'eku fie lave'i p 'Eiki Minisit ke ke k taki mai 'o fai ange ha fakama'ala'ala ki ai. M 1 .

Tali ki he fokotu'u ke fili fakata'u fa kau 'ofisakolo & pule fakavahe

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea tapu p pea mo e Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eiki ka u kamata atu p mu'a 'i he fehu'i ko eni 'a e Fakafofonga Tongatapu 9. 'Uluaki p Sea 'oku 'i ai e faka'amu ke fakahoko e fili ko ia ki he kau 'ofisakolo pea mo e kau pule fakavahe 'i he m hina ko M ta'u ni. Pea 'oku ou lave'i p 'e Sea na'e 'osi tohi mai p 'a e Fakafofonga ko 'o Tongatapu 9 fekau'aki pea mo e fili fakata'u 4 kae 'uma' foki e ngaahi mon 'ia ko kau 'ofisakolo mo e kau pule fakavahe. Pea ki he tafa'aki ko ia e ngaahi mon 'ia Sea, 'oku fai p ng ue ki ai 'oku 'i he tafa'aki ko eni ko 'a e *Remuneration Authority*. Pea ko u lave'i p Sea na'e 'osi fai p 'a e sio ki he fakata'u 4 pea mo e Hou'eiki ka 'oku to e fai p , tuku p Sea ke fai hano to e siofi pea mo vakai ki he Komisoni Fili kae 'uma' e ngaahi me'a fakalao kae toki fai hano hoko atu Sea. Lave'i p na'e vave p pea mo e taimi.

'I ai p foki pea mo e ng ue 'e taha Sea na'e faka'amu 'e lava he to'u fili ko eni ke faka'ofisakolo, ke 'i ai ha 'ofisakolo 'o e ngaahi kolo 'oku te'eki ai ha'anau 'ofisakolo. Pea ko e, Sea ko e ng ue ko ia 'oku 'i he Potung ue 'e taha pea 'oku kei fakatatali p ki ai. 'Oku ou faka'amu p 'e lava ke fakakakato 'a e ng ue ko ia he ta'u ni. Pea kapau 'e 'ikai Sea ko u faka'amu p , mea'i p 'e he Feitu'u na, 'oku fai e ng ue ia ke, 'oku mau faka'amu p na'a lava ki he to'u fili ko eni. Ko u faka'amu p 'e lava Sea.

Fakalahi ki he fatongia kau 'ofisakolo & pule fakavahe

Ko e me'a ko eni ko , tafa'aki ko eni ko ki he *local government* p ko e Pule'anga fakalotofonua. 'E Sea ko e potungaue ko 'oku fakakaangat maki ai e motu'a ni ko e Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua. Pea ko u tui ko e ngaahi kongap eni e ngaahi 'u me'a fakalotofonua 'a e pule'anga fakalotofona Sea. Pea ko 'ene tu'u ko ia Sea 'i he 'ene tu'u ko ia he taimi ni, 'oku nau fekaukau'aki p ngaahi va'a ko 'i he potung ue. Ko e ng ue lahi eni 'oku fai 'e he, kiate au Sea, ki he motu'a ni 'oku to e fakalahi 'a e fatongia ia 'o e kau 'ofisakolo pea mo e kau pule fakavahe, pea mo honau ngaahi fatongia totonu. 'Oku nau to e ng ue ki he me'a ko eni ko ki he sipoti, 'oku nau ng ue ki he ngaahi me'a 'a e Potung ue Mo'ui. 'Oku nau to e ng ue ki he ngaahi me'a 'a e Potung ue Ako, 'oku nau to e ng ue ki he ngaahi me'a 'a e Polisi ki he malu 'a e v henga. P ko e h p ha ki'i me'a 'oku 'omai ki he potungaue pea mei he kongap e

pule'anga Sea, pau ke fakafou ia 'ia nautolu, 'i he kau pule fakavahe kae 'uma' e kau 'ofisakolo. Pea na'e peh Sea hono feinga'i ke fakamo'oni'i 'a e , kapau 'e 'i ai ha ki'i mon 'ia mavahe 'o e si'i kau 'ofisakolo pea mo e kau pule fakavahe. 'Oku fai e ng ue ki ai Sea ka 'oku ou faka'amu p ke mea'i p 'e he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki. 'E hohoko p ng ue ke lava ke ma'u e 'ata totonu e si'i fatongia 'oku 'i ai e si'i m tu'a ko eni ko .

Ko u lave'i p 'oku mahalo ki he v henga 'o e si'i m tu'a fai fatongia ko ení. 'Oku ai p faka'amu na'a lava ke to e fakalelei'i Sea. 'Oku 'i ai p mo e ngaahi l unga ia 'oku 'omai ki he fa'ahinga, ka ko u tui mahalo 'e tatau p mo e ngaahi me'a kotoa 'oku tonu p ke ua e ngaahi tafa'aki kehekehe ngaahi l unga. Ka ko e fakahoha'a Sea, 'oku fekaukau'aki lahi p 'a e ngaahi va'a ko 'o e potung ue 'oku fakakaungat maki ai e motu'a ni pea mo e tafa'aki ko eni ko ki he *local government*. Ka ko e tautefito e ng ue lahi, si'i fua ia 'e he kau 'ofisakolo pea mo e kau pule fakavahe, ko nautolu 'oku fai ki ai e fakatangi he taimi k toa ke nau k taki 'o me'a atu 'o fakah atu 'oku h .. Kapau 'e lele atu e tafa'aki ko ia 'a e Potung ue Mo'ui 'o fakatangi kia nautolu. Ko kinautolu p 'oku nau fakahoko k toa e ngaahi fatongia ko ení ma'ae koló kae 'uma' e ngaahi vahé Sea. M l 'Eiki Sea ko u fokotu'u atu. M l .

Sea K miti Kakato: M l . Ko e fokotu'u mo e ngaahi pou pou. Tongatapu 9 ko e lao fakaangaanga p ko eni p ko ha to e me'a kehe fekau'aki mo e 'ofisakolo.

Penisimani Fifita: Ko eni p . Ko e tu'u hake p ke fakam l Sea 'i he fakama'ala'ala kuo fai 'e he Minisit . Pea 'oku ou tui p kuo mei a'u mai e kau pule fakavahe mo e kau 'ofisakolo. Ko u fiefia lahi, mea'i 'e he Minisit 'a e ngaahi ng ue, ngafa lalahi 'oku fakahoko 'e he k inga ko ení. A'u eni ki he'enua Sea he Kosilio, mo e fai e ngaahi fatongia. 'O hang ko e ngaahi pa'anga ko eni 'a e v henga, ko e si'i m tu'a eni 'oku nau hanga 'o tokanga'i. Mau toki atu p mautolu 'o *supervisor*. Hang ko e v henga ko eni 'o'oku 'i Tongatapu 9. Na'e kole mai 'a 'Ahononou ia ke 'ai ha'anau 'ofisakolo. Nau fiefia nautolu he fanongo mai ki heni, ko eni fai e ng ue. Kole mai 'a 'Alaki ke nau mafaha nautolu mei Pelehake 'o 'ai 'enua 'ofisakolo. Pea ko e 'uhinga ia 'oku ou fokoutua hake ai Sea ke fakam l ki he 'Eiki Minisit kae 'uma' e Pal mia mo e Pule'anga. M l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M lo.

Tokanga ki he 'ikai to e fai ha fono fakam hina

Lord Nuku: Ko u ki'i fakakakato atu p . 'Eiki Sea ko e me'e p taha ia 'oku to e fai ki ai e tokanga Sea. Ko e fatongia ko ení, kau pulefakavahé. 'oku nau fono tu'o taha foki fakam hina 'i he kolo kotoa p , 'i he v henga. Ka 'oku 'i ai e ngaahi, ko e me'a 'oku fai ki ai e tokangá 'Eiki Sea he 'oku lahi ko t nounou, 'oku 'ikai ko e t nounou 'a e m tu'a ko eni. P 'oku kei fakahoko ko , he ko honau fatongia na'e angamaheni, ko e m hina kotoa p 'oku nau lau e k sete kotoa 'a e Pule'anga 'o fakamatala'i ki he koló mo e kakai ko ia e fonuá. Ko e k sete eni p a mo e lao 'oku ng ue'aki 'e he fonua. Pea mahino'i leva 'e he kakaí 'a e ' feliuliuaki ko 'a 'oku faí Sea. Ka ko 'eku lave'i Sea 'oku 'ikai ke to e loko fai e me'a ko eni. Ka ko e kau ia 'i

he tu'utu'uni ko 'a e lao, ko 'enau hopo 'i he m hina fo'ou kotoa p , ka 'oku 'i ai ha k sete p ko ha tu'utu'uni 'a e Fale Alea p ko ha me'a peh . Ko honau fatongia ko 'enau fono leva 'o tala ki he kakai ko 'o e fonua, ko e ngaahi me'a eni 'a e Pule'anga 'oku fai, ko e ngaahi tu'tu'uni eni 'oku hoko atu Sea. Ka ko e 'uhinga ko e anga ko eni 'ene ha'u ko ia he taimi ni pea 'oku 'ikai foki ke fai e me'a i ako eni. Pea 'oku ki'i lahilahi leva ai e maumau lao he me'á talamai 'e nautolu ia hang ko e peh atu ki he Vahefonua 'Eua. Ta ko ko e lao ia ko ki he fakataka monumanu 'oku 'at 'Eua ia. , ngofua ia. 'Oatu foki e lao ia ko mei he Potung ue Ngoue, pau ke te hanga 'e kita 'o tamate'i e monumanu kotoa p 'oku 'asi hoto loto'api pea tuku ki tua' . Houa 'e taha ko p fiha pea 'osi ko ia pea faka'auha fakalelei. Pea 'oku faka'ilo foki ia 'e he kakai 'e ni'ihi e faka'auha fakalelei koe'uhi ko e, hang ia 'oku peh ha kaiha'a. Ka ko e ' fatongia ia Sea. 'Oku tonu ke fakamahino 'aupito 'a e ' lao hang ko 'etau ngaahi fetongitongi ko eni e ' lao 'oku liliu mo e ' me'a peh . Ko e taimi p 'oku k sete'i ai pea 'atu leva ki he kakai ko eni ko honau fatongia ke fakahoko ki he kakai ko 'o e fonua. Pea 'oku, na'e 'uhinga peh 'a e anga ko ia e fakakaukau ko ia 'a e motu'á ni 'eku sio ko ko ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Pule'anga, 'a ia 'oku ha'u hangatonu pea mei he 'Ofisi Pal mia mei he Fakataha Kapineti 'a e ' k sete kotoa p koe'uhi 'e faingofua ange hono 'ave kia nautolu. Pea kapau 'oku faingofua peh ka na'e 'uhinga p he 'a e fakakaukau Sea. Ko honau ngaahi tefito'i fatongia, ko hono fakama'ala'ala ki he kakai e fonua 'a e lao ko eni ko 'oku ng ue'aki 'e he Pule'anga Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Sai koe'uhi ka tau foki mai p ki he ngaahi fakatonutonu ko eni e kupu'i lao. Mahalo 'oku tau fai atu tautolu hono 'analaiso e potung ue.

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: M 1 Sea. Fokotu'u atu.

Sea K miti Kakato: Ko e ngaahi mata'ifika p ke liliu pea hang ko e me'a ko ia na'e me'a mai 'e he N pele mei 'Eua fekau'aki pea mo e ...

Lord Nuku: Ko e 'uhinga 'a e fakahoha'a atu koe'uhi ko e kupu *a(I)* hono to'o e mafai mei he 'Ofisi Pal mia. 'Oku 'ikai ke heva atu e fakamatala ha feitu'u kehe. M 1 Sea.

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: K taki p ko e ki'i fakahoha'a atu p 'e Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai e fakafofonga e Pal mia ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua.

Kole MIA ke tukuange ngaahi fokotu'u fai ki ai 'enau ng ue

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea mo'oni 'aupito e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga N pele ko ia e Vahefonua 'Eua 'Eiki Sea. Kae tuku p mu'a 'Eiki Sea ke mau to e sio ki he tafa'aki ko ia. 'Oku mo'oni 'aupito. 'Oku 'i ai p foki pea mo e kongia ia e laó Sea 'oku pau ke te ma'u 'e kita e fono, 'e mo'ua. Ka ko e tu'u ko eni 'e ki'i lahilahi e kau mo'ua ia he kau li'aki fono, kae 'uma' e ta'efakahoko e fono. 'E Sea, ka ko e kongia eni ia Sea mahalo 'oku mahu'inga ke to e fai hano fakalelei'i pea ko e kongia foki eni e tekinolosia. Lahi p 'oku lele p he'initaneti 'oku lava p , 'i ai ha founga 'e taha ke, na'a 'ai ha polokalama leti p ko ha

telev sone p ko e ngaahi nusipepa ke 'ave ai e ngaahi me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki N pelé. He 'oku mo'oni 'aupito e me'a ko ia 'oku me'a ki ai e 'Eiki N pele ka 'oku ou faka'amu p Sea ke tuku mai mu'a ha sio mo ha ng ue ki ai. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Fakafofonga Ha'apai.

Fokotu'u ke holoki tokolahi kau pule fakavahé 'o toko 2 p

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'at p ke fai ha ki'i lave atu fekau'aki pea mo e holoki ko 'o e tokolahí. 'Eiki Sea 'oku 'asi eni he konga 2 peesi 7 ke holoki e kau pule fakavahe mei he 30 ki he 20. Pea holoki e kau 'ofisakolo mei he 10, 'a e fakamo'oni ko he tohi, ko ia ko Sea 'oku tonu e me'a ko eni 'oku fai atu ai e malanga. Ko u kole atu au ke holoki p ia 'o toko 2. Ko hono hoá p 'e fakamo'oni he'ete tohi pea mo e Faifekau. Sea ko 'eku 'uhinga he ko hoto hoá p 'oku ne 'ilo e tu'unga ko fakamolale ko 'o'ota. Pea kapau 'oku 'i ai, pea mo e Faifekau, ke ne fakahoko p 'e ia e fakamo'oni pea fe'unga Sea kae fai ai 'a 'ete kanititeiti Pule Fakavahe p te te 'Ofisakolo. Ko e ki'i konga p ia Sea 'oku ou fokotu'u atu, m 1 Sea.

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua: Sea, kole p mu'a ki he Fakafofonga ke tau ki'i kamata'aki p ki'i holoholo m malie p Sea ka tau toki sio ki ai 'amui ange Sea. M 1 .

S miu Vaipulu: Sea, kapau leva 'e holoki peh 'i, 'ikai ke to e ui ia ko e pule fakavahe 'e ui ia ko e pule faka'api p ia!

P loti'i Lao Fakaangaanga fika 1/2016

Sea K miti Kakato: M 1 . Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 1 2016. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e Kau 'Ofisakolo 2016, k taki 'o fakah 'aki e hiki ho nima.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, Samiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki mo e Polisi, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakan , 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Fusitu'a. Sea 'oku loto ki ai e toko 17.

Sea K miti Kakato: 'Oku 'i ai ha fakah loto?

Kalake T pile: 'Ikai Sea.

Sea K miti Kakato: Tau liliu 'o **Fale Alea.**

Eiki Sea: Hou'eiki. M l 'aupito e feme'a'aki e 'aho ni. Ka tau toki hoko atu ki he 10 'apongipongi. Ke tau kelesi.

Kelesi

(Pea na'e fakahoko ai p 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan 'a e kelesi tuku 'a e Fale ki he 'aho ni)

<001>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

'Aho Pulelulu, 03 'o Fepueli 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu – 'Eiki Sea K miti Kakato

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Minisit Mo uí o l pooti mai a e tu unga oku i ai a e “*Zika virus*” i Tonga ní. Fakapapau i ko e toko nima kuo nau ma u a e fokoutua ko ení. Na e i ai mo e talatala e 259 na e ma u ai a e faka ilonga natula tatau mo e vailasi ko ení. Oku ikai ha faito o ki he fokoutua he vailasi ko ení. Mahu inga ke fakahoko a e fakama a koló mo faka auha a e fanau anga o e namú, pea oku i ai mo e ngaahi polokalama oku fokotu utu u ki he taumu a ko ení. Me a a e Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá pe oku lelei p ke folo a e panatoló mo e *amoxicilin*. Me a a e Minisit Mo ui ko e panatoló oku lelei kae ikai fie ma u ki ai a e *amoxicilin*. Ka oku mahu inga a e m l l leleí mo e ma u a e vaí ke lahi.

Me a a e Eiki Pal miá o fakam l ia a e taimi na e tukuange aneafi ke me a atu a e Hou eikí o fakam vae mo e kau folau mei P pua Niukiní. Tokanga ki he tu unga mo ui lelei a e fonuá mo e fu u sisinó kae peh ki he holo a e “*life expectancy*”. Ko e h etau me a e faí?

Me a a e Fakafofonga N pele Euá (1) l unga fekau aki mo e potung ue akó ki he tu unga oku i ai a e maaka sivi i he “*standardize*” mo e “*raw marks*”. Kuo fakahoko eni ka ko e olá oku lahi aupito a e “*recount*” o e sivi pea oku fai a e hoha a ki he fokotu utu u a e Potung ue Akó. Ko e l unga mei he kakaí mo e kau ng ue a e potung ué. (2) Tokanga ki he tu unga o e K miti oku nau tokanga i a e Sipoti a e Pasifikí he 2019. Oku fai a e tokanga he oku ngali “*duplicate*” e he Pule angá a e ng ue a e K mití. Fiema u ke omai ha fakamalata fakama ala ala.

Me a a e Eiki Pal miá ko e halaia a e Minisit M l l ko e “*bribery*” pea na e ikai ha kaunga ki ai a e Pule angá pea kapau oku i ai ha Hou eiki heni pea nau me a atu mu a mo kinautolu kitu a. Na e i ai mo e ngaahi mo ua ka ko e me a ia he Pule anga motu á. Ko e sipoti oku fie tokoni ki ai a e Pule angá pea oku kei faka apa apa i e he Pule angá a e sino ko e TASA, ka oku “*bankrupt*” e sino ko iá pea oku ikai toe ng ue. Ko e tokoni ko eni a P pua Niukiní oku fie omai ki he Pule angá pea ke kei ng ue fakataha p mo Nu usila. Kuo fai p mo e fakataha ke fai a e feng ue aki mo e sino ko ení ke fakafaingam lie i a e ngaahi tokoni ko ení.

Ko e Takimamatá oku fai e ng ue ki hano Minisit . Ko e “Infrastructure” oku tu u a e ng ué pea oku fai a e ng ue ki ai. Ko e Potung ue Akó oku osi maau enau ng ue ki hono fakamaaka a e sivi pea oku tauhi a e ngaahi sivi mo e maaká ke malu pea tuku atu ke ilo ki ai a e f naú mo e m tu á o ka fiema u. Ko e ng ue oku fai aki a e founa fakapotopoto.

Me a a e Fakafofonga Fika 9 o Tongatapu oku kei tu u p a e ngaahi fokotu utu u fakaako a e kau mo unga ifonua he kuohilí oku kei tu u p . Ka ko e founa “standardize” na e toki fai p kimui ni pea oku i ai p a e makatu unga lelei pea oku pou pou i a e founa ko ení.

Me a a e Fakafofonga Fika 15 o Vava u fekau aki mo e ng ue ki he liliu fakapolitikale o e fa unga o Tongá. Mahu inga a e fatongia o e Fakamaau angá ke malu i a e totonu o e kakai fonuá pea na e fiema u ke liliu a e lao ke fakapapau i e tau at ina a e Fakamaau angá mo e Potung ue Polisí. Na e fokotu u ai a e p nolo ke fakanofa a e kau fakamaau. Oku mahu inga ai a e lao ke tau muimui ki ai.

4. L POOTI MAKEHE:

4.1 Polokalama Ako Ngaue a e Komiti Tu uma u a e Fale Alea o Tonga ki he Pa anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa anga a e Pule angá, aho 19-21 Sanuali 2016, Nuku alofa.

Me a a e Eiki Sea o fakam opo opo a e l pootí mo e ngaahi ola (*outcome statement*) na e tali i he ako ko ení. Oku mahu inga a e Sea o e K mití ke oua e fili mei he Hou eiki Minisitaá ke ho ata kitu a a e ng ue a e Pule angá i hono vakai i e he K mití. Oku mahu inga ke toe fakakau atu ki he Komiti Pa angá ke nau ng ue ke toe vakai i mo e pa anga oku ave ki he v henga filí (*constituency fund*), pea ke fakakau atu ia ki he (6) ko e (vi) he peesi 9, ke t naki ki he tu utu uni ng ue a e K mití.

Me a a e Minisit T naki Pa angá oku te eki ke a u a Tonga ki ha tu unga ke fai ha liliu p hé ni he oku ikai ke “party system” a Tongá ni ia. Kae hang oku kei lelei ange p a e founa oku tau ng ue aki i he taimi ní.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua o tokanga ki he mahu inga o e akó pea mo e fie ma u ke muimui i a e ngaahi fokotu utu u ko ení ke hoko pea ke fakalelei i a e fakahoko fatongia a e K mití.

Me a a e Minisit Pa angá ko e ngaahi me a ko eni oku fokotu u maí oku osi i loto p i he tu utu uni ng ue a e K mití ka koe me a p ke ng ue i. Pea na e osi i ai a e Lao Fakaangaanga ke tokoni i a e ng ue a e K mití mo i ai hano mafai fakalao ke fakam lohia. Pou pou ke fili a e Sea o e K mití mei he Hou eiki oku ikai ke nau m mipa i he Kapinetí. Ko e me a p oku fie ma u ha “transitional” ke sio ki he fetongi mei he founa motu á ki he founa fo oú.

Me a a e Fakafofonga N pele Ongo Niuá o poupu ke nofo a e tokangá ki he Sea o e K mití ke oua e omai mei he Pule angá. Pea mo e fie ma u ke tau at ina a e ng ue a e K mití ke oua e toe pule i mo uesia e he Pule angá a e ng ue a e K mití pea ke oua e toe fakangatangata a e ng ue e K mití ki he me a p oku tukuhifo mei he Fale Aleá kae lava ke nau tu utu uni p iate kinautolu ke fakalahi enau ng ué ki ha fa ahinga me a.

Me a a e Eiki Pal miá o fakam l ki hono lava ke kamata tita i a e ngaahi pa anga tokoni ki he ngaahi v henga filí. Kole ke toe totongi ha kau kalake ke nau muimui i hono fakamoleki o e seniti.

Fakatokanga i a e L pootí 17/0. Tuku atu a e l pootí ki he K miti Pa angá ke nau vakai i a e ngaahi fokotu ú, lao fakaangaanga (*PAC Bill*) mo e fokotu u mei he Fakafofonga N pele o e Ongo Niuá.

5. K MITI KAKATO:

5.1 Lao Fakaangaanga 2016

Fika 1/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau Ofisa Fakavahefonua mo e Kau Ofisa Kolo 2016

Me a a e Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá o fakama ala ala a e lao fakaangaangá.

Me a a e Fakafofonga N pele Euá o tokanga ki hono to o mei he Eiki Pal miá. Na e lava i he fetu utaki hangatonu a e Kau Pule Fakavahe mo e Kau Ofisa Koló mo e Eiki Pal miá ke lava ke nau l pooti hangatonu ki he Eiki Pal miá pea oku totonu ke kei hokohoko atu p ia. Me a a e Minisit na e fakahoko eni ko e konga hono fakalelei i e ng ue a e ngaahi potung ué pea oku kei fai p a e l pooti ia ki he Eiki Pal miá.

P loti o tali pea ikai ha toe fakatonutonu 17/0.

FALE ALEA

Toloi a e Fale Alea ki he aho Tu apulelulu, 4 Fepueli 2016.

Kelesi, 4pm

